

บทความวิชาการ

วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย

Critical analysis of the concept of reform in Thailand

โดย

ธเนศ อภรณ์สุวรรณ

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0

สนับสนุนโดย

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

18 มีนาคม 2565

เลขที่สัญญา 2563/6-15

บทความวิชาการ

วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย

Critical analysis of the concept of reform in Thailand

โดย

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0

สนับสนุนโดย

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

บทคัดย่อ

นับแต่เผชิญหน้าตะวันตกที่เป็นสมัยใหม่ ประเทศไทยได้พยายามปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง การบริหารและพัฒนาเศรษฐกิจมาอย่างตลอด แนวความคิดและมโนทัศน์สำคัญได้แก่ ความเป็นเอกราช ความเป็นชาติและความก้าวหน้า การปฏิรูปแต่ละยุคสมัยสร้างความเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างทางสังคม เกิดคนใหม่ๆ ที่มีความคิดและมโนทัศน์ใหม่ๆ ที่ท้าทายกระทั่งต้องการเปลี่ยนแปลงระบบและระเบียบสังคมแบบจารีตประเพณีเสียใหม่ ความคิดในทางการเมืองโดยเฉพาะคือระบอบประชาธิปไตยเสรีถูกขัดขวางและนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองที่ยาวนานที่สุด

Abstract

Since the encroachment of modern Western powers, Siam or Thailand has attempted many reforms and changes to its government and economic development. Significant ideas and concepts include independence, national identity, and progress. Each epochal reform created internal social structures, progressive men and women who harbored new ideas and concepts, which challenged and even engaged in the transformation of traditional society. The particular political idea that is the most problematic is democracy, which conservatives and royalists deem most destructive to their old social order. Thus, this remains the persistent and longest political conflict.

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	ก
บทที่ 1: บทนำ	1
1.1 นิยามและความหมาย	3
1.2 บริบททางประวัติศาสตร์: ประสบการณ์เรื่องความจริงทางทฤษฎี	3
บทที่ 2: มโนทัศน์การปฏิรูปคือความเป็นเอกราชและทันสมัย	7
2.1 บริบทของการปฏิรูปในยุคอาณานิคม (2411-2453)	7
2.2 กำเนิดมโนทัศน์เรื่องรัฐชาติและอุดมการณ์ชาติไทย	8
2.3 มโนทัศน์เรื่องอำนาจอธิปไตย	9
2.4 มโนทัศน์ความ “ศิวิไลซ์” กับ “ความก้าวหน้า”	13
2.5 มโนทัศน์เรื่องคนกับสังคม	15
2.6 ข้อจำกัดของการปฏิรูปจักรี: ปัญหาของการพัฒนาของรัฐหุ่นนอก	17
2.7 สรุปพัฒนาการของความคิดการปฏิรูปในยุคแรกที่ไม่เป็น “เสรีนิยม”	21
บทที่ 3. การปฏิรูปประเทศคือ “หลักหกประการ” ของคณะราษฎร: ยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475	25
3.1 ความคิดและมโนทัศน์เรื่องอำนาจอธิปไตย	26
บทที่ 4. มโนทัศน์การปฏิรูปในยุคการพัฒนาเศรษฐกิจ	31
4.1 บริบททางการเมืองของยุค “ระบอบปฏิวัติ”	31
4.2 อิทธิพลภายนอกของสหรัฐอเมริกาและ “สงครามเย็น”	32
4.3 มโนทัศน์ “ระบอบปฏิวัติ”	33
4.4 แนวคิดมโนทัศน์การพัฒนาเศรษฐกิจ	37
4.5 คนชั้นกลางกับมโนทัศน์ “พระมหากษัตริย์ของมหาชน”	40
4.6 คนชั้นกลางกับความคิดการพัฒนาประเทศ	44
4.7 “โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน”: ความคิดทางการเมืองของคนรุ่นใหม่	49
4.8 สรุป	53
บทที่ 5: ความอ่อนแอของมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศ: “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา”	56
5.1 บริบททางการเมืองหลัง “การปฏิวัติ 14 ตุลา”: ความสมานฉันท์ภายใต้เสนาธิปไตย	56
5.2 “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” (2519) และ “ระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ”	57
5.3 ความคิดและมโนทัศน์เรื่องประชาสังคม (civil society)	59

5.4	ความคิดการเมืองคนดี: ศีลธรรมนำชาติ	61
บทที่ 6.	การปฏิรูปประเทศไทยภายใต้แผนยุทธศาสตร์ 20 ปี	65
6.1.	บริบททางการเมืองของการปฏิรูป “ประเทศไทย 4.0”	65
6.2	หนทางสู่การปฏิรูปประเทศไทยภายใต้รัฐบาล คสช.	67
6.3	ที่มาของความคิดในการปฏิรูป “วิสัยทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย”	68
6.4	ความคิดของคนไทยในยุคการปฏิรูป 4.0	73
6.5	ความขัดแย้งทางความคิดต่อการปฏิรูปประเทศ	74
บทที่ 7.	สรุป: บทสังเคราะห์ความคิดการปฏิรูปประเทศจากอดีตถึงปัจจุบัน	77
	บรรณานุกรม	80
	ภาคผนวก 1	87
	ภาคผนวก 2	91

วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย

(Critical analysis of the concept of reform in Thailand)

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

บทที่ 1: บทนำ

งานศึกษาวิจัยนี้ต้องการค้นคว้าศึกษาถึงการก่อรูปและพัฒนาของความคิดและมโนทัศน์เรื่องการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงประเทศไทยในประวัติศาสตร์การเมืองสมัยใหม่ ที่เริ่มเห็นความสำคัญของความคิดและมโนทัศน์ซึ่งมีบทบาททางสังคมที่เด่นชัดต่างจากความเชื่อทางศาสนาอันเป็นความคิดหลักของคนและอาณาจักรไทยโบราณมาโดยตลอด เห็นได้จากอิทธิพลความคิดจากโลกตะวันตกนั้นคือความคิดแบบโลกียะหรือทางโลกฆราวาส (secular) ที่ต่างจากทางธรรม กล่าวได้ว่านับแต่การแพร่กระจายเข้ามาของอำนาจแบบใหม่ที่มาเป็นกระบวนชุดทั้งทางกายภาพหรือวัตถุวิสัยกับทางนามธรรมคือความคิดมโนทัศน์และอุดมการณ์ทางสังคม ได้แสดงบทบาทและพลังผลักดันที่มีต่อสังคมสยามไทยมาตลอด ในขณะที่ชนชั้นปกครองคือพระมหากษัตริย์และขุนนางเริ่มเรียนรู้ที่จะอยู่และอาศัยอำนาจใหม่ในการรักษาและพัฒนารัฐสยามไทยต่อไปจนกล่าวได้ว่านับจากนั้นมา หนทางพัฒนาของรัฐไทยดำเนินไปท่ามกลางความคิดและมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศมาโดยตลอด ประเด็นของโจทย์การศึกษานี้คือ ความคิดและมโนทัศน์การปฏิรูปนี้แสดงออกอย่างไรในทางนโยบายของรัฐบาลสมัยต่างๆ ในทางความคิดและอุดมการณ์ วางอยู่บนคติความรับรู้อะไร มีปรัชญาโลกทรรศน์อะไรที่รองรับความคิดการปฏิรูปในแต่ละยุคสมัย ในที่สุด ความคิดการปฏิรูปมีลักษณะแตกต่างหรือเหมือนกันในทางประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุผลอะไร กล่าวโดยทั่วไป ความคิดเรื่องการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศและสังคมไทยเป็นแนวคิดหลักของความคิดทางการเมืองไทยมาอย่างยาวนาน การก่อรูปและพัฒนา รวมทั้งความขัดแย้งของแนวทาง จุดหมายและวิธีการในความคิดและมโนทัศน์ดังกล่าวนี้เป็นมาอย่างไร ในประวัติศาสตร์ไทยโดยเฉพาะในประวัติศาสตร์ความคิดหรือภูมิปัญญาไทยจึงเป็นโจทย์หลักของงานวิจัยนี้

จากโจทย์และปัญหาวิจัยดังกล่าวข้างต้นนี้ ผู้วิจัยเริ่มต้นโดยการค้นหาความหมายที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคยกับคำว่า “การปฏิรูป” และพบว่าความหมายที่ใกล้เคียงและให้ความเข้าใจมากที่สุดคือคำว่า “เปลี่ยนแปลง” ดังนั้นการปฏิรูปก็คือการเปลี่ยนแปลง ถ้าถามว่าใครต้องการการเปลี่ยนแปลงในสังคมบ้าง ก็คงจะได้รับคำตอบเชิงเห็นด้วยเป็นส่วนใหญ่ เพราะมันเป็นเรื่องธรรมดาของโลกและชีวิต ลำดับต่อไปในการวิจัย ผู้วิจัยต้องการศึกษาในทางประวัติศาสตร์ของความคิด เพราะจะทำให้รวมศูนย์การค้นคว้าไปที่คำว่า “การปฏิรูปและเปลี่ยนแปลง” ได้อย่างเต็มที่ เมื่อวิธีวิทยาและแนวการค้นคว้าเป็นแบบประวัติศาสตร์ความคิด ก็ย่อมมีกรอบ ขอบเขตและเนื้อหาไปถึงการนำเสนอที่เป็นเฉพาะของประวัติศาสตร์ความคิด อันได้แก่การให้ความสำคัญไปที่ความหมายของความคิดที่แสดงออกในมโนทัศน์ว่าด้วยสังคม มนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนการเมือง ไปถึงจุดหมายของมโนทัศน์เหล่านั้นว่าวางอยู่บนฐานคิดอะไร มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตมาถึงปัจจุบันอย่างไร ทั้งหมดนั้นจึงไม่เหมือนและไม่ตอบคำถามของทางรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ แม้กระทั่งของประวัติศาสตร์ทั่วไปด้วย เช่นจะไม่เจาะลึกไปถึงปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมเฉพาะในหลายเรื่อง ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการปกครองในแต่ละช่วงของประวัติศาสตร์ไทย แต่จะให้ความสำคัญแก่บริบทและลักษณะทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมหลักที่มีอิทธิพลทั้งทางตรงและ

ทางอ้อมต่อการเกิดความคิดการปฏิรูปและการแปรเปลี่ยนความหมายของมันในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เป็นสำคัญ

งานวิจัยนี้ใช้แนวการศึกษาแบบเอกสารเชิงคุณภาพ จากนั้นวิเคราะห์เอกสารทั้งชั้นต้นและรอง เพื่อประมวลความเข้าใจรับรู้ของผู้มีฐานะและความสามารถในการแสดงออกทางความคิดและภูมิปัญญา จึงมีทั้งชนชั้นนำ ผู้ปกครอง ข้าราชการและราษฎรผู้มีการศึกษาแบบทางการและด้วยตนเอง การวิเคราะห์หมโนทัศน์หรือความเชื่อเกี่ยวกับโลกทรรศน์ในสังคมนั้นซึ่งแสดงออกผ่านความรู้ว่าชุมชน มนุษย์ ระเบียบสังคม อำนาจ ความชอบธรรมคืออะไร ความคิดในการปฏิรูปจึงครอบคลุมหัวเรื่องและประเด็นทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและทางสังคม โดยพิจารณาว่าแต่ละหัวข้อเกิดขึ้นมาในบริบทอะไร มีจุดหมายอะไร และสุดท้ายสามารถนำไปปฏิบัติได้หรือไม่ และได้ผลลัพธ์อย่างไร ส่วนการนำเสนอ จะลำดับตามบทบาทและฐานะของหมโนทัศน์ปฏิรูปในประวัติศาสตร์ว่าด้านไหนมีลักษณะเด่นและนำไปในการเปลี่ยนแปลงประเทศอย่างไร เป็นการเดินเรื่องตามความคิดหมโนทัศน์ในแต่ละช่วงใหญ่ของประวัติศาสตร์ไทย ไม่ได้เดินเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ (periodization) จึงอาจไม่อธิบายที่มาและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงของรัฐไทยตามลำดับเหตุการณ์อย่างที่ควรเป็นในการเขียนประวัติศาสตร์.

การนำเสนอผลการวิจัยจะปรากฏในหัวข้อที่สะท้อนด้านหลักของหมโนทัศน์การปฏิรูปใน 3 ด้านดังนี้ หัวข้อแรกคือ “การปฏิรูปคือความเป็นเอกราชและทันสมัย” ข้อนี้แสดงถึงปัจจัยและเงื่อนไขทางการเมืองที่ประกอบสร้างความคิดการปฏิรูปดังกล่าวนี้ ช่วงเวลาและรัฐบาลที่ริเริ่มและยึดกุมในความคิดแนวนี้ได้แก่สมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ อีกรัฐบาลที่มีการใช้บางส่วนของแนวความคิดการปฏิรูปนี้คือสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองและการปกครองภายใต้รัฐบาลคณะราษฎรและปีกสุดท้ายของคณะราษฎรจนถึงปี พ.ศ. 2500 หัวข้อที่สองคือ “การปฏิรูปคือการพัฒนาประเทศและเศรษฐกิจ” แนวคิดหมโนทัศน์นี้แสดงถึงอิทธิพลของความคิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเมืองในยุคสงครามเย็น โดยเฉพาะการขยายอำนาจไปทั่วโลกของสหรัฐอเมริกา รัฐบาลไทยที่รับแนวคิดนี้คือรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ส่วนอีกรัฐบาลที่รับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจมาใช้ต่อได้แก่รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จนถึงการปฏิรูปการเมืองและร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540

หัวข้อสุดท้ายคือ “ความยั่งยืนของการปฏิรูปคือความสมานฉันท์บนความสัมพันธ์แบบเหลื่อมล้ำ” แนวคิดสุดท้ายนี้แสดงให้เห็นถึงวิกฤตทางการเมืองในประเทศโดยเฉพาะความขัดแย้งที่มาจาก การต่อสู้ระหว่างมวลชนต่างแนวคิดทางการเมือง เริ่มจากขบวนการต่อต้านนักศึกษาระดับมัธยมศึกษาและประชาชนสมัยเดือนตุลาคม ของกลุ่ม “นวพล” “ลูกเสือชาวบ้าน” และ “กระทิงแดง” มาถึงการประทุขึ้นของความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม “เสื้อเหลือง” กับกลุ่ม “เสื้อแดง” กระทั่งนำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาล โดยการอาศัยบริการของกองทัพ กล่าวได้ว่าหลังรัฐประหาร 2549 เป็นต้นมา ทุกรัฐบาลต้องตั้ง “คณะกรรมการสมานฉันท์เพื่อปฏิรูปการเมืองและศึกษาการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อนำไปสู่ความปรองดองของประเทศ” เป็นหนึ่งใน 5 คณะกรรมการที่นายกรัฐมนตรีนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะแต่งตั้งเพื่อจุดหมายของความสมานฉันท์และการปฏิรูปประเทศโดยรวม แต่ทุกรัฐบาลและทุกคณะกรรมการเหล่านั้นไม่เคยประสบความสำเร็จเลย แม้จะสามารถนำเสนอรายงานและข้อเสนอต่างๆ มากมายก็ตาม แสดงว่าเราไม่ได้ขาดแคลนความคิดเรื่องการปฏิรูป หากแต่ขาดสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ต้องการและยอมรับความแตกต่างของทุกกลุ่มและกลไกที่ไม่ถูกบงการควบคุมโดยรัฐได้ในการทำหน้าที่

ขับเคลื่อนการปฏิรูปอย่างเป็นรูปธรรม ดังที่นักวิชาการได้เสนอว่า “การปฏิรูปควรมีลักษณะเป็นนวัตกรรม เพราะนวัตกรรมจะเป็นการคิดและการกระทำอย่างใหม่” (โชคชัย สุทธาเวศอ้างใน อภิญา ดิสสะมาน 2557)

1.1 นิยามและความหมาย

มโนทัศน์(concept)ใช้ในความหมายของแนวความคิดที่เป็นนามธรรมที่สังเคราะห์ความรู้และเข้าใจในสถานะของสังคมที่แสดงออกผ่านการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ความคิดทางสังคมรวมเอาความรู้และอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนทั้งหญิงและชาย ไปถึงชุดความคิด ความเชื่อและคุณค่าของสังคมที่สัมพันธ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตของพวกเขา กับสถาบันทั้งหลาย และกับความสัมพันธ์ของสังคมไทยกับโลก เมื่อพิจารณาในความสัมพันธ์ของความคิดและมโนทัศน์ที่มีกับการเมือง เศรษฐกิจและศาสนากับวัฒนธรรมของอาณาจักรไทย ความคิดและมโนทัศน์ดังกล่าวแสดงออกถึงโลกทรรศน์ (world view) ของชนชั้นปกครองหรือจารีต ทั้งนี้เพราะมโนทัศน์นี้เป็นพลังทางการเมืองที่สำคัญยิ่งในการก่อรูปและสร้างโลกทรรศน์ไทยนี้ขึ้นมาและทำให้มันเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐ โลกทรรศน์คือความเข้าใจและทรงสนะร่วมกันของคนในสังคมที่มีต่อประเด็นการมีชีวิต ความตาย ธรรมชาติมนุษย์และความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อโลก จากจุดหมายและการประกอบสร้างของความคิดและมโนทัศน์ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่และปกครองของรัฐและอาณาจักร นำไปสู่การสร้างและก่อรูปขึ้นของกลุ่มปัญญาชนนักคิดที่เป็นชนชั้นนำของสังคมขึ้นมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้สามัญชนส่วนน้อยอาจมีความคิดและมโนทัศน์สังคมด้วยก็ไม่อาจมีฐานะนำได้เพราะไม่มีอำนาจทางการเมืองของชนชั้นตน ปัญญาชนสยามจึงมีที่มาจากชนชั้นนำที่ก่อตัวขึ้นในระยะสมัยใหม่ ดำเนินการสร้างนิยามและให้ความหมายแก่ความคิดที่จะเป็นตัวแทนของความคิดชาติไทยต่อมา ข้อเท็จจริงนี้ทำให้หลักฐานข้อมูลทางงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับความคิดมักจำกัดอยู่ในแวดวงชนชั้นนำของสังคมมาอย่างยาวนาน

1.2 บริบททางประวัติศาสตร์: ประสบการณ์เรื่องความจริงทางภววิสัย

กล่าวได้ว่านับแต่ยุครัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา มีการประยุกต์ใช้แนวความคิด ความรู้จากต่างชาติในบริบทสังคมสยามในหลากหลายมิติและปริมณฑล เช่นในงานสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและร้อยกรองที่สะท้อนความคิดแบบใหม่ปรากฏชัดเจนขึ้นในการสร้างงานสำหรับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นวัดและวัง ไปถึงพื้นที่ตลาดของสามัญชนก็มีนักประพันธ์อาชีพเช่นสุนทรภู่เกิดขึ้น(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527) ที่เด่นชัดอันหนึ่งคือสยามเริ่มมองและเปรียบเทียบตนเองกับคนชาติต่างๆทั่วโลก(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546) ดังเห็นได้ใน “โคลงภาพคนต่างภาษา” ที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพน นักประวัติศาสตร์ไทยคิดว่านั้นเป็น “ประวัติศาสตร์ทางปัญญาที่สะท้อนการเผชิญหน้าทำทลายคนตะวันตกของชนชั้นนำแห่งกรุงสยาม” (ทวิศักดิ์ เผือกสม, 2546) ปฏิเสธไม่ได้ว่าสยามเริ่มปรับและปฏิบัติในแนวคิดแบบสมัยใหม่กันมากขึ้นแล้ว ข้อค้นพบที่สำคัญคือการทำที่คนสยามยุคนั้นรับความเป็นจริงทางภววิสัยตามสภาพภายนอกมากขึ้น (สันติ เล็กสุขุม, 2548) ข้อนี้นับว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการยกระดับความรู้และการปฏิบัติ การที่ชนชั้นนำสยามสามารถปรับทรงสนะและการมองโลกและตนเองได้อย่างที่เป็นจริงมากขึ้นไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดได้ง่ายๆ หากแต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงจำเป็นต้องผ่านประสบการณ์ที่รุนแรงถึงขั้นทำให้ตนเองฉีกออกจากความเคยชินและความเชื่อแบบเก่าได้ หากประมวลจากประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นนำสยามประสบในระยะนั้น กล่าวในฐานะของปัจเจกบุคคลที่ได้รับผลกระทบต่อความคิดเดิม คงไม่มี

เหตุการณ์ใดหนึ่ก่นกว่าการเปลี่ยนรัชกาลจากพระจอมเกล้าฯมายังพระบาทฯพระจุลจอมเกล้าฯ อย่างฉับพลันโดยไม่มีกระเตรียมมาก่อนเนื่องจากการสวรรคตอย่างคาดไม่ถึงของรัชกาลที่ 4 ด้วยไข้ป่าหลังจากการเสด็จไปดุสุริยปราสาทที่หัวกอ รัชกาลที่ 5 จึงขึ้นสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในขณะที่ยังอยู่ในมือของกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค “เปรียบเทียบคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติ กษัตริย์” (กุลลดา เกษบุญชู มีด, 2562, 78)

เหตุการณ์ที่สองคือความพ่ายแพ้อย่างรุนแรงในวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 จากสงครามกับฝรั่งเศส ที่แล่นเรือรบฝ่าแม่น้ำเจ้าพระยามาจอดหน้าพระบรมมหาราชวัง นอกจากสยามต้องสูญเสียดินแดนที่เป็นประเทศราชในลาวให้แก่ฝรั่งเศสและเงินค่าปฏิกรรมสงครามแล้ว ผลกระทบทางจิตใจที่หนักหนาสาหัสกว่าอย่างมากที่สุดทำให้รัชกาลที่ 5 และหมู่ชนชั้นนำด้วยกันเกิด “วิกฤติขวัญกำลังใจ” กล่าวกันว่าพระมหากษัตริย์ถึงกับทรงพระประชวรตลอดระยะวิกฤติและสุดท้ายถึงกับปรารถนาว่า “ไม่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่อีกต่อไป” (ธงชัย วินิจจะกุล 2562, 229) ความเจ็บปวดและโศกนาฏกรรมของความสูญเสียส่วนตัว ก่อเกิดอารมณ์อย่างรุนแรงในความโศกเศร้า สร้างให้เกิดพลังแห่งอารมณ์ที่นักมานุษยวิทยาชื่อดัง Renato Rosaldo กล่าวว่านำไปสู่การสลัดตัวตนเก่าและความเชื่อเก่าออกไป ผลกระทบที่เป็นด้านบวกคือการทำให้นุคคลนั้นเกิดพลังทางปัญญาที่เป็นความรู้แบบรวมทั้งหมด สามารถเข้าถึงโครงสร้างที่เป็นสัญลักษณ์และการปฏิบัติของคนในสังคมได้ ที่สำคัญคือการทำให้อยอมรับในความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตมนุษย์ (Renato Rosaldo 1993) ทั้งหมดนี้คือความตื่นรู้ที่ได้รับจากวิกฤตปากน้ำมีผลกระทบเนื่องถึงฐานความคิดและความเชื่อของรัชกาลที่ 5 จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของโลกทรรศน์ที่เคยวางอยู่บนสมมติฐานเก่าของจารีตประเพณีไทย วิกฤติทางความคิดอย่างน้อยสองประการนี้มีส่วนในการสร้างแรงผลักดันจนเกิดเป็นปัญญาใหม่แก่รัชกาลที่ 5 จึงจะสามารถสมานรอยแตกร้าวของแผ่นดินได้เหนืออื่นใดคือการตระหนักได้ว่าความพ่ายแพ้และอับอายนี้เป็นมาได้อย่างไร เพื่อจะทำให้การกระทำต่อไปในต่อนั้นมีความถูกต้องชอบธรรมและไม่ผิดพลาดอีกต่อไป ภูมิปัญญาใหม่ดังกล่าวเริ่มจากการวิพากษ์ถึงจุดอ่อนของตนเอง ที่สำคัญคือความรู้และวิธีการเรียนรู้แบบจารีตเดิมของสยามว่าไม่เกิดดอกผลและเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้า ทำให้ต้องยอมรับใน “ความจริงใหม่” ตระหนักถึงความเป็นจริงของมันเพื่อจะได้อยู่กับมันได้อย่างมีความมั่นใจ ส่วนหนึ่งของความคิดใหม่ที่เกิดขึ้นคือต้องทำอะไรกับประวัติศาสตร์หรือในต่อนั้นเรียกว่าพงศาวดาร ที่จะมีคำอธิบายเพื่อเข้าใจอดีตและปัจจุบัน โดยรวมบรรยากาศของสภาพหลังวิกฤตการณ์ปากน้ำจุดประกายให้กำเนิดแนวคิดสมัยใหม่ที่สยามขาดแคลน หนึ่งในนั้นที่เป็นแกนกลางคือความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทยใหม่ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2563) ปัจจัยเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมทั้งภายในและภายนอกประเทศ แม้มีส่วนในการสร้างหรือจุดประกายให้แก่ความคิดใหม่ แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าคือการทำปัจเจกบุคคลสามารถซึมซับผลสะท้อนเหล่านั้น ผ่านตัวตนของเขาเอง จนสร้างให้เกิดความคิดใหม่ที่จะมีบทบาทในสังคมไทยต่อไปได้ ในกรณีนี้คือประสบการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึกของรัชกาลที่ 5 เอง

จากการที่ความคิดและมโนทัศน์ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ หากมาจากและเป็นผลของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสยามไทยกับโลกสมัยใหม่ของตะวันตกในระยะที่เรียกว่าสมัยใหม่คือราชวรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะสำคัญหลายประการในทางสากลหรือระหว่างประเทศ ช่วงเวลาดังกล่าวตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 เป็นระยะของการเติบโตใหญ่และฉุนขึ้นของทุนนิยมในบรรดาประเทศมหาอำนาจจนนำไปสู่การก่อรูปของระบบจักรวรรดินิยม (imperialism) ผ่านการใช้นโยบายเรือปืนและการแย่งชิงยึดครองทรัพยากรในประเทศนอก

ตะวันตกอย่างรุนแรง ยุคนี้เป็นยุคหนึ่งที่มีความเป็นเอกราชและอิสระของรัฐบาลถูกท้าทายและกระทบกระทั่งอย่างมากที่สุด การยอมรับและทำตามความคิดแบบตะวันตก จึงมีที่มาทั้งทางบังคับและความสมัครใจของฝ่ายสยามเอง ภาคบังคับของตะวันตก ไม่ได้มาจากทางกำลังอาวุธสมัยใหม่ที่ทรงอำนาจเท่าที่นั้น หากยังมากับพลังทางระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เรียกกันว่าทุนนิยมอีกด้วย ซึ่งพลังทางเศรษฐกิจใหม่นี้กลับสร้างแรงจูงใจและความเชื่อมั่นในตัวเองให้แก่ชนชั้นนำสยามด้วยว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เป็นสมัยใหม่แบบตะวันตกได้ เพื่อที่จะสามารถบริโภคและใช้ชีวิตแบบสมัยใหม่ อันเป็นความสุขแบบใหม่ที่สร้างความรื่นรมย์จากวัตถุสิ่งของที่เป็นสินค้าหลากหลายจากตลาดโลก สร้างการยอมรับจากรัฐบาลและผู้นำของอำนาจตะวันตกได้ด้วย ความคิดเรื่องเอกราชและ “ศิวิไลซ์” จึงกลายมาเป็นความคิดและมโนทัศน์หลักในภูมิปัญญาของชนชั้นนำจารีตไปอย่างไม่มีการโต้แย้งขัดขืน

การที่สยามตกอยู่ในภาวะของความขัดกันระหว่างอาณาจักรที่สืบทอดมาจากคตินิยมแบบโบราณ กับความเป็นสมัยใหม่ของตะวันตก ทำให้โลกทรรศน์ของชนชั้นนำก็มีความขัดกันด้วย กล่าวคือในโลกทรรศน์นั้นมีทั้งวิสัยทัศน์ของโลกเก่าที่เป็นแบบจารีตกับโลกใหม่ที่เป็นแบบตะวันตก ในด้านหนึ่งโลกทรรศน์ดังกล่าวนี้บรรจุเอาปัจจัยต่างๆของคุณค่าและคติความเชื่อแบบจารีตที่กีดขวางการกำจัดหรือทำลายความสัมพันธ์ที่ไม่เท่ากันหรือที่เหลื่อมล้ำกันระหว่างคนในอาณาจักรออกไป โลกทรรศน์นี้เป็นความคิดแบบจารีตที่ให้ความสำคัญแก่ความรับผิดชอบของระเบียบสังคมที่สูงกว่าที่มีต่อคนที่ต่ำกว่า และความคิดทางเศรษฐกิจที่มุ่งต่อการแจกจ่ายทรัพยากรที่มีจำกัดแก่คนทั่วไป(ทาน) ในอีกด้านหนึ่ง โลกทรรศน์ดังกล่าวนี้ยังชี้ชัดเอาปัจจัยส่วนหนึ่งของคุณค่าแบบสมัยใหม่ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งเน้นไปที่ความก้าวหน้าทางสังคม และการให้ความเสมอภาค(ในทางทฤษฎี)ที่วางอยู่บนกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินส่วนตัว ในส่วนสำคัญ โลกทรรศน์ไทยเน้นไปที่การให้ความสำคัญแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัวหรือความปัจเจกบุคคล เน้นชุมชนส่วนรวมมากกว่าเอกชน เน้นรัฐส่วนกลางมากกว่าสังคมย่อยๆทั่วไป ลักษณะที่เป็นด้านหลักของทัศนคติดังกล่าวจึงแสดงออกในลัทธิอนุรักษนิยมและการสร้างความเชื่อในพัฒนาการของข้อโต้แย้งว่าด้วยความเป็นไทยและลัทธิชาตินิยมไทย กลายเป็นอุดมการณ์แห่งรัฐ ซึ่งเหมือนกับอุดมการณ์รัฐทั่วไปที่มักปรับใช้แต่ตัวเอง เนื่องจากการดำรงอยู่และเติบโตของรัฐสยามไทยในขณะนั้น เป็นช่วงที่ทุนนิยมยังได้ได้รับชัยชนะเหนือทุกประเทศในตะวันตกจนกว่าจะถึงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 ภาพและอุดมการณ์แบบทุนนิยมยังไม่กระจ่างและมีความเหนือกว่าอุดมการณ์แบบอื่นๆที่มีมาก่อนหน้า เช่นนั้นเองที่อุดมการณ์แห่งรัฐสยาม จึงยังสามารถท้าทายต่อสู้และเลือกรับเอาระบบสังคมและความคิดแบบจารีตเข้ามาในตัวมันเองด้วยได้ แสดงออกในความต้องการที่จะขยายเศรษฐกิจสมัยใหม่เพราะเชื่อว่าจะให้ประโยชน์แก่คนทุกภาคส่วนในอาณาจักรได้ ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีความต้องการที่จะรักษาความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนในอาณาจักรเพื่อความปลอดภัยและมั่นคงของกลุ่มต่างๆไว้ โดยเฉพาะของชนชั้นนำ

สมมติฐานในเรื่อง “การปฏิรูป” ได้แก่ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนมนุษย์ระดับต่างๆที่มีผลต่อการใช้ชีวิตในทางเศรษฐกิจและการเมืองของสมาชิกชุมชนนั้น ในทางความคิด การเปลี่ยนแปลงนี้มีสองแบบๆแรกคือการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันรากถอนโคนและอาจดำเนินอย่างรุนแรง รวดเร็ว เป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างหลักของสังคมหมดเลย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มีศัพท์เฉพาะต่อมาคือคำว่าปฏิวัติ (revolution) การเปลี่ยนแปลงอีกอย่างคือการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ไม่รุนแรงและไม่รวดเร็ว ใช้เวลายาวนานกว่า จนทำให้เหมือนไม่ได้เปลี่ยนในโครงสร้างสังคม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงใช้เวลานานและไม่หักล้างกระทบกระทั่ง

สถาบันหลักๆอย่างทันทีทันใด ทำให้การเปลี่ยนแปลงทั้งสังคมดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติโดยที่ด้านสมานฉันท์เป็นด้านหลักของความเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแบบหลังมีศัพท์เรียกว่าการวิวัฒนาการ (evolution) หรือการปฏิรูป (reform) ในการวิจัยนี้ใช้คำว่า “การปฏิรูป” ในความหมายดังกล่าวข้างต้น ในทางปฏิบัติรัฐไทยใช้แนวทางอย่างวิวัฒนาการเป็นหลักไม่เคยใช้การปฏิวัติ แม้มีการยึดอำนาจรัฐประหารมากมายแต่ก็ไม่ถึงขั้นการปฏิวัติ ที่สำคัญคือไม่สามารถล้มล้างคติการปกครองโบราณในรูปแบบกษัตริย์ได้เลย ยังต้องรักษาและคงรูปแบบและความเชื่อไว้ไม่มากนักน้อย แม้การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบกษัตริย์ที่มากสุดในประวัติศาสตร์ แต่ก็ยังคงความต่อเนื่องไว้ระดับหนึ่งซึ่งทำให้สามารถรื้อฟื้นขึ้นมาอีกได้เป็นระยะๆ แม้จะไม่มีอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์เหมือนแต่ก่อนก็ตาม ลักษณะเฉพาะของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยดังกล่าวนี้นี้ทำให้กำเนิดและพัฒนาการของความคิดการปฏิรูปประเทศมีลักษณะในการออมชอมและคงความต่อเนื่องสำคัญๆ ไว้ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสถานะและอำนาจของชนชั้นนำจารีตประเพณี ในขณะที่เปิดรับแนวคิดใหม่จากภายนอกที่เป็นประโยชน์ต่อชนชั้นสูงปรับตัวและนำการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมไทยมาตลอด.

จากกรอบและเส้นทางที่ความคิดเรื่องการปฏิรูปประเทศได้ดำเนินมาในประเทศและสังคมไทยกว่าหนึ่งศตวรรษ ทำให้มองเห็นลักษณะเด่นที่สะท้อนถึงแนวคิดและมโนทัศน์เรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมว่ามีลักษณะอนุรักษนิยมเป็นส่วนใหญ่ การสร้างและพัฒนาเนื้อหาของความคิดในการเปลี่ยนแปลงเป็นผลและเป็นเหตุของความสัมพันธ์ทางการเมือง ซึ่งกระทบต่อชีวิตทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน การทำความเข้าใจให้ลุ่มลึกขึ้นจึงต้องพิจารณาการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางการเมืองในแต่ละยุคประกอบ อีกปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงมาจากอิทธิพลของความคิดจากภายนอกโดยเฉพาะประเทศที่ทันสมัยและพัฒนาแล้ว ส่วนปัจจัยภายในประเทศมาจากความเปลี่ยนแปลงในกลุ่มคนและชนชั้นต่างๆที่ค่อยๆก่อรูปและแสดงความต้องการของพวกเขาในนโยบายและการปฏิบัติของรัฐบาลที่ตอบสนองความรู้และอุดมการณ์ทางการเมืองและสังคมที่ต่างไปจากของชนชั้นปกครองจารีตมากขึ้นเรื่อย ในระยะหลังจากยุคอเมริกันในทศวรรษปี พ.ศ.2500 ความคิดวิพากษ์วิจารณ์นโยบายการพัฒนาเริ่มมีมากขึ้น จากจุดยืนของเสรีนิยมไปสู่สังคมนิยม ความคิดต่อต้านรัฐบาลอำนาจนิยมและโน้มเอียงสู่ความคิดประชาธิปไตยของประชาชนขยายตัวมากขึ้น แน่นนอนการมองและเข้าใจการปฏิรูปประเทศก็ย่อมแตกต่างไปจากเดิมด้วย พัฒนาการของความคิดเรื่องการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศจึงแสดงให้เห็นถึงเส้นทางของการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางอำนาจและเศรษฐกิจ ซึ่งยังดำรงอยู่ต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้

บทที่ 2: มโนทัศน์การปฏิรูปคือความเป็นเอกราชและทันสมัย

แนวความคิดแรกทีก่อรูปเป็นเรื่องการปฏิรูปประเทศ โดยเน้นความสำคัญไปที่ประเด็นความเป็นเอกราช และเคียงคู่ไปกับความคิดเรื่องความทันสมัยหรือทำให้ทันสมัย กล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดอันแรกที่ผู้นำรัฐไทย (สยาม) ในยุคสมัยที่เผชิญหน้ากับบรรดาประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่ได้เปลี่ยนแปลงตัวเองเป็นประเทศสมัยใหม่แล้ว ได้ยึดกุมเป็นนโยบายของรัฐบาลในการจัดทำรูปแบบและแนวทางปฏิบัติในการปกครอง ที่แตกต่างเกือบโดยสิ้นเชิงจากอดีตของอาณาจักรสยามไทย กล่าวได้ว่าเป็นแนวความคิดหลักที่นำไปสู่การก่อรูปของรัฐสยามไทยที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นการจัดตั้งและสถาปนาสถาบันหลักในการปกครองบ้านเมืองตามแบบนานาอารยประเทศ จนประสบผลสำเร็จในการบรรลุความเป็นเอกราชของประเทศและประชาชนจากยุคอาณานิคมมาถึงปัจจุบัน ในหัวข้อแรกนี้จะศึกษาและวิเคราะห์บทบาทของรัฐและผู้นำในสองยุค คือยุคอาณานิคม กับยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งให้ความเข้าใจในความหมายของการเปลี่ยนแปลงประเทศที่มีพลังและความหมายยาวไกล

2.1 บริบทของการปฏิรูปในยุคอาณานิคม (2411-2453)

แนวคิดเรื่องการปฏิรูปประเทศโดยมีตัวแบบจากภายนอกเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เนื่องจากการกดดันและขยายอำนาจของเจ้าอาณานิคมตะวันตก ดังที่ได้เกิดขึ้นในหลายประเทศในเอเชีย ทำให้ชนชั้นนำสยามในสมัยนั้นจำต้องยอมรับแนวคิดเรื่องการปฏิรูปประเทศให้เป็นทันสมัยแบบตะวันตกจึงจะรอดจากการตกเป็นอาณานิคมได้ ในทางทฤษฎีมีคำอธิบายว่าแรงผลักดันของการล่าอาณานิคมมาจากพลังของระบบการผลิตทุนนิยมโลกที่ต้องการวัตถุดิบและตลาดสำหรับการผลิตสินค้าจำนวนมาก มหาศาลที่สร้างกำไรมหาศาลด้วย นักรัฐศาสตร์และประวัติศาสตร์ไทยกุลลดา เกษบุญชู มีด เสนอในหนังสือที่สำคัญยิ่งเล่มหนึ่งของการศึกษาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัฐไทยว่า ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา สยามเริ่มประสบกับข้อจำกัดทางการค้ากับฮอลันดา ต่อมากับอังกฤษที่ต้องการให้สยามเป็นผู้ผลิตสินค้าข้าวให้แก่ความต้องการของทุนอังกฤษในตลาดโลก หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้สยามถูกดึงให้เข้าอยู่ในระบบการแบ่งงานกันทำระดับโลกกลายเป็นส่วนหนึ่งของ “แพ็คเกจบริแทนนิกา” หรือเครือข่ายทุนอังกฤษระดับโลก(กุลลดา เกษบุญชู มีด 2562, 17) กล่าวได้ว่าแรงกดดันและบีบบังคับจากมหาอำนาจตะวันตกมีมาโดยตลอดในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อให้สยามเปิดการค้าเสรีและเท่าเทียมกันกับบรรดาประเทศตะวันตก ในขณะที่ผลประโยชน์และกำไรจากการค้าระหว่างประเทศก็สร้างความมั่งคั่งให้แก่ชนชั้นนำจารีตเช่นพระมหากษัตริย์และขุนนางใหญ่อย่างเป็นกอบเป็นกำ การต่อรองและหาวิธีการในการอยู่ร่วมกันระหว่างทุกฝ่ายทั้งนอกประเทศและในประเทศจึงเป็นที่มาของความคิดและความพยายามในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและเศรษฐกิจของพระราชอาณาจักรมาอย่างยาวนาน กระทั่งมาบรรลุผลสำเร็จในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรู้จักกันดีในหัวข้อตำราประวัติศาสตร์ไทยว่า “ยุคปฏิรูปแผ่นดิน”

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่ามโนทัศน์การปฏิรูปประเทศในรัชสมัยดังกล่าวมาจากปัจจัยกดดันภายนอกของระบบทุนโลก ซึ่งมีอำนาจทางการทหารและเศรษฐกิจ เทคโนโลยีที่เหนือกว่า กับปัจจัยภายในของชนชั้นนำที่ต้องการรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นปกครอง ที่สำคัญคือประการแรกสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์และลดทอนกระทั่งทำลายอำนาจของชนชั้นขุนนางและตระกูลขุนนางผู้ใหญ่ ชื่อนี้แสดงออก

อย่างเป็นทางการร่วมศูนย์อำนาจทางการคลังกับการทหารไว้กับพระมหากษัตริย์ ประการที่สองได้แก่ ความเป็นเอกราชขององค์อภิปไตยหรือพระมหากษัตริย์ซึ่งในเวลานั้นหมายถึงความเป็นอิสระและความอยู่รอดของพระราชอาณาจักร ซึ่งนำไปสู่การกำหนดนโยบายการปฏิรูประบบการบริหารปกครองประเทศที่มีจุดหมายในการสร้างความเจริญก้าวหน้าในทางวัตถุในขอบเขตทั้งประเทศที่เป็นรัฐชาติ เช่นการผลิต การบริโภค การคมนาคมและการศึกษา สาธารณสุข เป็นต้น การก่อรูปและเกิดจิตสำนึกของความเป็นอิสระหรือเอกราชของรัฐสยามสมัยนั้น เป็นผลพวงของแรงผลักดันจากระบบทุนนิยมโลกที่มาพร้อมกับระบบอาณานิคมตะวันตก ซึ่งมีส่วนทำให้สยามกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมรอบนอก (ไชยันต์ รัชชกุล 2564)

2.2 กำเนิดมโนทัศน์เรื่องรัฐชาติและอุดมการณ์ชาติไทย

เมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์ของการปฏิรูปสมัยแรกแล้ว มีข้อสังเกตว่ารัฐบาลและชนชั้นนำขณะนั้นให้ความสนใจต่อการปฏิรูปทางความคิดความเชื่อและจิตใจของผู้คนด้วย นอกจากมีนโยบายทางรูปธรรมแล้ว การปฏิรูปครั้งแรกยังสร้างและมีสิ่งที่เรียกว่าความคิดหรืออุดมการณ์ของชาติและคนในชาติที่เป็นอันเดียวกันด้วย ไม่เช่นนั้นต่างชาติและสาธารณชน ซึ่งเป็นหน่วยทางการเมืองแบบใหม่ที่ไม่เคยมีบทบาทในอาณาจักรโบราณ จะไม่เห็นและรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงใหม่ที่เกิดขึ้น คำอธิบายที่ใช้กันแพร่หลายและยอมรับกันได้คือนี้เป็นปัญหาของการสร้างรัฐแบบใหม่และชาติแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ เรียกรวมๆว่า “รัฐ-ชาติ” (nation-state) อันเป็นรูปแบบรัฐที่ไม่เหมือนกับพระราชอาณาจักรไทยแต่เดิม ซึ่งเป็นอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ ผู้มีอำนาจเด็ดขาดแต่ผู้เดียว ในขณะที่รัฐชาติใหม่อำนาจสูงสุดไปอยู่ในหลักกฎหมายสูงสุดเรียกว่ารัฐธรรมนูญ ทำให้อำนาจต้องกระจายและถ่วงดุลกันระหว่างสถาบันต่างๆ อำนาจอภิปไตยเป็นของคนส่วนใหญ่ และที่สำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั่วโลกคือการมีพรมแดนและรัฐบาลมีอำนาจอภิปไตยเหนือเขตแดนของตนเองอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบอบและโครงสร้างการปกครองและบริหารนี้เป็นภารกิจใหญ่โตอันอาจเรียกได้ว่าเป็นการปฏิวัติได้ นักประวัติศาสตร์ไทยผู้มีชื่อเสียงระดับนานาชาติองชัย วินิจจะกูล เรียกกระบวนการสร้างรัฐไทยใหม่ว่าเป็น “การสร้างภูมิภายา” ให้แก่สยามที่วิวัฒนาการมาจากรัฐจารีตแบบเก่า บนการสร้างแผนที่และความรู้ภูมิศาสตร์และการปฏิบัติของโลกสมัยใหม่ ไปถึงจัดตั้งกระทรวงสมัยใหม่ เป็นต้น ทั้งหมดมีส่วนทำให้ความรู้ของชนชั้นนำสยามจำต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสถานะที่เป็นสมัยใหม่ของรัฐด้วย (องชัย วินิจจะกูล 2556)

ในระยะดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่าการก่อรูปของรัฐชาติยังไม่สมบูรณ์แบบ สิ่งที่เห็นชัดเจนกว่าเพื่อนได้แก่รูปแบบรัฐบาลที่มีอำนาจรวมศูนย์ ดำเนินการผ่านนโยบายทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา สาธารณสุขและศาสนา แต่อีกด้านที่กำลังก่อรูปขึ้นมาในเวลาเดียวกันได้แก่รูปการจิตสำนึกหรืออุดมการณ์ที่แสดงออกผ่านตัวตนของรัฐไทย ดังที่มีนักวิชาการเสนอว่ารัฐชาติแตกต่างจากรัฐโบราณตรงที่สามารถมองเห็นตัวเองได้ในฐานะที่เป็นชุมชนรูปแบบพิเศษ ไม่ต้องอาศัยอรรถาธิบายจากคัมภีร์ศาสนาว่ารัฐคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มากับศาสดา (Duara1995 อ้างในธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2563)

พัฒนาการของความคิดปฏิรูปดังกล่าวนี้แสดงออกในการก่อรูปและเติบโตใหญ่ของความคิดของรัฐที่เรียกว่าอุดมการณ์ชาติไทย อันเป็นความคิดที่สังเคราะห์มาจากการค้นคว้าศึกษาสมัยใหม่ ไม่ใช่จากคติความ

เชื้อทางศาสนาแบบก่อนเช่นไตรภูมิภิกขาอีกต่อไป อุดมการณ์นี้อธิบายว่าด้วยกำเนิดรัฐไทยและความเป็นเอกราชของชนชาติไทยอย่างเป็นระบบในทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ รองรับด้วยหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารลายลักษณ์อักษรเช่นตำนานและพงศาวดาร เกิดเป็นประวัติศาสตร์ชาติที่เปิดให้รัฐชาติสามารถมองเห็นตัวเองได้ในฐานะที่เป็นชุมชนรูปแบบพิเศษ ซึ่งหาที่ให้อธิบายได้ในด้านตรงข้ามระหว่างรัฐจารีตกับรัฐสมัยใหม่ ระหว่างความเหลื่อมล้ำกับความเสมอภาคและระหว่างจักรวรรดิกับชาติ ชาติเป็นการค้นพบที่ใหม่สุด สร้างความเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของประวัติศาสตร์ ที่สำคัญชาติมีพลังทางศีลธรรมและการเมือง ที่เอาชนะเหนือรูปแบบรัฐราชวงศ์ได้ ในอดีตราชวงศ์และกลุ่มขุนนางทรงอำนาจไม่อาจจินตนาการถึงจุดหมายของพวกเขาในอนาคตที่อยู่ในรัฐราชวงศ์ได้ แต่ในชาติที่เป็นประธานของประวัติศาสตร์ ชาติสามารถมองเห็นถึงจุดหมายของตนเองได้ในอนาคตที่จะต้องก้าวไปให้ถึง (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2563) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการได้ทรงแสดงถึงอุดมการณ์ของชนชาติไทยที่เป็นสากลและวิวัฒนาการมาตามเส้นทางของความก้าวหน้าและเจริญรุ่งเรือง คือมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่าชนชาติไทยนั้น “สามารถปกครองประเทศสยามมาได้ช้านาน... จำต้องอาศัยคุณธรรมอย่างอื่นอันมีอยู่ในอุปนิสัยของชนชาติไทยด้วย ข้าพเจ้าพิจารณาตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดาร เห็นว่าชนชาติไทยมีคุณธรรม 3 อย่างเป็นสำคัญ จึงสามารถปกครองสยามมาได้ คือความจงรักภักดีของชาติอย่าง 1 ความปราศจากวิหิงสาอย่าง 1 ความฉลาดในการประสานประโยชน์อย่าง 1 หรือถ้าจะเรียกเป็นคำภาษาอังกฤษก็คือ Love of National Independence, Toleration, and Power of Assimilation เหล่านี้เป็นสำคัญยิ่งกว่าคุณธรรมอย่างอื่น” (ดำรงราชานุภาพ, 2516)

ประการต่อมา คือความคิดว่าด้วยฐานะตำแหน่งของรัฐไทยในระบบโลก เมื่อประมวลจากความคิดสมัยใหม่ในด้านต่างๆ ที่ชนชั้นนำจารีตได้มีปฏิสัมพันธ์และปฏิบัติในกรอบโครงของสังคมสยามขณะนั้น เห็นได้ว่าชนชั้นนำไทยพยายามสร้างและทำให้กรุงสยามรวมถึงคนทั้งหลายมีฐานะและภาพลักษณ์อันสอดคล้องกับของโลกตะวันตกเป็นอย่างยิ่ง อาจเรียกได้ว่าชนชั้นนำไทยเปรียบตัวเองกับของต่างชาติ(ตะวันตก)อยู่ตลอดเวลา ไม่ยอมให้ความคิดและการกระทำใดที่อาจถูกติเตียนและว่ากล่าวได้ว่าไม่เป็นศิวิไลซ์และไม่ทันสมัย สยามก้าวผ่านการเปรียบเทียบตัวเองกับประเทศในภูมิภาคเดียวกันอีกต่อไป นับจากนั้นมา สายตาของชนชั้นปกครองไทยมักมองข้ามไปยังโลกใหม่ที่กว้างใหญ่และซับซ้อนกว่าโลกเก่าที่คุ้นเคยมาแต่อดีตกาล แต่เมื่อเวลาและสภาพสังคมของประเทศเปลี่ยนไป ทรศนะต่อโลกภายนอกก็มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยเช่นกัน ดังจะได้เห็นในการอภิปรายตอนต่อไป

2.3 มโนทัศน์เรื่องอำนาจอธิปไตย

สำหรับชนชั้นปกครองและการดำรงอยู่ของการเป็นผู้นำของอาณาจักร การสร้างและพัฒนาความคิดไปถึงมโนทัศน์เรื่องอำนาจเป็นสิ่งแรกๆ ที่ผู้นำทุกคนให้ความสำคัญ ความหมายและการปฏิบัติเรื่องอำนาจคล้ายคลึงกันในทุกชุมชนที่ยกระดับมาเป็นรัฐคือมีระบบการปกครองและกลไกเครื่องมือจำนวนหนึ่งพร้อมกับประชากรที่สามารถผลิตและค้าขายจนสร้างความมั่งคั่งให้แก่ผู้ปกครองได้ระดับหนึ่งตามสภาพของแต่ละชุมชนและภูมิภาค ความคิดเรื่องอำนาจเริ่มวิวัฒนาการในแนวทางที่แตกต่างกันระหว่างรัฐในโลกตะวันตกกับที่เหลือก็ในยุคที่เริ่มก่อรูปของอารยธรรมนครหรือเมือง เช่นยุคกรีกมาถึงโรมันโบราณ ในขณะที่อารยธรรมอื่นยุคนั้น ได้แก่ คาร์เธจ เปอร์เซีย มายาและอินเดียน ยังคงต่อเนื่องความคิดและมโนทัศน์เรื่องอำนาจแบบจารีตไว้

ลักษณะสำคัญของแนวคิดมโนทัศน์อำนาจที่แตกต่างกันวางอยู่ในแกนกลางที่ว่า อำนาจปกครองนั้นควรอยู่กับคนจำนวนน้อยที่มีบารมี หรือควรแบ่งกระจายให้คนจำนวนมากที่ไร้บารมีและคุณธรรมสูงส่ง (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2556)

ชุมชนและเมืองโบราณในสยามไทยก็เหมือนกับทั่วไปในอุษาคเนย์ที่วิวัฒน์เข้าสู่การเป็นรัฐและอาณาจักรที่ใหญ่โตขึ้น พร้อมกับขยายฐานการผลิตและการค้าแลกเปลี่ยนออกไปกว้างขวางขึ้น ภายหลังจากรับอิทธิพลของอารยธรรมที่ซับซ้อนและเป็นนามธรรมแบบศาสนาพราหมณ์และพุทธเข้ามา นำไปสู่กระบวนการสังเคราะห์โลกทรรศน์และความคิดทางสังคมรวมถึงการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างความคิดลัทธิผีบรรพชน ผีแถนและผีขวัญกับศาสนาพราหมณ์พุทธ กลายมาเป็นคติความคิดความเชื่อแบบอุษาคเนย์ ที่ประสานความคิดพื้นบ้านอันมีลักษณะเฉพาะจำกัดด้วยกาลเทศะเข้ากับทฤษฎีพราหมณ์พุทธที่จินตนาการถึงชีวิตในภาวะเหนือมนุษย์ มีลักษณะทั่วไปอันดำรงอยู่ทุกที่ที่ไม่มีขีดจำกัด จึงเกิดเป็นทิวเขาและความคิดทางการเมืองของการปกครองโดยจักรพรรดิราช รูปแบบนครรัฐและอาณาจักรกับสถานะของผู้ปกครอง นำไปผูกโยงกับโครงสร้างของจักรวาลไม่ใช่กับผีบรรพชนผีแถนอีกต่อไป เช่นลัทธิเทวราชในอาณาจักรเขมรและไตรภูมิภคินกรงสุโขทัย พัฒนาการขั้นสูงในความคิดทางการเมืองของเอเชียคือคติระบบกษัตริย์หรือจักรพรรดิ อย่างไรก็ตามลักษณะเด่นของความคิดแบบอุษาคเนย์คือการปฏิบัติที่ไม่ยึดคติทฤษฎีใดเพียงอันเดียว และความคุ้นเคยกับวิธีคิดอย่างเป็นรูปธรรมไม่ใช่นามธรรมในการปฏิบัติ ทำให้ไม่นำไปสู่การพัฒนาความคิดว่าด้วยรัฐที่เป็นสากลหรือทั่วไปอย่างในตะวันตก คือเป็นนามธรรมและมีลักษณะทั่วไป หากแต่รัฐและผู้ปกครองยังเป็นเรื่องของตัวบุคคลมากกว่าระบบ แนวคิดสำคัญเรื่องอำนาจสะท้อนลักษณะความเป็นอุษาคเนย์มากกว่าแบบอารยธรรมใหญ่เช่นอินเดีย จีนหรือตะวันตกในยุคหลังต่อมา (Anderson 1972) ธรรมชาติการเมืองอุษาคเนย์จึงครอบงำด้วยกลุ่มก๊กและพวกที่แตกแยกกันตลอดเวลาพร้อมกับโยงใยกันด้วยเครือข่ายอุปถัมภ์หลากหลาย แสดงออกที่ความจงรักภักดีเป็นเรื่องของส่วนตัวไม่ใช่ส่วนรวม (Mabbett 1985)

ลัทธิเทวราชหรือจักรพรรดิราชในอุษาคเนย์ไม่สร้างความคิดทางการเมืองที่ยกระดับเป็นทฤษฎีขึ้นมา หากแต่ดำรงอยู่กับพิธีกรรมที่ให้ความชอบธรรมแก่กษัตริย์ในการปกครอง ข้อสังเกตของผมคือจุดเด่นที่ความคิดและจารีตของชุมชนที่ยึดโยงกับชาวบ้านดำรงต่อมาอย่างยาวนาน และถูกนำเข้าไปเป็นองค์ประกอบของการสร้างความชอบธรรมให้แก่สถาบันกษัตริย์ ทำให้ความคิดทางการเมืองที่เป็นสิ่งทั่วไปและสากลแบบศาสนาก็ไม่เกิด ส่วนลัทธิผีบรรพชนและผีแถนผีฟ้าก็ไม่ยกระดับไปสู่ความคิดทางการเมืองระดับอาณาจักร หากแต่ดำรงฐานะเพียงในระดับชุมชนเล็กๆ (Dau Tuan Nam 2545) ทั้งหมดนี้น่าจะมีส่วนในการทำให้อิทธิพลทางภูมิปัญญาภายนอกแม้มีความลึกซึ้งและเป็นนามธรรมกว่าไม่สามารถสถาปนาตนเองขึ้นไปเป็นความคิดชั้นนำการปฏิบัติในสังคมได้อย่างเต็มที่ จึงไม่เกิดสถาบันกษัตริย์ในอุษาคเนย์ที่เป็นแบบทั่วไปที่ปฏิบัติและยึดหลักคิดอันเดียวกันเหมือนในยุโรปขึ้นมา

เมื่ออาณาจักรรัตนโกสินทร์ก่อรูปและพัฒนาไปในปลายศตวรรษที่ 18 ต่อดันศตวรรษที่ 19 แรงสะท้อนของความคิดตะวันตกเริ่มแผ่กระจายไปทั่วภูมิภาคตะวันออกแล้ว การที่ราชวงศ์จักรีเพิ่งก่อตั้งโดยที่อำนาจและเครือข่ายต่างๆยังไม่แข็งตัว ทำให้ความต้องการความคิดต่างๆจากภายนอกเป็นสิ่งจำเป็นและไม่ถือว่าเป็นศัตรู นักประวัติศาสตร์ไทยเลื่องชื่อเดวิด วยออาจถึงกับเรียกว่านี่คือ “การปฏิวัติอันเฉียบแหลม” (Subtle Revolution) ของรัชกาลที่ 1 (David Wyatt 1994) ยิ่งมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เห็นได้ชัดเจนเลยว่าบรรยากาศ

ของการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างความคิดและมโนทัศน์แบบสยามไทยกับตะวันตกสมัยใหม่ได้มีการแลกเปลี่ยน ถกเถียงทั้งรับและโต้อย่างไม่ลดละ(ทวิศักดิ์ เผือกสม 2541) กล่าวได้ว่าเป็นภาพและสถานการณ์ที่แปลกประหลาดเพราะไม่เกิดในรัฐและอาณาจักรอื่นใดเลยในเอเชียและอุษาคเนย์นอกจากในสยามเท่านั้น

เมื่อรัชกาลที่ 5 เริ่มการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการบริหารปกครองอาณาจักรให้เป็นแบบทันสมัย การปะทะกันระหว่างความคิดมโนทัศน์เรื่องอำนาจยอมหนีไม่พ้น ดังได้กล่าวมาแล้วว่า วิธีการปฏิบัติของชนชั้นนำสยามต่ออิทธิพลความคิดสมัยใหม่ของตะวันตกคือไม่ปฏิเสธเสียทั้งหมดแต่ก็ไม่รับแบบไม่วิพากษ์เลย ประเด็นสำคัญเรื่องอำนาจการเมืองก็เช่นกัน มีการอภิปรายและสะท้อนจุดยืนและท่าทีของประเทศไทยต่ออำนาจภายนอกอย่างกว้างขวาง เห็นได้จากทรงสนทนาและความยอมรับในมโนทัศน์ว่าด้วยอำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งต่อมาเรียกว่าอำนาจอธิปไตย (sovereignty) ที่ชนชั้นนำจารีตได้ศึกษาและได้มีการแปลตำราและเอกสารสำคัญๆ เช่น รัฐธรรมนูญออกเป็นภาษาไทย เช่นพระยาภาสกรวงศ์ซึ่งไปเรียนต่ออังกฤษแล้วกลับมารับราชการในปลายสมัยพระจอมเกล้าฯ ได้แปลรัฐธรรมนูญของจักรวรรดิฝรั่งเศสที่สองเป็นภาษาไทย และช่วยในการแปลแม่แบบรัฐธรรมนูญอื่นๆ (กุลลดา เกษบุญชู มีด, 2562, 93) หลักการใหญ่อันเป็นหัวใจของรัฐธรรมนูญเสรีนิยมคือการจำกัดอำนาจผู้ปกครอง ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปฏิรูปการปกครอง ปัญหานี้ก็เกิดขึ้นระหว่างการจัดทำและปฏิรูปกฎหมายใหม่ทั้งหมด เมื่อจะร่าง “กฎหมายกำหนดพระบรมเดชานุภาพ” ขึ้น ให้ต่างชาติเห็นถึงความศิวิไลซ์ของระบบกฎหมายไทย ก็เผชิญกับความจริงของระบบการปกครองสมัยใหม่ที่ให้กฎหมายเป็นใหญ่ไม่ใช่ตัวบุคคลผู้ปกครอง ในขณะที่การปกครองไทยยังเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัชกาลที่ 5 ทรงให้คำอธิบายต่อประเด็นดังกล่าวนี้ว่า

“เมื่อจะนำกฎหมายสำหรับแผ่นดินให้เห็นหลักฐานทั่วถึง ก็ควรจะต้องว่าด้วยพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นหลักฐานไว้ แต่การซึ่งควรจะทำอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าต้องขอชี้แจงความเห็นที่เข้ากับตัวไว้โดยย่อว่า พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศหมายเอาประเทศยุโรป ซึ่งปกครองบ้านเมืองมีกำหนดพระราชานุญาตต่างๆกันด้วยอาศัยเหตุการณ์ซึ่งได้เกิดขึ้นในบ้านเมืองโดยความไม่พอใจของราษฎร จึงได้มีข้อบังคับสกัดกันเป็นชั้นๆ ตามลำดับเหตุการณ์ซึ่งมีขึ้นในบ้านเมืองนั้นๆ ส่วนที่กรุงสยามนี้ ยังไม่มีเหตุการณ์อันใดซึ่งเป็นการจำเป็นแล้วจึงเป็นชั้นเหมือนประเทศอื่นๆ ประเทศอื่นๆราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเป็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้คิดทำเป็นการผิดกันตรงข้าม.....ปรกติทุกวันนี้ ราษฎรยอมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากันเป็นความจริง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นสมควรว่า ราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินควรจะทำตามแบบเดิม แต่ในข้อที่เป็นจริงอย่างไร คือเหมือนหนึ่งไม่กำหนดตามคำพูดกันนอกๆแบบ เช่น เรียกพระนามว่า เจ้าชีวิต ซึ่งเป็นที่หมายว่ามีอำนาจอันจะฆ่าคนให้ตายโดยไม่มีความคิดอย่างหนึ่งอย่างใดได้ ซึ่งความจริงสามารถจะทำได้ แต่ก็ไม่เคยทำเช่นนั้น ก็จะเป็นการสมควรแก่บ้านเมืองในเวลาที่อยู่แล้ว” (จุลจอมเกล้าฯ อ่างในเสน่ห์ จามริก,2529, 15-16 การเน้นเป็นของผู้เขียน)

ร่างพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม จึงมีข้อความดังนี้ มาตรา 2 พระเจ้าแผ่นดินยอมมีพระราชอาญาสิทธิเด็ดขาดโดยพระราชหฤทัย ไม่มีสิ่งใดยิ่งขึ้นไปกว่าอีกแล้ว มาตรา 3 พระเจ้าแผ่นดินมีพระ

ราชศักราชภาพเป็นอาทิจคือ (1) ย่อมเป็นเจ้าของใหญ่ปกครองแผ่นดิน ที่พึงที่พำนักของอาณาประชาราษฎร (2) เป็นที่เกิดแห่งความยุติธรรมที่ระงับดับทุกข์ร้อน แลทรงพระกรุณายกโทษคนผิดกฎหมาย... (3) พระราชดำรัสได้ประกาศแล้ว ย่อมเป็นกฎหมายสำหรับแผ่นดิน (ร่างพระราชกฤษฎีกาที่ 1 อ้างในเสน่ห์ จามริก, 2529, 16) ประเด็นสำคัญซึ่งจะมีผลสะท้อนยาวไกลไปอีกนาน กระทั่งถึงปัจจุบันคือวรรคที่กล่าวไว้ว่า “พระบรมราชานุญาตของเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นล้นพ้น ไม่มีข้อใดสิ่งใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้” นั่นคือนับแต่วาระแรกของการปฏิสัมพันธ์กับมโนทัศน์ว่าด้วยอำนาจสูงสุดในการปกครอง ชนชั้นนำจารีตไทยก็ยืนยันหลักการโบราณอย่างไม่เปลี่ยนแปลงว่า อำนาจพระมหากษัตริย์ไม่อาจระบุในกฎหมายได้เพราะว่าล้นพ้นไม่มีอะไรมาบังคับขัดขวางได้ แต่ผลสะท้อนที่เป็นลูกโซ่คือ เมื่อผู้นำรัฐสูงสุดไม่อาจบังคับได้โดยกฎหมายใดๆก็ตาม บรรดาเจ้าหน้าที่และข้าราชการในระบบนี้ก็ย่อมไม่อาจถูกบังคับโดยกฎหมายได้เช่นเดียวกัน แม้ในระยะเวลาต่อมาโดยเฉพาะภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่มีการสถาปนารัฐธรรมนูญขึ้นเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครอง แต่ในทางปฏิบัติรัฐธรรมนูญของไทยก็ถูกฉีกและเขียนใหม่ตามความต้องการของกลุ่มผู้มีอำนาจและอาวุธในมืออย่างต่อเนื่อง แทบไม่ขาดตอน ทำให้ลัทธิล้นพ้นของข้าราชการ (impunity) และทำให้ระบบนิติรัฐเป็นจริงกลายเป็นฝันร้ายของคนไทยมาโดยตลอด นี่คือเขาวงกตของระบบการปกครองรัฐไทยนับแต่การปฏิรูปยุคแรกมาถึงยุคปัจจุบัน

กระนั้นก็ตาม บรรยากาศของความรู้สมัยใหม่ได้เกิดขึ้นและกระจายออกไปยังพื้นที่ของราษฎรด้วยแม้จะยังไม่กว้างขวางมากนัก การเขียนและพิมพ์เพื่อแสดงความคิดเห็นของบุคคลเริ่มเกิดขึ้น อย่างน้อยมีนักหนังสือพิมพ์ที่รู้จักกันดีสืบทอดมาถึงยุคหลังได้แก่สร.กฤษดาภกับเทียนวรรณ ในที่นี้จะเสนอความคิดและมโนทัศน์ของเทียนวรรณในเรื่องอำนาจว่าเป็นอย่างไร เขามองว่าอำนาจมี 2 อย่างคืออำนาจคนพาล กับอำนาจของนักปราชญ์ มองว่าอำนาจทั้ง 2 อย่าง “เดินปนปรกติดอยู่” เช่นเดียวกับการมี “มนุษย์ที่อยู่ในบังคับ” หรือคนที่อยู่ใต้การปกครอง สังเกตว่าเขามองว่าการปกครองก็คือการบังคับนั่นเอง เป็นทรศนะทางการเมืองที่ราษฎรไม่มีสิทธิอำนาจและส่วนร่วมในการปกครอง นอกจากการถูกบังคับจากผู้มีอำนาจเท่านั้นเอง กล่าวได้ว่าคนทั่วไปในบ้านเมืองก็ได้รับผล 2 อย่างคือที่เป็นธรรมถูกต้องเป็นจริง กับที่เป็นอธรรมและไม่ถูกต้องไม่เป็นจริง มิได้ขาดสาย เพราะอำนาจทั้ง 2 เป็นของคู่กัน คือเป็นธรรมชาติของอำนาจในโลกย์ ที่ต้องมี “ทุจริตแลสุจริต ดำเนินเป็นปรกติเสมออยู่ด้วยกัน” (ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 4,942)

เขามองว่าที่มาของอำนาจ 1) มาจากทางกาย ซึ่งเขาไม่ให้ความสำคัญเท่าใดนัก 2) อำนาจจากราชการตำแหน่ง 3) อำนาจจากธรรมเช่นพระพุทธเจ้า อำนาจไม่ใช่สิ่งที่ต้องจำกัดควบคุมหรือถ่วงดุลแต่ประการใด อำนาจเป็นเครื่องมือ เป็นสิ่งธรรมดาโลก โดยตัวเองเป็นกลาง ไม่ดีไม่เลว อำนาจมีความหมายต่อเมื่ออยู่ในบุคคล ทำให้บุคคลที่มีอำนาจสามารถกระทำการให้เกิดขึ้นได้ ส่วนผลจะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับสันดานของคนผู้นั้น ดังนั้นผู้ปกครองไปถึงประเทศจึงต้องมีอำนาจ ที่จะบันดาลให้เกิด ทำการแก้ไข ทำการเปลี่ยนแปลงได้

อำนาจของผู้ปกครองมีความชอบธรรมเมื่อควบคุมและจัดการให้เกิดความยุติธรรมขึ้นในอาณาเขต ความยุติธรรมเป็นเรื่องของผู้มีอำนาจปกครองบังคับ คนไม่มีอำนาจสร้างหรือทำให้เกิดความยุติธรรมไม่ได้ คนสามัญอาจประพฤติทำตัวอยู่ในธรรม อยู่ในทางแห่งความยุติธรรม แต่อาจยังไม่ได้รับความยุติธรรมก็ได้ ถ้ามีคนพาลหรือมีอำนาจอันไม่ชอบมากระทำ (ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 4,1157) เมื่อพูดถึงอำนาจในทางปฏิบัติที่เป็น

จริง เทียนวรรณก็ถูกโคกรสร้างและธรรมเนียมไทยที่มีมาแต่โบราณ ที่มองเห็นแต่ผู้ปกครองเท่านั้นจึงจะสามารถมีและใช้อำนาจนั้นได้

“ราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุขก็เพราะพระมหากษัตริย์ ด้วยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินยอมทรงอำนาจที่สูงสุดในพระราชอาณาเขตของพระองค์ แลพระองค์มีพระบรมเดชานุภาพ แผ่ไพศาลปกกันเกษประชาชนทั่วไปในประเทศที่เป็นสัมพันธ์มิตรไมตรีของพระองค์ด้วย ในทางทศพิธราชธรรมแลทางสัญญาพระราชไมตรีแก่นานาประเทศ เปรียบประดุจว่ายอดแห่งปราสาท ย่อมยึดไว้คุ้มไว้แห่งสรรพสภาระแห่งเรือนปราสาทให้ทรงอยู่ได้ตามปกติ”

"พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว คุ้มไว้หรือยึดไว้ซึ่งน้ำใจมนุษย์ในประเทศทั้งหลาย ให้เป็นที่หวังที่มุ่ง โดยความปกติอยู่" กษัตริย์เป็นที่คุ้มใจมหาชนไว้ อำนาจกษัตริย์แสดงออก "ในข้อความสิ่งใด ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระบรมราชวินิจฉัย ตัดสินลงมาประการใดแล้ว แม้ว่าจะไม่เห็นด้วย ก็มีใจยอมโดยนิยามว่าเป็นที่สุดของทาง จะเดินต่อไปมิได้แล้ว, สิ้นความพยายามแลโทมนัส ไม่เหมือนศาลอื่นตัดสิน ได้มีพยานปรากฏ กล่าวออกมาว่า แม้ถึงจะอย่างไรก็ดี ขอให้ฟ้าผ่าลงมาเถิด ตั้งนี้เป็นต้น ก็แปลแลอธิบายว่า จะเชื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่พระองค์เดียว" (ศุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 4 , หน้า 942)

2.4 มโนทัศน์ความ “ศิวิไลซ์” กับ “ความก้าวหน้า”

แนวความคิดสำคัญประการต่อไปที่มีอิทธิพลต่อชนชั้นนำสยามขณะนั้นได้แก่ความมีอารยธรรมหรือที่เรียกในสมัยนั้นว่า “ศิวิไลซ์” (ธงชัย วินิจจะกุล 2556) โดยมีความหมายถึงสภาวะของความเจริญก้าวหน้าของสังคมและประเทศ แสดงออกผ่านการปฏิบัติตนของประชากรและผู้ปกครอง ความคิดนี้มีน้ำหนักและพลังอย่างมากเพราะนี่เป็นเงื่อนไขที่ประเทศอาณานิคมตะวันตกใช้ในการจัดฐานะและความสัมพันธ์กับตะวันตก หากมีฐานะต่ำกว่ามาตรฐานสากลก็เป็นมูลเหตุให้พวกนั้นมายึดด้วยอำนาจเป็นเมืองขึ้นหรืออาณานิคมไป เพราะไม่สามารถปกครองประเทศและประชากรให้มีความเจริญก้าวหน้าได้ ดูได้จากทฤษฎีของลอร์ดเคอร์ซอน นักล่าอาณานิคมผู้มีชื่อเสียงและเป็นอุปราชอังกฤษประจำอินเดียในประเด็นของการที่จักรภพอังกฤษเข้าครอบครองเป็นเจ้าของรัฐในโลกตะวันออก ว่า จักรวรรดิมิใช่ ‘เป้าของความทะเยอทะยาน’ ทว่า “ก่อนอื่นและที่สำคัญที่สุดก็คือมันเป็นเรื่องจริงทางประวัติศาสตร์ การเมืองและสังคมวิทยา” (Edward Said, 1978, p. 213 อ้างในธงชัย วินิจจะกุล 2560, น. 240) ความหมายนี้ดังกล่าวก้าวเป็นที่น่าสนใจในหมู่ชนชั้นนำรุ่นใหม่ของสยาม ดังที่ใน *คำกราบบังคมทูล ความเห็นการจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103* ของคณะเจ้านายและข้าราชการที่มีถึงรัชกาลที่ 5 ความตอนหนึ่งว่า “ภัยอันตรายที่จะมีมานั้นต้องมาแต่ข้างนอกพระราชอาณาเขต แลจะมาจากประเทศที่มีอำนาจมากกว่ากรุงสยาม มีประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปเป็นต้น ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงทราบแล้วว่า ชาตินี้ยุโรปหนึ่งชาติใดจะต้องประสงค์เมืองหนึ่งเมืองใดแล้ว ต้องมีทางที่เขาเรียกว่ายุติธรรมที่จะเอาเมืองนั้นๆได้ ทางธรรมดาที่เขาติยุโรปให้อยู่มีอยู่เป็นต้น” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต 2518) ก่อนหน้านี้ไม่นาน พม่าเพิ่งเสียเมืองและเอกราชให้แก่อังกฤษไป ไกลออกไปก็สงครามฝิ่นระหว่างอังกฤษกับจีนในปี ค.ศ. 1844 จึงไม่ต้องสงสัยว่าทำไมกรุงสยามถึงเป็นวิตกกังวลถึงท่าทีของอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีต่อสยามขณะนั้น เพราะคณะ ร.ศ. 103 เสนอว่ายุโรปอ้างถึงความเจริญความศิวิไลซ์

ของชาวยุโรป ว่าเป็นสิ่งที่ต้องเดินทางต่อไปในทุกประเทศ การกีดขวางความเจริญเป็นเหตุที่ยุโรปอ้างการเข้ามาปกครองจัดการบ้านเมืองนั้นให้เจริญต่อไป

มโนทัศน์ว่าด้วยความศิวิไลซ์และความก้าวหน้าอันรวมถึงความยุติธรรมด้วย ประกอบเป็นฐานของความคิดสมัยใหม่ของชนชั้นนำสยาม แสดงออกในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและระบบการปกครองและเศรษฐกิจของกรุงสยามอย่างมาก ประการสำคัญคือการมีรูปแบบรัฐบาลที่มีการทำหน้าที่ตามนโยบายแบ่งแยกกันออกไปเป็น 12 กระทรวง เพื่อดำเนินการสร้าง ความเจริญและความก้าวหน้าในมิติและด้านต่างๆ ในสังคมมากมาย ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนับว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทย จนกระทั่งปัจจุบันนี้ก็ยังคงฐานะและผลกระทบมาถึงการดำรงอยู่ของสถาบันทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยอย่างไม่เสื่อมคลาย

ในบรรดาความคิดสมัยใหม่ที่เข้ามาในกรุงสยามแต่แรกนั้น ไม่มีปัญญาชนสยามคนใดที่ต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในประเทศเท่ากับ “เทียนวรรณ” นักหนังสือพิมพ์นักคิดนักเขียนคนแรกในยุครัชกาลที่ 5 เขาเสนอรูปธรรมของสิ่งใหม่ที่อยากให้เกิดในประเทศ ตั้งแต่การเลิกทาส ความเท่าเทียมของสตรี การตั้งมหาวิทยาลัย ระบบสวัสดิการสำหรับคนยากจน โรงงานผลิตอาวุธ การสร้างถนน รถไฟ แบงก์หรือคลังเงิน ระบบไปรษณีย์โทรเลข โรงงานอาหารกระป๋อง รวมถึง “ปาแตน” หรือสิทธิบัตรที่สำคัญด้านระบบปกครองคือ “จะตั้งปาติเมนอนุญาตให้มีหัวหน้าราษฎรมาพูดธุระชี้แจงของตนแก่รัฐบาลได้” ไม่ต้องแปลกใจว่าข้อเสนอทั้งหลายของเขานั้น ก่อรูปท่ามกลางสภาพสังคมที่ยังพึ่งพาเกษตรกรรมอย่างธรรมชาติ รัฐบาลคือกษัตริย์ ความคิดใหม่จึงเป็นได้แค่ “ความฝันละเมอ” (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2563) ตั้งแต่ยุคนั้นจวบจนยุคปัจจุบัน

ดังได้กล่าวแล้วว่า โลกทรรศน์ชนชั้นนำสยามนั้นก่อตั้งขึ้นมาบนระบบโลกที่เป็นทุนนิยม ความต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตและบริโภคที่เรียกว่าเศรษฐกิจชาติจึงเกิดขึ้น แม้จะไม่สามารถดำเนินไปตามตรรกะและธรรมชาติของระบบทุนอย่างเต็มที่ก็ตาม ลักษณะเด่นของความคิดปฏิรูปยุคแรกนี้คือเริ่มสร้างเงื่อนไขให้แก่การขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการค้าแลกเปลี่ยนเป็นธรรมา ในขณะการผลิตแบบใหม่ยังเป็นด้านรอง เพราะต้องพึ่งพาจากนายทุนต่างชาติเป็นสำคัญ กระนั้นก็ตามเพียงแค่นี้ก็ให้ความสำคัญแก่การขยายการค้าที่สร้างคุณูปการให้แก่ระบบเศรษฐกิจของอาณาจักรได้ไม่น้อยเพราะเป็นการเสริมด้านบวกของรัฐบาลที่มีมาก่อนนี้ กล่าวคือเพราะอาณาจักรไทยตั้งแต่อยุรยามาถึงรัตนโกสินทร์ตั้งอยู่ในภูมิรัฐศาสตร์ของการค้าแลกเปลี่ยนกับนานาประเทศและชนชาติต่างๆมาโดยตลอด คุณลักษณะที่ขาดไม่ได้ของชนชั้นนำไทยแต่โบราณมาคือทำการค้าเป็น ชุนนางแวดล้อมล้วนมีประสบการณ์ในการค้า คุณสมบัติของการเป็นพ่อค้าคือการรู้จักการต่อรอง ประนีประนอมและเรียนรู้จากคนอื่นได้ ยุคสมัยใดที่พระมหากษัตริย์กับบรรดาขุนนางสามารถทำการค้าได้ผลดี ยุคสมัยนั้นก็มีความรุ่งเรืองร่ำรวยและสงบนานหน่อย ดังเห็นได้จากกรณีที่ชนชั้นนำสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ให้ความสำคัญแก่การค้าขายแลกเปลี่ยนทั้งในและนอกพระราชอาณาจักร การอยู่กับการค้าขายและผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม ทำให้ชนชั้นนำสยามทั้งเจ้านายและขุนนางต่างเห็นด้านบวกของการเจรจาติดต่อและต่อรองมากกว่าการใช้กำลังเข้าหักหาญแต่ฝ่ายเดียว จากประสบการณ์ของการค้าขายอย่างต่อเนื่องยาวนาน มีส่วนในการทำให้ชนชั้นนำสยามสามารถปรับโลกทรรศน์แบบจารีตให้สอดคล้องกับแบบสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับการค้าและการทูตของตะวันตกได้ในระดับหนึ่ง ในทางความคิดนั้นคือการยอมรับความ

จริงทางภววิสัยว่าถูกต้องมากกว่าทางอัตวิสัย ประการที่สองคือการตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับราษฎรโดยที่ผู้ปกครองอยู่ในบริเวณศูนย์กลางของสัมพันธ์ภาพนี้ ประการที่สามการจัดวางตำแหน่งของสยามไว้ในระบบทุนนิยมโลก

2.5 มโนทัศน์เรื่องคนกับสังคม

ลักษณะสำคัญในโลกทรรศน์คือเรื่องความสัมพันธ์ของคนในสังคม ชนชั้นนำสยามตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับราษฎรเป็นอย่างดี แนวคิดอันนี้ว่าไปแล้วไม่ใช่เรื่องใหม่เสียทั้งหมด เพราะในคติการปกครองของไทยโบราณนับแต่กรุงสุโขทัยเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์มีหลักการใหญ่ว่าต้องปกครองโดยหลักธรรมราชา ซึ่งคือการปฏิบัติต่อพสกนิกรทั้งหลายในพระราชอาณาจักอย่างถูกต้อง ด้วยการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงปลอดภัยทางการทหารและความยุติธรรมในทางสังคม หมายความว่าผู้ปกครองพึงตระหนักถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อราษฎรและขุนนาง การละเลยหรือปฏิบัติอย่างไม่เหมาะสมถูกต้อง มีผลถึงความชอบธรรมและการดำรงอยู่อย่างสงบสุขสันติหรือไม่ของอาณาจักร แต่ความสัมพันธ์ในคติโบราณนั้นขาดมิติทางสังคม ผู้ปกครองไม่จำเป็นต้องเข้าใจหรือคาดการณ์ถึงความต้องการของราษฎร เพราะลักษณะสังคมยังไม่สลับซับซ้อนเกินไปนัก ตัวแบบที่มักใช้ในการอุปมาจึงได้แก่การเปรียบกับครอบครัวขนาดใหญ่ ในนั้นคนที่เป็นหัวหน้าและควบคุมดูแลการปฏิบัติของสมาชิกทุกคนได้แก่พ่อบ้าน ในศัพท์กฎหมายตราสามดวงเรียกว่าผู้มีอิศรภาพแปลว่าผู้เป็นใหญ่มีอำนาจเหมือนพระอิศวรเหนือทุกคน จึงสั่งให้ทำอะไรหรือไม่อนุญาตให้ทำอะไรก็ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองจึงเปรียบเสมือนธรรมชาติระหว่างพ่อปกครองลูก แต่ในสภาวะที่ชุมชนบ้านเมืองเริ่มเปลี่ยนไปสู่การมีความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างๆ มากหลากหลายอย่าง ทำให้ธรรมชาติของความสัมพันธ์แบบเดิมที่เป็นจารีตเริ่มไม่สอดคล้องและตอบคำถามใหม่ๆ ที่กำลังก่อตัวขึ้นในกรุงสยาม

คติสัมพันธ์ภาพที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ปกครองกับราษฎรแบบจารีตเริ่มส่อแววถึงปัญหาความสงบเรียบร้อยในอาณาจักรเมื่อความคิดแบบใหม่ของตะวันตกแผ่ขยายเข้ามาในกรุงสยาม ที่สำคัญคือการมองคนทุกคนในประเทศว่ามีฐานะทางธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่เหมือนกัน จากนั้นความสัมพันธ์ทางอำนาจก็ดำเนินไปบนตรรกและเหตุผลที่จับต้องได้ของนโยบายรัฐบาลในการปกครองและจัดการบ้านเมืองรวมถึงราษฎรว่าจะไปบรรลุเป้าหมายอะไร จึงไม่น่าแปลกใจที่กลุ่มคนที่วิจาร์ณและกระทั่งแสดงความไม่เห็นด้วยกับการมีทาสและการปฏิบัติต่อทาสในสยามคือบรรดาฝรั่งชาวต่างชาติทั้งหญิงและชาย นอกจากเรื่องทาสแล้ว ยังกินความไปถึงฐานะของเพศหญิงในสังคมอีกด้วย หม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ ครูสตรีชาวอังกฤษที่รัชกาลที่ 4 ทรงจ้างให้มาสอนภาษาอังกฤษและความรู้ทั่วไปให้แก่เจ้านายเล็กๆ รวมถึงเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ด้วย ได้แสดงความเห็นคัดค้านการมีทาสและฐานะของสตรีอย่างตรงไปตรงมา ความเห็นด้านลบของฝรั่งเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อความคิดเห็นของเจ้านายสยาม ก็ต่อเมื่อคำวิพากษ์วิจารณ์เหล่านั้น ไม่เพียงมุ่งต่อพฤติกรรมอันไม่เป็นธรรมในสายตาของคนนอกเท่านั้น หากแต่ที่สำคัญ เป็นการดูหมิ่นถิ่นแคว้นรัฐและผู้ปกครอง กล่าวคือสภาวะการมีทาสนั้นเป็นสัญลักษณ์ของอนารยชนหรือประเทศที่ยังไม่บรรลุถึงความมีอารยธรรมหรือศรีวิไลซ์ (civilization) ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ตะวันตก ใช้อ้างในการเข้ายึดครอบครองเหนืออาณาจักรต่างๆ ในอุษาคเนย์ที่ผู้ปกครองเหล่านั้นยังไม่เป็นศรีวิไลซ์ การศึกษาของหม่อมแอนน่าน่าจะมีอิทธิพลไม่น้อยต่อพระคณะของรัชกาลที่ 5 ใน

ภายหลังเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ เมื่อเสนอนโยบายการเลิกทาสต่อที่ประชุมสภาที่ปรึกษาราชการในวันแรก ทรงกล่าวในที่ประชุมของคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในปีพ.ศ. 2417 ว่า

"ข้าพเจ้ามีความปรารถนาว่า การสิ่งใดซึ่งเป็นการเจริญมีคุณแก่ราษฎรควรจะเป็นได้ ทีละเลกทีละน้อยตามการตามเวลา การสิ่งใดซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองมาแต่โบราณ แต่ไม่สู้เป็นยุติธรรม ก็อยากจะเลิกถอนเสีย แต่จะจูงใจโหมหักเอาที่เดียวนั้นไม่ได้ จะต้องค่อยตัดรอนไปได้ทีละเลกทีละน้อยก่อให้เกิดเบาบางเข้าทุกที เมื่อเป็นอยู่ดังนี้ การก็คงจะเป็นไปทีละน้อยๆ เรียบร้อยไปตามเวลาตามการ....."

"ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าลูกทาสซึ่งเกิดในเรือนเบี้ย ตั้งแต่ออกจากท้องพอลิมตา ก็ต้องนับ เป็นทาส มีค่าตัวไปจนถึงอายุ 100 หนึ่งก็ยังไม่หมดตั้งนี้ดูเป็นทาสมีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยตัวเด็กที่เกิดมา ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นสิ่งไรเลย บิดามารดาทำชั่วไปขายตัวท่านแล้ว ยังพาบุดรไปให้เป็นทาสจนสิ้นชีวิตอีกเล่า เพราะรับโทษทุกข์ของบิดามารดาเท่านั้นเอง หากควรที่จะเอาเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่" (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2499, 34-5)

เห็นได้ว่าในความคิดของรัชกาลที่ 5 นั้น สายตาและทรรศนะที่มองราษฎรได้เปลี่ยนไปจากเดิม จาก การเป็นคนที่ไม่สมบูรณ์เพราะไม่มีอิสระและความเป็นคนอย่างทั่วไป คือเป็นข้า ทาส โพร ที่ไม่มีจุดหมายในตัวเอง บัดนี้เป็นคนที่มีสภาวะของตนเองและมีจุดหมายที่คนอื่นอาจรับรู้ได้ เพราะเป็นคนเหมือนกัน ทำให้ทรรศนะใหม่ต่อราษฎรพึงให้ความเจริญ ความสุขและความเป็นธรรม ส่วนในจุดหมายของระบบปกครองนั้น ต้องคำนึงถึงความยุติธรรม เนื้อหาและนโยบายของการปฏิรูปสยามที่ออกมาอย่างเป็นระบบและมีพลังในตัวเองไม่น้อยสะท้อนถึงความมุ่งมั่นและเอาจริงเอาจังในการเอาชนะความกล้าหลังและไร้อารยธรรมของอาณาจักรไทยเมื่อเปรียบเทียบกับของตะวันตก ที่พวกเขาได้รับมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ เราจึงได้เห็น การก่อตัวของการตั้งกลุ่มเช่นสยามหนุ่มที่เริ่มถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้ใหม่จากภายนอก วิชาภคินีวิจารณ์การทำงานของฝ่ายอนุรักษ์นิยมของกลุ่มขุนนางที่มีอำนาจคุมการบริหารขณะนั้นอยู่ กระทั่งทำงานแปลเรียบเรียงตำราต่างประเทศ ตั้งโรงพิมพ์เช่นพิมพ์การในพระราชวังของรัชกาลที่ 4 ออกหนังสือชาวคริสต์ และวชิรญาณเป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้แก่ความคิดสมัยใหม่และวิพากษ์ขึ้นมาอย่างเป็นกิจลักษณะ

น่าสนใจว่าราชวงศ์จักรีก่อตั้งขึ้นมาท่ามกลางวิกฤตและความขัดแย้งภายในกลุ่มชนชั้นนำเอง การสร้างอำนาจและผนึกกำลังสนับสนุนจากฝ่ายต่างๆมีผลทำให้วิถีคิดต้องเกาะติดสภาพความเป็นจริงในทุกๆระดับ ให้ได้มากที่สุด การติดต่อและเรียนรู้สรรพวิชาต่างๆหลากหลายกลายเป็นคุณสมบัติเด่นของราชวงศ์จักรีในระยะแรกตั้งและพัฒนาการระยะต่อมาก่อนที่จะเกิดมีชนชั้นทางอาชีพเช่นทหารและข้าราชการ ความรู้วิชาการสมัยใหม่จึงเป็นเครื่องมืออันแรกๆที่ชนชั้นนำสูงสุดใช้เพื่อมาสร้างความมั่นคงแก่กลุ่มของตนและใช้ในการปรับปรุงสัมพันธภาพกับคนกลุ่มอื่นๆต่อไป หากขอยืมทฤษฎีกำเนิดชาติแบบใหม่ของอาจารย์เบน แอนเดอร์สัน ที่กล่าวว่าชาติเป็น "ชุมชนจินตกรรม" (imagined community) ร่วมกันของทุกคนในชุมชนนั้น โดยผ่านเครื่องมือสมัยใหม่ที่เรียกว่า "สิ่งพิมพ์ทุนนิยม" (print-capitalism) เราคงสรุปในขั้นนี้ได้ว่า ชนชั้นนำจารีตสยามในยุคปฏิรูปคือผู้สร้างชุมชนจินตกรรมให้แก่คนไทยทั่วไปก่อนกลุ่มคนอื่นๆด้วย (เบน แอนเดอร์สัน 2552) อย่างไรก็ตาม ชนชั้นนำดังกล่าวเมื่อก้าวขึ้นมายึดกุมอำนาจรัฐได้หมดแล้ว การปฏิบัติและแก้ไขปัญหาภายในพระราชอาณาจักร ก็ไม่อาจก้าวพ้นข้อจำกัดทางชนชั้นไปได้ นั่นคือการระวังและป้องกันไม่ให้เกิดการปฏิรูป

เปลี่ยนแปลงนำไปสู่การลดทอนกระทั่งทำลายอำนาจรัฐส่วนกลางและของราชวงศ์ลงไปได้ ลักษณะขัดแย้งในโลกทรรศน์นี้จึงแสดงออกผ่านนโยบายปฏิรูปอาณาจักรที่นำไปสู่การเสริมสร้างอำนาจผูกขาดของส่วนกลางและพระราชวงศ์ไว้อย่างเหนียวแน่น นำไปสู่การต่อต้านตอบโต้กระทั่งก่อกบฏจากกลุ่มผู้นำในเมืองและรัฐรอบนอกจากเหนืออีสานถึงใต้

2.6 ข้อจำกัดของการปฏิรูปจักรี: ปัญหาของการพัฒนาของรัฐทุนรอบนอก

การปฏิรูปเปลี่ยนแปลงของประเทศหรือรัฐรอบนอก(periphery)ในยุคอาณานิคมล้วนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและพลังขับเคลื่อนของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมหรือระบบทุนโลก ด้านหนึ่งเรียกร้องให้การพัฒนา ระบบทุนนิยมในประเทศขึ้นมาเพื่อสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ได้แก่การจัดการให้ปัจจัยการผลิตหลักเช่นที่ดิน แรงงานเป็นเสรี บุคเบิกทรัพยากรธรรมชาติ เข้าไปสู่ระบบการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดโลก ยุทธศาสตร์ของเศรษฐกิจอาณานิคมที่เหมือนกันคือประการแรกพึ่งพาทุนต่างชาติในการลงทุนเพื่อพัฒนา ระบบทุนนิยมในประเทศหลังจากเจ้าอาณานิคมเริ่มการลงทุนระยะแรกให้แล้ว ประการที่สอง ทำการผลิต วัตถุดิบประเภทสินค้าเกษตรกรรมและทรัพยากรธรรมชาติเช่นไม้ เหล็กแร่ ยางพาราและข้าวเพื่อส่งสินค้า วัตถุดิบเหล่านี้ไปให้โรงงานในตะวันตกหรือศูนย์กลางการผลิตและจำหน่าย เป็นการเปิดประตูให้แก่ทุน ต่างชาติในการเข้ามาทำการค้าและผลิตอุตสาหกรรมทั้งหลายจากประเทศเจ้าอาณานิคม รัฐเหล่านี้ต้อง พยายามทำเพื่อรักษาสัมพันธ์ใกล้ชิดกับศูนย์กลางระบบทุน ประการสุดท้ายต้องให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกแก่การลงทุนของต่างชาติ เช่นลดภาษี ให้สิทธิในการใช้ที่ดิน ปล่อยให้ชาวนาและแรงงานทั้งผู้หญิง และเด็กเข้าสู่โรงงานหรือหน่วยการผลิตต่างๆของระบบทุนได้สะดวกขึ้น ฯลฯ

สยามในยุคปฏิรูปก็ทำหน้าที่ทางยุทธศาสตร์ดังกล่าวด้วยเช่นกัน ในกรณีสยาม อำนาจรัฐยังเป็นของชนชั้นนำจารีตทั้งพระมหากษัตริย์และขุนนาง ไม่ได้ตกไปอยู่ในกำมือของประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างเด็ดขาด หากเป็นการประนีประนอมและทำการต่อรองกันตลอดเวลาระหว่างฝ่ายผู้ปกครองสยามกับอาณานิคมตะวันตก เปิดโอกาสให้รัฐไทยสามารถดำเนินนโยบายการปกครองตามที่ตัวเองต้องการได้ในระดับที่มากพอควรและไม่ต่อต้านผลประโยชน์ของตะวันตกจนเกินไป เห็นได้จากการเลิกระบบไพร่ในปี พ.ศ. 2448 ด้วยการประกาศใช้การเกณฑ์ทหารแทนการเกณฑ์แรงงานไพร่ (อัญชลี สุস্যัมภ์, 2546) ตามมาด้วยการเลิกระบบทาสน้อยเป็นค่อยไป (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2552) จัดตั้งให้มีโฉนดที่ดินเพื่อรองรับกรรมสิทธิ์ส่วนตัวบนที่ดิน หนทางในการปฏิรูปเศรษฐกิจสยามแยกไม่ออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง นับแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์มา ทั้งสองฝ่ายต่างอาศัยการคุมกำลังไพร่และทาสเป็นฐานในการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและมั่นคงทางการเมืองและการทหาร เมื่อสถานการณ์ด้านการค้าต่างประเทศกับจีนเริ่มลดน้อยลง ประกอบกับมีการต่อต้านหลบหนีของบรรดาไพร่มากขึ้น ความต้องการในการใช้แรงงานไพร่เริ่มมีต้นทุนสูงกว่าปกติ ทั้งสองฝ่ายต่างเห็นพ้องกันว่าการณ์ผ่อนคลายเป็นระบบไพร่จะเป็นผลดีแก่การค้าและส่งออก โดยเฉพาะข้าวได้ดีกว่า ทั้งหมดนี้คือที่มาของการประกาศเลิกไพร่ของพระมหากษัตริย์ ประการแรกคือนโยบายการลดกำลังคนและแรงงานที่อยู่ภายใต้สังกัดของพวกขุนนางลง ทำให้ฐานเศรษฐกิจสำคัญของบรรดาตระกูลขุนนางใหญ่ๆลดน้อยกระทั่งหายไปหมด

ประการต่อมาคือการส่งเสริมให้เกิดขบวนการน้อยหรือผู้ผลิตรายย่อย ด้วยการที่รัฐลงทุนอุดหนุนรอบ กรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะโครงการคลองรังสิต แล้วมอบกรรมสิทธิ์ที่ดินสองฝั่งคลองให้แก่พวกเจ้านายและพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของโดยสมบูรณ์ตามกฎหมายโฉนดที่ดินที่เพิ่งออกมาในปี 2445 และจัดสรรบางส่วนให้แก่ชาวนาที่หลุดจากการเป็นทาส เมื่อการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อส่งออกยังตลาดต่างประเทศได้รับผลดี บรรดาเจ้านายและขุนนางต้องการมีส่วนร่วมในการอุดหนุนมากขึ้น แต่ทางกษัตริย์ไม่เห็นด้วยและไม่อนุญาตให้ทำ เท่ากับเป็นการตัดตอนไม่ให้ขุนนางสามารถขยายเข้ามายึดครองทุนและการผลิตภายใต้การจัดการของพวกเขาต่อไป พัฒนาการดังกล่าวสำคัญมากต่อการพัฒนาระบบทุนในสยาม เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือการที่ปัจจัยการผลิตสำคัญคือที่ดินไม่ถูกรวมศูนย์อยู่ในกำมือของขุนนางและพ่อค้าใหญ่ๆทั้งหลายได้สะดวก นี่เองเป็นเหตุให้ไม่เกิดระบบเจ้าที่ดินใหญ่และนายทุนใหญ่ในสยาม หากแต่เกิดขบวนการรายเล็กๆจำนวนมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจยุคปฏิรูปเป็นต้นมา ผลข้างเคียงที่ตามมาคือการที่สังคมกรรมสิทธิ์ไม่เกิดขึ้นจริงๆในสยามด้วยเช่นกัน

จุดหมายที่ไม่มีมีการประกาศนี้นำไปสู่การปลดปล่อยแรงงานมีพันธนาการเหล่านั้น(ทาสและไพร่)ให้เสรี จะได้ไปผลิตข้าวและวัตถุดิบอื่นๆที่ตลาดโลกต้องการต่อไป ในขณะที่เดียวกันก็กลายเป็นผู้บริโภคนำเข้าในตลาดจากโลกตะวันตกด้วย น่าสังเกตว่าแนวคิด “ศิวิไลซ์” ที่รับมาจากตะวันตกนั้น มาพร้อมกับความคิดทางเศรษฐกิจด้วย ว่าความเจริญก้าวหน้าเกิดมาจากการมีชาวนาอิสระที่กลายเป็นผู้ผลิตป้อนตลาดโลกอย่างมีประสิทธิภาพ (กุลลดา เกษบุญชู มัด, 2563, 72) ในทางทฤษฎี ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เติบโตขึ้นมาได้จะต้องผ่านระยะการสะสมขั้นต้นที่มาร์กซเรียกว่า “ระยะบุพกาล” เพราะ “มันไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการแยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยของการผลิต. มันปรากฏเหมือนกับบุพกาล เพราะมันก่อรูปของลำดับขั้นก่อน-ประวัติศาสตร์ของทุนและของวิธีการผลิตที่สอดคล้องกับมัน” (Marx, 1995, 364) ในกรณีของชาวนาและผู้ผลิตขนาดเล็กของสยาม ช่วงระยะเวลาดังกล่าวไม่น่าไปสู่การเกิดกระบวนการ “สะสมบุพกาล” หากแต่เกิดการสะสมบุพกาลที่เป็นแบบเฉพาะ กล่าวคือมีนายทุนต่างชาติเข้ามาดำเนินกิจการผลิตและการค้าในระดับหนึ่ง พร้อมกับมีการก่อรูปของการผลิตของผู้ผลิตรายเล็กและขบวนการรายย่อย ซึ่งมาจากบรรดาไพร่และทาสที่หลุดพ้นจากพันธนาการของระบบไพร่แบบศักดินาทะยอยกันไปหาที่ดินทำกินด้วยการบุกเบิกพื้นที่ป่าเขาและห่างไกลออกไป กลายเป็นชนชั้นขบวนการน้อยอิสระมีปัจจัยในการผลิตคือที่ดินแต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนตัว การแยกขบวนการน้อยออกจากที่ดินจึงไม่เกิดอย่างเป็นระบบ(อาจมีบ้าง) ในระยะยาวจึงไม่เกิดเป็นแรงงานเสรีที่ไม่มีเครื่องมือในการผลิตของตนเอง จึงไม่เกิดทรัพย์สินส่วนตัวของชาวนา ดังนั้นแทนที่การเกิดชนชั้นคนงานหรือกรรมกร กลายเป็นกำเนิดชนชั้นขบวนการน้อยอิสระไป

อีกกลุ่มคนที่มีบทบาทในการสร้างระบบการผลิตทุนนิยมคือช่างฝีมือ พ่อค้า เจ้าของที่ดินที่ทำการผลิตในวิธีการแบบเก่าทั้งหลาย ยังไม่มีเครื่องจักรสมัยใหม่ คนกลุ่มนี้มีปัจจัยการผลิตของตนเอง ทำให้สามารถทำการผลิตสินค้าและทำการแลกเปลี่ยนในตลาดได้แม้ก่อนที่ระบบทุนเต็มตัวจะเกิดขึ้นได้ มันจึงเป็นลำดับขั้นก่อนประวัติศาสตร์ของทุนหรือเรียกว่าระยะสะสมบุพกาลนั่นเอง คนกลุ่มนี้ส่วนมากเป็นพ่อค้าและช่างฝีมือชาวจีนที่อพยพเข้ามาในกรุงสยามตั้งแต่ต้นยุครัตนโกสินทร์ เนื่องจากไม่ตกอยู่ใต้พันธนาการของระบบไพร่เหมือนคนไทย ทำให้คนจีนในไทยมีอิสระในการเคลื่อนไหวและทำอาชีพอิสระเช่นการค้าและงานช่างต่างๆได้ดีกว่า แต่คนจีนก็ไม่ใช่ว่าจะจุดหมายของการเมืองที่สำคัญต่อพระมหากษัตริย์และขุนนาง การปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่จะเอื้อต่อการขยายระบบการผลิตและการค้าของพวกนี้จึงดำเนินไปอย่างไม่มีจุดหมายทางการเมือง ผลคือเงินไซ

เบื้องต้นของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสยามจึงไม่เกิดอย่างเป็นกิจลักษณะ หากแต่มีลักษณะชั่วคราวและไม่เป็นระบบที่ผลิตซ้ำตัวเองให้เติบโตใหญ่อย่างมีประสิทธิภาพเองได้ ยังต้องอาศัยพึ่งพาความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีจากภายนอกเป็นสำคัญ สุดท้ายกระบวนการและความสัมพันธ์ทางการผลิตทั้งหมดก็ดำเนินไปเพื่อผลประโยชน์จำกัดของชนชั้นนำปกครองเป็นสำคัญ เห็นได้จากการไม่มีสถาบันทางการผลิต การศึกษา ภูมิปัญญาและการช่างฝีมือของชนชั้นผู้ผลิตรายย่อยที่สามารถถ่ายทอดต่อกันมาในระบบเศรษฐกิจไทยอย่างเป็นกิจลักษณะได้เลย

ในการปฏิบัติที่เป็นจริง สยามไม่ได้ดำเนินตามกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนอาณานิคมอย่างเต็มรูปแบบ แม้มีแนวทางจัดการที่ดินในระบบเศรษฐกิจการผลิตเพื่อตลาดไม่ใช่เพียงแค่อำนาจการใช้บริโภคแบบแต่ก่อนด้านเดียว ตรงกันข้ามนโยบายการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ในที่สุดกลับนำไปสู่การส่งเสริมการเกิดขบวนการรายเล็กที่เป็นผู้ผลิตอิสระจำนวนมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตอย่างสมบูรณ์ ยังรักษาความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันเพื่อทำให้ผู้ผลิตน้อยทั้งหลายยังต้องพึ่งพาชนชั้นนำจารีตอยู่ ไม่ให้กลายเป็นเสรีชนอย่างเต็มตัว ในขณะที่ระบบเจ้าที่ดินและนายทุนเงินกู้กลับหยุดชะงักไม่สามารถพัฒนาเติบโตใหญ่ไปเป็นระบบทุนเต็มตัวได้ เงื่อนไขสำคัญอันหนึ่งคือการไม่ทำให้กรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนตัวเป็นสิ่งทั่วไปที่ใช้ในการประกอบธุรกิจและการผลิตต่างๆอย่างเสรีและเท่าเทียม หากแต่ทำให้เป็นสิ่งเฉพาะขึ้นอยู่กับอำนาจของรัฐ และรัฐบาลว่าจะให้หรือไม่ ชนชั้นปกครองไทยไม่เคยยอมให้กรรมสิทธิ์ที่ดินตกและกระจายไปสู่มือของราษฎรทั่วไปอย่างง่ายดาย เนื่องจากธรรมเนียมประเพณีเดิมที่ปฏิบัติกันมายาวนานนั้นระบุให้กรรมสิทธิ์ที่ดินทั้งอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์ ส่วนของราษฎรนั้นได้เพียงแค่สิทธิถือครองหรือสิทธิในการใช้ที่ดินเท่านั้น ไม่ใช่เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของแต่ประการใด แม้มีการออกกฎหมายว่าด้วยโฉนดที่ดินในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2445) แต่กรรมสิทธิ์ส่วนตัวในที่ดินส่วนใหญ่ตกเป็นของ พระมหากษัตริย์ในนามทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์และขุนนาง ออกไปถึงในเจ้านายภาคเหนือและภาคใต้ ส่วนหนึ่งตกไปเป็นของเจ้าสัวคหบดีและข้าราชการมีฐานะจำนวนหนึ่ง ในส่วนชาวบ้านนั้นได้รับเอกสารสิทธิในการใช้ที่ดินจากนโยบายจับจองที่บุกเบิกของเอกชน เพราะระบบออกโฉนดที่ดินทำยากและกินเวลานานมาก ชาวนาส่วนใหญ่มีเอกสารภาษีที่ดินและใบเหยียบย่ำ แต่ใช้ในการกู้เงินจากสถาบันการเงินสมัยใหม่ไม่ได้ เมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ก็ไม่เกิดความวุ่นวายจากการสูญเสียที่ดินทำกิน เพราะว่าการไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างชัดเจน “เจ้าหนี้จึงไม่อาจเอาเอกสารสิทธิ์เป็นตัวค้ำเงินกู้และยึดที่ดินเมื่อผู้กู้ไม่ใช้หนี้” (คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร 2561,124) ปราศจากการสนับสนุนของระบบกรรมสิทธิ์ส่วนตัวในที่ดิน การขยายและเติบโตใหญ่ของระบบการผลิตรายเล็กต่างๆ ก็ไม่เกิด ช่วงระยะเวลาดังกล่าวของสยามยุคปฏิรูปจึงกลับเป็นการสร้างระบบทุนที่อยู่ภายใต้อำนาจครอบงำของสมบูรณาญาสิทธิ เรียกว่าระบบทุนราชาอุปถัมภ์มากกว่าที่จะเป็นการสะสมระยะบุพกาลที่มีเงื่อนไขในการเติบโตใหญ่ไปสู่การเป็นระบบทุนนิยมเต็มที่ ในระยะยาวนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าวจึงลดบทบาทในการสร้างความเจริญเติบโตบนปัจจัยของการผลิตเช่นการสร้างเทคโนโลยีและระบบโรงงาน หากแต่ไปอยู่ที่การอิงหรืออาศัยอำนาจรัฐในการผลิตและทำการค้าแลกเปลี่ยนเสียมากกว่า ซึ่งเท่ากับเป็นการส่งเสริมและสร้างความได้เปรียบให้กับทุนพาณิชย์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยเนื้อแท้ไม่มีวิสัยทัศน์และธรรมชาติของมันที่จะยกระดับหรือปฏิวัติปัจจัยการผลิตแต่ประการใด กล่าวโดยสรุปการปฏิรูปสยามครั้งแรกจึงไม่ได้มีจุดหมายในการสร้างและให้ทิศทางแก่พัฒนาการของระบบทุนนิยมอย่างแท้จริงเลย

พัฒนาการในสมัยปฏิรูปที่น่าสนใจคือเกิดสภาพขัดกันระหว่างสองระบบเกษตรกรรม (Pasuk Pongphaichit and Chris Baker 1995,25) หนึ่งคือสังคมของเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่าในบริเวณที่มีการลงทุน ขุดคลองเพื่อทำนารอบๆพระนครเช่นบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลาง กรรมสิทธิ์ที่ดินตกเป็นของ พระมหากษัตริย์และเจ้านายและขุนนาง พวกชาวนาจากภาคอื่นๆโดยเฉพาะอีสานเป็นชาวนารับจ้าง และใน บริเวณหุบเขาที่ราบภาคเหนือ สองคือพวกชาวนาใหม่ที่เป็นผู้ผลิตอิสระรายย่อยๆ ชาวนาน้อยในสยามมีน้อย รายที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเอง ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินในสยามจึงมีลักษณะเฉพาะตัวที่ดำรงอยู่อย่างขัดกัน กล่าวคือในบริเวณพื้นที่ที่อยู่นอกระบบชลประทานในภาคเหนือและภาคกลางและใต้ ชาวนามีโอกาสได้(กรรม) สิทธิ์ในที่ดินที่ทำการผลิตเพราะมาจากนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมให้ชาวนาไร่ที่ดินออกไปขุดสร้างฝายสามารถ จับจองที่ดินตามที่สามารถทำได้ และเสียภาษีที่ดินและอื่นๆให้แก่รัฐ ผลที่ตามมาคือชาวนาน้อยในบริเวณ ดังกล่าวมีที่ดินในครอบครองในระดับครัวเรือนคือ 10-15 ไร่ต่อครัวเรือนค่อนข้างมาก ลักษณะประหลาดของ เศรษฐกิจไทยนับแต่ยุคปฏิรูปเป็นต้นมา คือการพัฒนาของเศรษฐกิจที่ขัดกันด้านหนึ่งดำเนินไปบนการผลิตโดย ชาวนารายเล็กๆเป็นหลัก อีกด้านคือบนการหมุนเวียนผลผลิตโดยพ่อค้านายทุนและเจ้าของที่ดิน ทั้งหมดอยู่ ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐไทย ที่ระวังไม่ให้เกิดการกดขี่ขูดรีดโดยชนชั้นขุนนางและพ่อค้ามีมากและทารุณเกินไป จนอาจทำให้เกิดความไม่สงบได้ ทั้งชนชั้นชาวนาและพ่อค้านายทุนมีบทบาทจำกัดเพราะไม่มีอำนาจทาง การเมืองอย่างเต็มที่ ในระยะยาวการรื้อสร้างและยกระดับคุณภาพของการผลิตจึงมีน้อย ดังเห็นได้จากการที่ผลิต ภาพในการผลิตข้าวของชาวนาไทยต่ำกว่าของประเทศเพื่อนบ้านมาโดยตลอด แต่สามารถเพิ่มปริมาณการผลิต ต่อหัวได้จากการเพิ่มเนื้อที่ในการปลูกหรือปรับปรุงพันธุ์ข้าวและวิธีการปลูก สภาพดินฟ้าและน้ำสมบูรณ์ ภัย ธรรมชาติและโรคระบาดอื่น ๆ มีน้อยเป็นต้น ผลพวงอีกด้านทางความคิดการเมืองคือสังคมชาวนาน้อยกับ นายทุนไม่เสียดังกล่าวจึงมีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยรัฐและราชการสูงมาก ทำให้ระบบราชการไทยยิ่ง ต้องการรวมศูนย์อำนาจทุกอย่างไว้ในมือเพื่อการบริหารจัดการและปกครองต่อไป

โดยภาพรวม ในช่วงเวลาดังกล่าว สยามพัฒนารัฐชาติที่เป็นรัฐในระบบทุนรอบนอก ในความหมาย ของการพัฒนากระบวนเศรษฐกิจตลาดตั้งแต่เปิดให้มีการค้าเสรีระดับหนึ่งเป็นต้นมา นายทุนต่างชาติเข้ามาลงทุน เปิดกิจการทำการผลิตและขนส่งสินค้าเข้าจากนอก ขยายการค้ามากระจัดกระจายระดับหนึ่ง นำไปสู่การเกิดพ่อค้าแม่ค้า ต่างๆจำนวนหนึ่ง มีช่างฝีมือ คนงานโรงสีไฟ ช่างฝีมือเฉพาะอย่างหลากหลาย ที่สำคัญมีนายทุนพ่อค้าชาวจีนที่ ทำหน้าที่ในการเคลื่อนไหวระบบการผลิตและแลกเปลี่ยนในตลาด โดยร่วมมือกับชนชั้นนักรบในการรักษา ความได้เปรียบให้อยู่ในประเทศมากกว่าตกไปเป็นของทุนต่างชาติ

แนวทางและนโยบายการปฏิรูปทางเศรษฐกิจของรัฐบาลสยามดังกล่าวแล้ว ที่ไม่เปิดโอกาสให้แก่การ สะสมและขยายทุนอย่างเสรี ทั้งหมดนี้ว่าไปแล้วเป็นการคล้องจองกับมโนทัศน์เรื่องอำนาจของผู้ปกครอง ที่ เป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิ ไม่ต้องการการตรวจสอบและถ่วงดุล ไม่สนับสนุนระบบแข่งขันกันอย่างเสรี รัฐบาล ไม่เคยมีความตั้งใจและต้องการในการปฏิรูปที่ดินทั้งประเทศเลย ผลคือกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่ในที่ดินยังเป็นของ หลวงคือสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ กระทรวงการคลัง กลาโหมและกรมป่าไม้มาโดยตลอด ทั้งหมดนั้นแสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการใช้ที่ดินในการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมว่าดำเนินไปอย่างจำกัดและไม่ เสรี ไม่เชื่อในหลักการความเท่าเทียมและทั่วไป นั่นคือในหลักการลัทธิเสรีนิยมนั่นเอง ดังนั้นการเปิดเศรษฐกิจ และเปลี่ยนแปลงแรงงานยังดำเนินไปภายใต้การรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นปกครองเป็นสำคัญ ไม่ใช่ให้การให้ ไพร่และทาสที่ค่อยกลายเป็นราษฎรเป็นผู้ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากนโยบายเศรษฐกิจปฏิรูปทั้งหลาย

จุดหมายสำคัญแรกๆของชนชั้นปกครองยังได้แก่การหารายได้เพื่อใช้จ่ายในการปกครองและพัฒนาประเทศ แหล่งที่มาสำคัญเปลี่ยนจากแรงงานเกณฑ์มาเป็นภาษีอากรและเงินรัฐชูปการ ภาษีส่วยหัว ซึ่งกลายเป็นนโยบายหลักในการปฏิรูปรวมศูนย์การปกครองของบรรดาหัวเมืองประเทศราชทั้งเหนือ อีสานและใต้ เพื่อเป็นแหล่งที่มารายได้ใหญ่ของรัฐบาลต่อไป อันเป็นมูลเหตุหนึ่งของการเกิดกบฏหัวเมืองต่อต้านการรวมศูนย์ในสมัยนั้น (เตช บุนนาค, 2551)

2.7 สรุปพัฒนาการของความคิดการปฏิรูปในยุคแรกที่ไม่เป็น “เสรีนิยม”

กล่าวได้ว่าแนวความคิดหลักอันเป็นสดมภ์ใหญ่ของคติความเชื่อและการปฏิบัติในยุคสมัยดังกล่าวประกอบไปด้วย ประการแรกเพื่อตอบสนองแรงกดดันจากอาณานิคมตะวันตกได้แก่ความคิดเรื่อง “ศิวิไลซ์” หรือความมีอารยธรรมของประเทศและผู้ปกครอง แสดงออกในด้านของรูปแบบการปกครองของอาณาจักร เช่นรัฐบาลและวิธีการปกครองคนทั้งประเทศ โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม แสดงออกในเครื่องมือของการเดินทางและคมนาคม การศึกษาและถ่ายทอดความรู้ รวมถึงภาพลักษณ์ของราชฎในที่สาธารณะ เพื่อตอบสนองต่อแรงกดดันจากทุนศูนย์กลางยุโรป รัฐบาลอนุโลมให้เลิกระบบแรงงานแบบเก่าเช่นไพร่และทาสไปสู่การเป็นแรงงานอิสระของชาวนาน้อย แต่การปฏิรูปเศรษฐกิจจำกัดแต่เพียงเปลือกนอกดังกล่าวเท่านั้น ในส่วนที่เป็นแกนกลางคือระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต การจัดสรรการใช้ทรัพยากรธรรมชาติยังรวมศูนย์อยู่ในมือและการควบคุมของชนชั้นนำจารีต ทำให้การพัฒนาไปสู่การยกระดับและคุณภาพของระบบการผลิตและผู้ใช้แรงงานใหม่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในทางบวกนัก

ด้านที่เป็นผลบวกของการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 มีการเสนอและตัวอย่างรูปธรรมให้เห็นมากมาย โดยเฉพาะผลสำเร็จในการรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้กับกรุงเทพฯ นำไปสู่การผนึกอำนาจในรัฐที่เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากขึ้นกว่าเดิม ในที่นี้ผมจะวิเคราะห์ประเมินอิทธิพลทางภูมิปัญญาต่อแนวคิดอุดมการณ์ชาติที่มีการปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงที่ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยคือการเกิดพื้นที่สาธารณะและความสำนึกในความเป็นปัจเจกบุคคล กล่าวโดยรวมคือการเกิดภาคสังคมที่ประกอบไปด้วยปัจเจกชนทั้งหลายที่ต้องการพื้นที่และการแสดงออกถึงเสรีภาพทางความคิดและอัตลักษณ์ของพวกเขา ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นอย่างเดียวหรือเดินตามคำสอนของรัฐและรัฐบาลแต่ถ่ายเดียว ซึ่งประการหลังนี้คือสิ่งที่ชนชั้นนำจารีตไม่อาจยอมรับและอนุญาตให้ดำรงอยู่ได้ในประเทศ

ดังที่เราได้เห็นมาแล้วว่าชนชั้นนำจารีตอาศัยช่องโหว่ของมหาอำนาจตะวันตกในการจัดการกับสยามดำเนินวิเทโศบายที่รักษาความเป็นอิสระเอกราชของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อหน้าการคุกคามของกำลังที่เหนือกว่า ด้วยสติปัญญาที่ทัดเทียมกับตะวันตก หันเข้าหาความรู้สมัยใหม่ วิทยาศาสตร์และความจริงชุดใหม่ ยอมรับความไม่สมบูรณ์ของความคิดแบบไทยและร่างกรอบแนวคิดสมัยใหม่บนพื้นฐานของความเป็นไทย ทว่าความสำเร็จอย่างงดงามในด้านนี้ ก็สร้างผลกระทบอย่างมากต่อการดำรงอยู่และพัฒนาของด้านสังคมและปัจเจกบุคคล หากเปรียบเทียบกับหลายรัฐที่ตกเป็นอาณานิคมของตะวันตกในเวลาใกล้เคียงกัน ชนชั้นนำจารีตสยามแตกต่างอย่างมาก ด้วยการลงมือทำงานด้านการพิมพ์ซึ่งเป็นนวัตกรรมสมัยใหม่ที่ทรงอำนาจภาพในการ

เผยแพร่ความคิดใหม่แก่คนทั่วไป บทบาทด้านนี้ที่ควรกระทำโดยคนระดับกลางๆหรือคนชั้นใหม่ในสังคมเช่น พ่อค้า ช่างฝีมือ ครูอาจารย์และศิลปินนั้น กลับไปอยู่ในกำมือของชนชั้นนำระดับสูงแทบหมดสิ้น ผลที่ตามมา คือความรู้สมัยใหม่ของสยามนับแต่แรกเริ่มมีลักษณะของการผูกขาดและไม่ส่งเสริมการวิพากษ์วิจารณ์ เนื่องจากกลุ่มเจ้านายล้วนต่อมาเข้าไปมีตำแหน่งในการบริหารปกครองประเทศและมีอำนาจรัฐในมือด้วยกัน ทั้งนี้ เวทีความคิดและพื้นที่สาธารณะอันเป็นแหล่งเพาะปลูกและสร้างความลึกซึ้งงอกเงยแก่สติปัญญาเกิด ค่อนข้างน้อยในกระบวนการสร้างภูมิปัญญาสมัยใหม่ในสยาม เราแทบไม่เคยได้ยินหรือรับรู้ถึงความคิดและภูมิปัญญาของสามัญชนสมัยดังกล่าวเลย ทั้งๆที่มีไม่มากแต่ก็มีนักเขียน บรรณาธิการ นักหนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่ง เช่น ก.ส.ร.กุหลาบ ผู้ถูกเจ้านายล้อเลียนว่าเป็น “นักกู่” เรื่องไม่น่าเชื่อถือได้ เทียนวรรณนักหนังสือพิมพ์และปัญญาชนผู้เสนอความคิดการปฏิรูปสยามไว้หลายเรื่องรวมถึง การเลิกทาส ความเท่าเทียมกันของเพศสภาพ สวัสดิการรักษายาบาล ตั้งโรงเรียนฝึกความชำนาญการ ตั้งโรงงานผลิตอุตสาหกรรมและสุดท้ายให้หิมปาร์เลียเมนต์สำหรับพุดจาเรื่องการเมือง เขากลับถูกกลบโหมด้วยข้อหาหมิ่นตราบราชสีห์ของเจ้านาย ถูกจำคุกนานถึง 17 ปี นานวันเข้าเมื่ออุดมการณ์ของความเป็นรัฐชาติแข็งตัวเข้าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ การออกกฎหมายเซ็นเซอร์และห้ามจำหน่ายสิ่งพิมพ์และหนังสือที่รัฐไม่เห็นด้วยก็อุบัติขึ้น ดังเช่นการห้ามเผยแพร่หนังสือ “ทรัพย์สินศาสตร์” โดยพระยาสุรียานุวัตรซึ่งเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ด้วย

เมื่อสยามเริ่มการปฏิรูปกฎหมายให้เป็นแบบสมัยใหม่(ตะวันตก)ในรัชสมัยนี้ จึงเห็นความตึงตึง (tension) และการแปลให้เป็นที่ถกเถียง(localization) ที่ก่อตัวขึ้นจากปัจจัยและพลังในระบอบเก่า ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจก็ตาม ดังตัวอย่างของการให้นิยามและความหมายของคำว่า “ที่สาธารณะ” ในประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 ที่อธิบายว่า “ที่สาธารณะคือที่ว่างเปล่าหรือสถานที่ซึ่งคนทั่วไปสามารถหรือมีอำนาจเข้าไปได้” “ สาธารณะในมนทัศน์สังคมไทยระยะผ่านจึงยังไม่ใช้สถานที่หรือที่ซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของหรือมีอำนาจเหนือ หากแต่เพียงมีความสามารถในการเข้าไปใช้ประโยชน์?) ได้เป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องมาจากคตินิยมที่ว่าที่สาธารณะซึ่งแสดงออกในคำว่าแผ่นดินนั้นเดิมเป็นของพระมหากษัตริย์โดยสิ้นเชิง เมื่อมีการแยกกรรมสิทธิ์ออกจากครอบครอง ทำให้ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่าอย่างหนึ่ง(หรือคือทุนนั่นเอง) กษัตริย์จึงต้องระบุนุให้สิทธิในที่ดินยังเป็นของกษัตริย์อยู่ แม้จะให้ราษฎรไปครอบครองทำกินได้ก็ตาม เหตุผลมาจากปัญหาอำนาจการเมือง เพราะหากให้ราษฎรผู้ผลิตเป็นเจ้าของที่ดินได้อย่างเต็มที่ คือมีอำนาจเหนือที่ดิน ทำให้กลายเป็นปรปักษ์ต่ออำนาจของกษัตริย์ในฐานะเจ้าแผ่นดินได้ ดังนั้นจึงต้องตัดทอนและจำกัดสิทธิของเจ้าของที่ดินลง มิให้เป็นการบั่นทอนหรือทำลายต่ออำนาจเด็ดขาดขององค์พระมหากษัตริย์และเป็นการป้องกันรักษาระเบียบและผลประโยชน์ของบ้านเมืองแบบเดิมไว้ได้ด้วย (ร.แฉกต์ 2525) จึงทำให้คตินิยมใหม่ที่รัฐและแผ่นดินควรจะเป็นของ(หรือมาจาก)ราษฎรนั้นเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำไทยไม่อาจคิดและยอมรับได้ ทรรศนะและความคิดทางกฎหมายดังกล่าว สะท้อนถึงความคิดในหมู่ผู้ปกครองสูงสุดเหมือนกันอย่างคือ การปกครองบ้านเมืองเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ผู้ปกครองเป็นผู้สร้างความสงบ สร้างความสุขสมบูรณ์มีกินให้กับราษฎร ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องของราษฎรที่จะมา “มีส่วนร่วม” หรือ “แบ่ง” อำนาจในการปกครองบ้านเมืองกับกษัตริย์ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2563, 290)

ทั้งหมดนั้นทำให้ความรู้สมัยใหม่ซึ่งชนชั้นนำจารีตรับมาอย่างไม่ครบถ้วนและสมบูรณ์เหมือนดังในตะวันตกเอง หากแต่เป็นการลอกและตีความตามความเข้าใจอันจำกัดและจุดยืนแบบชนชั้นปกครองผู้มีอำนาจ ทำให้ความรู้สมัยใหม่เหล่านั้นเป็นเพียงความรู้สมัยใหม่ตามที่ผู้นำสยามต้องการเท่านั้น ไม่ใช่เป็นความรู้

ตะวันตกอย่างที่มีนัยเป็นจริง (ศุภวิทย์ ถาวรบุตร, 2563) กล่าวโดยสรุป องค์ความรู้เรื่องสยามเริ่มต้นและดำเนินต่อมาภายใต้การกำกับและควบคุมไปถึงการตีความโดยชนชั้นนำสยามเองเป็นหลักแต่ฝ่ายเดียว การนำเอาความรู้สมัยใหม่ต่างๆเข้ามาประยุกต์และพัฒนา ก็ยังดำเนินไปตามโครงสร้างและอิทธิพลทางวัฒนธรรมและความเชื่อของไทยเอง

ผลพวงที่ต่อเนื่องจากสภาพแวดล้อมและกระบวนการสร้างความรู้แบบอาณานิคม นำไปสู่การแช่แข็งและหยุดยั้งการเติบโตของความคิดสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งเป็นแกนกลางของนโยบายและการปฏิบัติของกระบวนการปฏิรูปสังคมในยุคสมัยใหม่ได้แก่ลัทธิเสรีนิยม(liberalism) ซึ่งหลักการใหญ่ 4 ข้อคือ 1) เคารพในความเป็นอิสระเสรีของปัจเจกบุคคล 2) เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนำไปสู่ความก้าวหน้า 3) ยอมรับการต่อต้านอำนาจที่มีลักษณะครอบงำ 4) ถือว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้และความเป็นเอกฉันท์ทางสังคมนั้นไม่อาจบรรลุเป็นจริงได้ (Fawcett 2014, 10-11 อ้างใน Tomas Larsson 256) ในทางประวัติศาสตร์ ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นสมัยใหม่ในสังคมยุโรปและอเมริกาหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากการยอมรับและนำเอาหลักการเสรีนิยมเข้ามานำในนโยบายทางการเมืองและเศรษฐกิจวัฒนธรรม ดังที่รู้จักกันดีในเรื่องการค้าเสรี ระบบประชาธิปไตยเสรีและวัฒนธรรมวิพากษ์วิจารณ์โดยเฉพาะในการค้นคว้าวิจัยเพื่อสร้างความรู้ที่ก้าวหน้าต่อไป หลักการเหล่านี้และการปฏิบัติทางนโยบายเสรีนิยมแทบไม่เคยเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลทางสังคมในโลกของคนไทยจริงๆเลย

ผลกระทบอันสำคัญของการที่รัฐไทยและชนชั้นนำรวมถึงผู้ประกอบการทั้งหลายมีความเข้าใจในลัทธิเสรีนิยมอย่างจำกัดหรือบกพร่อง หากไม่ต่อต้านหรือบิดเบือนไปเลย มีผลทำให้การกำหนดและปฏิบัตินโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยมไม่ประสบผลสำเร็จเลยก็ว่าได้ ในทางทฤษฎีนี้หมายความว่าพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมเสรีก็ไม่อาจตั้งมั่นและสร้างพื้นฐานอันแน่นหนาและมีพลังในตัวมันเองในการยกระดับประสิทธิภาพและความสามารถของระบบต่อไปในอนาคตได้ ดังเห็นได้จากพัฒนาการของระบบการผลิตอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ ที่ยังวนเวียนอยู่กับนโยบายเดิมๆคือการอาศัยการลงทุนและเทคโนโลยีจากต่างชาติและภายนอก ชะตากรรมของผู้ใช้แรงงาน จากชนชั้นไพร่ซึ่งเป็นแรงงานไม่เสรีมีพันธะมาสู่การเป็นแรงงานเสรีที่ขายแรงงานในตลาดได้ กระบวนการนี้ไม่เคยเสร็จสมบูรณ์ แรงงานไทยทั้งชาย หญิง และเด็กยังคงสภาพเป็นแรงงานกึ่งเสรี ด้านหนึ่งยังอาศัยผลผลิตจากเกษตรกรรมครัวเรือนเล็กๆที่ไม่พอกินในระยะยาว อีกด้านไปขายแรงงานในตลาดที่ไม่มีการแข่งขัน ค่าแรงถูกกดให้ต่ำอยู่ตลอดเวลาด้วยนโยบายของรัฐที่อุดหนุนนายทุน ทั้งในทางภาษีทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่นพรีเอมิยมข้าวก่อนการยกเลิกไปในที่สุด กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดินส่วนใหญ่ยังอยู่ในมือของรัฐโดยเฉพาะราชการและนายทุนจำนวนน้อยในประเทศ

การที่ลัทธิเสรีนิยมไม่สามารถก่อรูปและพัฒนาเป็นความคิดทางการเมืองและสังคมที่มีบทบาทในสังคมไทยเหมือนกับความคิดอนุรักษนิยมและสังคมนิยม มาจากการที่ชนชั้นนำและปัญญาชนรวมถึงนักวิชาการและผู้นำวงการต่างๆในไทย ได้รับความสำเร็จและประโยชน์ตอบแทนจากการรับและใช้คติความคิดแบบอนุรักษนิยมต่างๆในการขับเคลื่อนโครงการทางสังคมและการเมืองได้เป็นอย่างดี นี่คือผลสำเร็จของการปฏิรูปยุคแรกภายใต้การกำกับและควบคุมโดยชนชั้นนำเองล้วนๆ ที่ไม่ต้องการการมีส่วนร่วมของคนอื่นนอกชนชั้น ทำให้ไม่มีความต้องการหรือจำเป็นในการยึดรับและปฏิบัติแนวความคิดแบบเสรีนิยม ซึ่งมีแนวโน้มในการนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์และต่อต้านอำนาจรัฐได้ ที่สำคัญคือพัฒนาการที่เป็นแบบเฉพาะของไทยคือการ

เติบโตใหญ่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในความสัมพันธ์กับสถาบันทางการเมืองทั้งหลาย เกิดเป็น “ระบบกษัตริย์ชาตินิยม” ซึ่งเข้ามาแทนที่ระบบชาตินิยมของกองทัพ ที่คนยอมรับได้มากกว่า (Sturm 2006 อ้างใน Tomas Larsson) ไปถึง “ระบบพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ในระยะของการพัฒนาประเทศยุค “สงครามเย็น” เป็นต้นมา (อาสา คำภา 2563)

กระนั้นก็ตาม ก็ยังพอมีส่วนเกี่ยวข้องของการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้กำเนิดความคิดใหม่ที่ชนชั้นนำไม่ได้ตั้งใจได้เหมือนกัน ผลพวงในระยะยาวของการปฏิรูปสยามสมัยแรกตั้งได้กล่าวแล้ว ได้แก่การให้กรอบแนวคิดและหลักฐานเชิงประจักษ์แก่การสร้างคติความคิดเรื่องสังคมและวัฒนธรรมชุมชนที่มีพื้นฐานมาจากสภาพของชนบทที่ไม่ถูกทำให้เป็นระบบทุนนิยมเต็มทีและชานาที่เป็นผู้ผลิตรายเล็ก ทำการผลิตด้วยการร่วมมือกันอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดแนวคิดเรื่องชุมชนที่เลี้ยงตัวเองได้ ในระยะยาวภาพของชนบทดังกล่าวจะมีนักวิชาการปัญญาชนและนักพัฒนาเอกชนให้การยกย่องและนำมาเป็นตัวแทนของการศึกษาและเป็นโมเดลของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมในยุคสมัยใหม่ต่อไปในนามของวัฒนธรรมชุมชน นักเศรษฐศาสตร์มีชื่อของไทยสรุปแนวคิดดังกล่าวไว้ดังนี้

“สถาบันชุมชนได้ถูกส่งทอดและเก็บรักษาไว้อย่างดีในช่วงสมัยสังคมศักดินาประเทศไทย ถูกเก็บไว้ข้างในระบบศักดินา หมายความว่าระบบศักดินานั้นมี 2 ส่วน คือส่วนรัฐและส่วนหมู่บ้าน ซึ่งส่วนหลังนี้มีลักษณะก่อนศักดินา เป็นระบบชุมชน แต่ถูกรักษาไว้ในสังคมศักดินาตลอดเวลาอันยาวนาน

“หลังการเข้ามาของระบบทุนนิยม การดำรงอยู่ของระบบชุมชนก็ต่อเนื่องมาเพราะระบบเกษตรกรรมของเราเป็นแบบชานาชาวไร่รายย่อยอิสระ ที่ครอบครัวและเครือข่ายครอบครัวเป็นหน่วยการผลิตหลัก รวมตัวอยู่ในสถาบันหมู่บ้าน ระบบหัตถกรรมของเราส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นกิจกรรมครัวเรือนหรือโรงงานขนาดเล็ก อีกทั้งผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อรัฐและวัฒนธรรมก็ไม่รุนแรงเท่ากับประเทศที่ตกเป็นอาณานิคม” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2557, 164)

กระบวนการก่อรูปของความรู้สมัยใหม่จึงประสานไปกับการก่อรูปและต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นนำในการรักษาฐานะและความเป็นเจ้าของพวกตนเอาไว้ต่อหน้าการคุกคามและทำลายของลัทธิอาณานิคมและวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีด้านต่างๆ สามารถสร้างความรู้และทฤษฎีของตนเองขึ้นมาบนความขัดแย้งและความแตกต่างทั้งหลาย จนลงตัวและสถาปนารัฐไทยที่เป็นแบบใหม่ขึ้นมาได้ ทฤษฎีความรู้แบบไทยนั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นคล้ายกับ “ลัทธิบูรพคติศึกษา”(Orientalism) ตั้งแต่แรกมาถึงปัจจุบัน ในขณะที่ด้านเนื้อหาและการปฏิบัติเป็นแบบ “ลัทธิบูรพคติศึกษาแบบสมบูรณาญาสิทธิ” หรือ Absolutist Orientalism (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2563, 100-129)

บทที่ 3. การปฏิรูปประเทศคือ “หลักหกประการ” ของคณะราษฎร: ยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

พัฒนาการทางความคิดที่จำกัดและต่อยอดเฉพาะภายในชนชั้นนำจารีต เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อรัฐและสังคมไทยขยายตัวในทางเศรษฐกิจทุนนิยมที่สร้างความหลากหลายและก่อรูปสถาบันทางสังคมต่างๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล โรงพิมพ์ ตลาดและอาชีพใหม่ๆเช่นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ทนาย ช่างฝีมือ ครูอาจารย์ นับจากสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ความคิดสมัยใหม่มีการเสนอและอภิปรายในพื้นที่สาธารณะ เช่น หนังสือพิมพ์ หนังสือเล่ม นิตยสาร สภากาแฟ และ ฯลฯ ผู้คนที่สนใจและค้นหาความหมายของแนวคิดและมโนทัศน์ต่างๆทยอยเกิดขึ้นในหมู่คนสามัญที่ไม่ใช่ชนชั้นนำจารีตแบบก่อนอีกต่อไป ความคิดทางการเมืองสำคัญที่มีอิทธิพลต่อคนรุ่นใหม่ระยะนั้นคือความคิดในการปฏิวัติประเทศอย่างถอนรากถอนโคนดังที่ได้เกิดในประเทศจีนคือการปฏิวัติซินไฮ่หรือสาธารณรัฐนำโดยซุนยัตเซน และการปฏิวัติตุรกีนำโดยเคมาลปาชา ทั้งสองปฏิวัติเป็นการยุติระบอบจักรพรรดิและแทนที่ด้วยระบบมหาชนรัฐ (republic)

ข่าวการปฏิวัติดังกล่าวมีการเผยแพร่ในสื่อมวลชนในกรุงเทพฯและถ่ายทอดไปยังชาวบ้านผ่านกลไกสังคมต่างๆ กระทั่งสร้างความเชื่อมั่นแก่คนไทยรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งว่านั่นคือหนทางของการเปลี่ยนแปลงประเทศต่อไป ดังที่เกิดการก่อตั้งกลุ่มที่ต่อมาเรียกว่า “คณะราษฎร” โดยบรรดานักศึกษาไทยที่กำลังศึกษาในยุโรป คนรุ่นใหม่เหล่านี้แตกต่างจากชนชั้นนำก่อนนี้ แทนที่การเลือกเอาแต่ความคิดสมัยใหม่ที่เป็นกระแสหลัก พวกเขาหันไปค้นคว้าศึกษาแนวความคิดที่วิพากษ์และตรงข้ามกับของฝ่ายมีอำนาจในรัฐบาล สามัญชนเหล่านี้ยังมีประสบการณ์ร่วมกับบรรดานักศึกษาและนักปฏิวัติจากประเทศอาณานิคมทั้งหลายทั่วโลกที่มาเคลื่อนไหวในศูนย์กลางของระบบจักรวรรดินิยม จึงไม่น่าแปลกใจที่ยุคต่อมาที่แนวคิดและมโนทัศน์เรื่องการเปลี่ยนแปลงประเทศมีลักษณะที่ปฏิวัติและรุนแรงเมื่อเปรียบเทียบกับความคิดสมัยใหม่ก่อนนี้ที่มีการรับเข้ามาในสยามในสมัยก่อน ว่าไปแล้ว หากคณะราษฎรไม่ประสบความสำเร็จในการ “เปลี่ยนแผ่นดิน” ด้วยกำลังได้อย่างจริงจัง ประวัติศาสตร์ความคิดและการเคลื่อนไหวของพวกเขาก็คงจะไม่เหลืออะไรให้คนรุ่นหลังได้รับรู้มากเท่าใดนัก คงเป็นได้แค่เชิงอรรถที่ไม่มีความหมายอะไรต่อการเปลี่ยนแปลงประเทศต่อมา ตรงกันข้ามคณะราษฎรที่มีข้าราชการรุ่นใหม่ทั้งทหารและพลเรือนเป็นกำลังหลัก ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ เป็นการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองและอาณาจักรโดยคนธรรมดาสามัญเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองของสยาม นำเสนอรูปแบบการปกครองใหม่และนโยบายที่เสนอการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบคือหลัก 6 ประการได้แก่ เอกราช ปลอดภัย เศรษฐกิจ เสมอภาค เสรีภาพ และการศึกษา รวมถึงการเสนอเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจที่นำไปสู่การปะทุขึ้นของความขัดแย้งอย่างเปิดเผยระหว่างคณะราษฎรกับคณะเจ้า นั่นคือเค้าโครงการการเศรษฐกิจที่เสนอการปฏิรูปทั้งระบบซึ่งฝ่ายต่อต้านมองว่าเป็นนโยบาย “ปฏิวัติ” ที่มุ่งจะลิดรอนอำนาจและผลประโยชน์ของชนชั้นนำจารีตอย่างจริงจังชนิดที่คิดไม่ถึง ในที่นี้เราจะพิจารณาถึงแนวคิดและมโนทัศน์ของการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศในความคิดของคณะราษฎรผ่านความคิดของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นแกนนำสำคัญของคณะราษฎร

3.1 ความคิดและมโนทัศน์เรื่องอำนาจอธิปไตย

ความคิดอันแรกที่เป็นแกนกลางของอุดมการณ์และนโยบายการเปลี่ยนแปลงประเทศได้แก่เรื่องอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ ประเด็นที่เป็นที่ถกเถียงกันคืออำนาจสูงสุดนี้เป็นของใครและใช้อย่างไร คำประกาศที่ปรากฏในแถลงการณ์ฉบับที่ 1 ของคณะราษฎรในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ตอนหนึ่งที่กล่าวว่า “ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเราเป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกันกู้ให้ประเทศเป็นอิสระภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่ขุมมือเปิบและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง” เป็นการสังเคราะห์ความรู้สึกและความคิดทางการเมืองของราษฎรสยามที่มีมาระยะหนึ่งได้อย่างรวบยอดและทันสมัยยิ่ง จากนั้นนำไปสู่การปฏิบัติด้วยการบรรจุในร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรก ที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475” ร่างโดยนายปรีดี พนมยงค์ ที่ระบุในมาตรา 1 ว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” อันเป็นมโนทัศน์ทางการเมืองที่ตรงข้ามกับของสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ยืนยันว่าอำนาจพระมหากษัตริย์เป็นที่ล้นพ้น ไม่อาจควบคุมได้ บัดนี้คณะราษฎรได้นำเสนอมโนทัศน์อำนาจการเมืองที่เป็นแบบประชาธิปไตยของตะวันตกที่ได้มีการถกเถียงกันในห้องประชุมชั้นนำจาริตมาก่อนแล้วอย่างเต็มรูปแบบของตะวันตก

มองจากจุดนี้กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในมโนทัศน์การเมืองนี้อาจนับได้ว่าเป็นการปฏิวัติทางความคิดแบบไทยเลย การที่มโนทัศน์ระดับปฏิวัตินี้เกิดขึ้นมาได้เพราะระหว่างนั้นคณะราษฎรได้ยึดอำนาจรัฐไว้ในมือได้ทั้งหมด ในขณะที่ฝ่ายคณะเจ้ายังไม่สามารถใช้อำนาจเดิมในการต่อต้านได้ หลังจากรัชกาลที่ 7 เสด็จนิวัติพระนครและมีการเจรจาต่อรองกับคณะราษฎร นับจากนั้นมาคณะเจ้าเริ่มเป็นฝ่ายต่อรองเรียกร้องเพราะเห็นว่าคณะราษฎรยินยอมพร้อมประนีประนอมเพื่อไม่ให้เกิดความวุ่นวายและความขัดแย้งรุนแรงต่อไป ผลของการต่อรองระหว่างสองพลังการเมือง ปรากฏผลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ซึ่งเรียกว่ารัฐธรรมนูญฉบับถาวร โดยที่ธรรมนูญ(หรือรัฐธรรมนูญ)ฉบับ 27 มิถุนายนของปรีดี พนมยงค์ ถูกลดฐานะและความหมายไปให้เป็น “ชั่วคราว” พร้อมกับมโนทัศน์ปฏิวัติทางอำนาจการเมืองก็ถูกเปลี่ยนแปลงไปในรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม ในมาตรา 2 ได้ระบุว่า “อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุข ทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้” ไม่ใช่เป็นเจ้าของอำนาจนั้นดังฉบับของปรีดี พนมยงค์ เป็นอันว่าความคิดเชิงปฏิวัติครั้งแรกเริ่มถูกกำกับควบคุมและค่อยถูกกำจัดออกไปต่อไป

น่าสังเกตว่า ประเด็นที่เป็นปัญหาใจกลางของความขัดแย้งทางความคิดและอุดมการณ์นับจากนี้ไปได้แก่เรื่องทางเศรษฐกิจการเมือง ที่สำคัญได้แก่กรรมสิทธิ์ในการครอบครองทรัพย์สินที่ดินและอื่นๆที่เป็นของชนชั้นนำจาริตและคณะ นโยบายและความคิดใดๆที่นำไปสู่การทำลาย ลดทอนหรือกระจายกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินส่วนบุคคลดังกล่าวจะได้รับการตอบโต้และกำจัดด้วยวิธีการต่างๆเท่าที่จะหาได้ การเคลื่อนไหวเพื่อกำกับ ควบคุมความคิดที่รุนแรงและปฏิบัติของแกนนำคณะราษฎรที่สำคัญยิ่งในระยะเปลี่ยนผ่านของอำนาจปกครองปรากฏออกมาอย่างรุนแรงในการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจที่เสนอโดยนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ให้การรับรองและเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่กำลังประสบภาวะถดถอยและประชาชนได้รับความเดือดร้อนไปทั่วจากผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก

ว่าไปแล้วการปะทุขึ้นของความเรียกร้องของราษฎรในเรื่องปัญหาปากท้อง ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากผลพวงของการปฏิรูปประเทศสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้เปิดระบบเศรษฐกิจสยามให้ขยายเติบโตใหญ่ขึ้นกว่าแต่ก่อน และเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจโลก เกิดมีคนชั้นชนต่างๆหลากหลายโดยเฉพาะคนชั้นกลางที่มีทรศนะทางการเมืองแบบเสรีและเป็นระบบเหตุผลมากขึ้น ดังเห็นได้จากพัฒนาการทางความคิดของคนรุ่นใหม่เช่นปรีดี พนมยงค์และกลุ่มคณะราษฎร คนเหล่านี้ได้รับการศึกษาจากระบบโรงเรียนแบบใหม่แล้วไปเรียนต่อในสถาบันอุดมศึกษาในยุโรป ซึ่งยิ่งตอกย้ำความเชื่อในเรื่องการปกครองแบบประชาธิปไตย

จากประวัติการศึกษาของปรีดี พนมยงค์ เขามีพัฒนาการทางความคิดทางการเมืองและสังคมอย่างเป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผล นับตั้งแต่สมัยเป็นนักศึกษาในฝรั่งเศส เขาเริ่มมีแนวความคิดแบบเสรีนิยมฝ่ายก้าวหน้าในยุโรปกระทั่งเมื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง จึงเข้ารับแนวคิดสำนักโซลิดาลิตี้ที่มองว่าทุกคนต่างมีหนี้ผูกพันต่อกันจึงต้องช่วยเหลือกันในสังคม ทำให้ตระหนักถึงความเป็นมนุษย์ว่าทุกคนมีเท่าเทียมกัน อันเป็นมโนทัศน์ที่ก้าวหน้ามากในโลกสมัยใหม่ แต่เป็นทรศนะที่รุนแรงเมื่อนำไปใช้ในสังคมไทยที่ยังคงความเป็นสังคมจารีตประเพณีที่คนไม่เท่าเทียมกัน ความคิดแบบสหกรณ์ที่ว่าไปแล้วก็มีรูปแบบคล้ายกันในชุมชนไทยโบราณเช่นการลงแขก การออกแรงช่วยกันในฤดูเก็บเกี่ยว ไปถึงการมีป่าพรุป่าทามที่ใช้ร่วมกันในชุมชนทั้งหมดนี้เป็นสิ่งชี้ชวนให้นำมาให้ความสำคัญ กลับมองอย่างหวาดระแวงว่าเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการดำรงชีวิตนอกอำนาจรัฐจนถึงก่อกบฏ จึงพยายามลิดรอนและควบคุม มากกว่าการประยุกต์และส่งเสริมความคิดเหล่านี้ให้ประสานกับความคิดการเปลี่ยนแปลงแบบสมัยใหม่ ในขณะที่คนรุ่นใหม่อย่างปรีดีฯเชื่ออย่างเต็มที่ว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและเศรษฐกิจของประเทศ จึงจะสร้างความเจริญ ความมั่งคั่ง สมบูรณ์แก่คนทั้งชาติได้ ส่วนจุดหมายใหญ่นั้นก็คือการสร้างระเบียบสังคมและความมั่นคงของระบอบปกครองที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ขึ้นมาให้เป็นผล ในขณะที่ยุคสมัยดังกล่าวกำลังตกอยู่ท่ามกลางวังวนของคลื่นลมแห่งการเปลี่ยนแปลงและขัดแย้งในทุกระดับทั้งในและนอกประเทศ

หัวใจของความขัดแย้งนี้เกิดจากความต้องการที่จะพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชาติอย่างเป็นระบบและดำเนินไปตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์อย่างไม่เคยคิดและทำมาก่อน ใจกลางของความขัดแย้งได้แก่กระบวนการและวิธีในการจัดการปัจจัยในการผลิตหลักๆเช่นที่ดิน ทุนและแรงงานว่าจะทำอย่างไร เค้าโครงการเศรษฐกิจของปรีดีฯ เสนอให้รัฐซื้อหรือเป็นเจ้าของที่ดินและทุนของเอกชนที่ไม่สามารถทำการผลิตได้อย่างเต็มที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นกรรมสิทธิ์โดยรัฐ (เดือน บุนนาค 2517) ดำเนินการจัดตั้งสหกรณ์ทั่วประเทศเพื่อทำการผลิตและจำหน่ายแจก รูปแบบระบบเศรษฐกิจนี้เรียกว่า “สหกรณ์สังคมนิยม” (Socialist Cooperative) โดยรัฐเข้ามาจัดการประกอบเศรษฐกิจเสียเอง ด้วยการแบ่งเศรษฐกิจออกเป็นสหกรณ์ทั้งประเทศ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2542)

ประเด็นที่สร้างความหวาดกลัวแก่ชนชั้นนำจารีตคือการที่คณะราษฎรจะปูทางให้ราษฎรเข้ามามีสิทธิในการจัดการเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับชาติ โดยผ่านรัฐที่จะเข้าเป็นเจ้าของที่ดินและทุนทั้งประเทศ โดยอาศัยอำนาจรัฐที่อยู่ในมือของคณะราษฎร ทั้งหมดนี้ฝ่ายชนชั้นนำจารีตและขุนนางเก่าตระหนักดีว่าเป็นเหมือนการ “พลิกฟ้าคว่ำแผ่นดิน” เลยทีเดียวเพราะอำนาจรัฐทั้งหมดจะถูกถ่ายเทไปอยู่กับคณะราษฎรทั้งสิ้น การโจมตีและต่อต้านโดยการกล่าวหาว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจของปรีดีฯเป็นแบบคอมมิวนิสต์ในประเทศสหภาพโซเวียตรัสเซียจึงถูกนำออกมาใช้ หลังจากพระยามโนปกรณ์นิติธาดาปิตุรัฐสภา

และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา เรียกว่าการทำรัฐประหารโดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือไม่ใช่กำลังทหารครั้งแรก บีบให้ปรีดีต้องลี้ภัยไปต่างประเทศแล้วก็ออกกฎหมายว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ฉบับแรกเพื่อใช้กำจัดฝ่ายซ้ายและตรงข้ามต่อไป ความขัดแย้งนี้ในที่สุดนำไปสู่การแบ่งแยกที่เป็นปฏิปักษ์กันระหว่างคณะราษฎรสายปรีดีกับคณะเจ้า ซึ่งนำไปสู่การตอบโต้จากคณะราษฎรสายทหารที่มีนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา กับนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม ใช้กำลังกองทัพเข้ายึดอำนาจรัฐเพื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญต่อไป พระยามโนฯถูกให้ออกจากตำแหน่งและลี้ภัยไปปิ้งจนสิ้นชีวิตที่นั่น หลังจากนั้นความขัดแย้งยกระดับไปสู่การกบฏนาโดยพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอฯ อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เกิดการปะทะต่อสู้ระหว่างกองทหารสองฝ่าย ในที่สุดฝ่ายรัฐบาลชนะสามารถปราบกองกำลังกบฏได้ เป็นความพ่ายแพ้ของคณะเจ้าที่เป็นรูปธรรม เหตุการณ์หลังจากนั้นยังสร้างความตึงเครียดและขัดกันระหว่างรัฐบาลคณะราษฎรและสภาผู้แทนราษฎรกับรัชกาลที่ 7 กับพลจาร์ต กระทั่งผลสุดท้ายคือรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งในมโนทัศน์เรื่องการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศอย่างเป็นรูปธรรมระหว่างกลุ่มพลังการเมืองที่มีพื้นฐานทางชนชั้นต่างกัน การต่อสู้เพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงให้ปรากฏขึ้นในทั้งสังคมไทยถูกขัดขวางและต่อต้านด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา กระทั่งถึงขั้นพยายามยึดอำนาจรัฐเพื่อสกัดกั้นการเปลี่ยนแปลงที่ถูกมองว่ารุนแรงและทำลายผลประโยชน์ดั้งเดิมของชนชั้นนำจารีตและเครือข่ายพรรคพวก ในทางความคิด หนทางหนึ่งที่ได้ก่อรูปขึ้นและส่งผลต่อมายังความคิดปฏิรูประยะต่อมาอีกยาวนานได้แก่ความคิดว่าด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศเพื่อความสุขสมบูรณ์และมั่งคั่งของคนในชาติ อันเป็นความคิดและมโนทัศน์ที่ปรีดี พนมยงค์ได้ริเริ่มและพยายามผลักดันให้เกิดเป็นนโยบายและการปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐเมื่อมีโอกาส ความคิดทางเศรษฐกิจของปรีดีแสดงออกในบทความที่กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ตั้งแต่ยุคปฐมกาลเป็นต้นมาแสดงให้เห็นแล้วว่า เศรษฐกิจเป็นรากฐานสำคัญแห่งมนุษย์สังคม ส่วนระบบการเมืองเป็นแต่เพียงโครงร่างเบื้องต้นที่จะต้องสมานกับความต้องการทางเศรษฐกิจของมวลมนุษย์ในสังคม ถ้าหากรัฐธรรมนูญอันเป็นแม่บทแห่งกฎหมายสอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจนั้น วิกฤตการณ์ทางสังคมก็ไม่เกิดขึ้น และประเทศชาติก็ดำเนินก้าวหน้าไปตามวิถีสู่วิวัฒนาการ (Evolution) อย่างสันติ” (ปรีดี พนมยงค์ 2517) ในทางทฤษฎี แนวความคิดดังกล่าวได้รับอิทธิพลไม่มากนักน้อยจากทฤษฎีลัทธิมาร์กซ์ แต่ไม่ใช่จากลัทธิคอมมิวนิสต์อันเป็นหลักการของพรรคคอมมิวนิสต์ทั้งหลาย

ช่วงแรกที่คณะราษฎรสามารถระงับอำนาจปกครองไว้กับฝ่ายตนได้ค่อนข้างเต็มที่ ได้ทำการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์การผลิตศักดินา ที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหลายในสังคม มาเป็นระบบที่พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ได้ออกกฎหมายห้ามยึดทรัพย์สินของกสิกร ได้ยกเลิกอากรค่านาและเงินรัชชูปการ ซึ่งเป็นซากของการ “ส่งส่วย” ตามระบบเศรษฐกิจศักดินา (ปรีดี พนมยงค์ 2517) กระนั้นก็ตาม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังไม่สมบูรณ์ ด้วยระยะเวลาค่อนข้างสั้นประมาณ 15 ปี จาก 2475-2490 ที่กล่าวได้ว่าคณะราษฎรควบคุมและจัดการระบบปกครองได้มากที่สุด ก่อนจะเสียอำนาจนั้นไป สภาวะการณ์ระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา การยึดครองโดยญี่ปุ่น การจัดตั้งขบวนการต่อสู้เพื่อเอกราชของประเทศในนามเสรีไทย ทั้งหมดนี้มีส่วนทำให้แกนนำและสมาชิกของคณะราษฎรเองเกิดความแตกแยก แบ่งฝ่ายในการยึดกุมอำนาจรัฐ มีการประนีประนอมข้ามกลุ่มและคณะ เกิดความเป็นปฏิปักษ์กันภายใน คณะราษฎรระหว่างสายพลเรือนกับทหาร และสายทหารเรือกับทหารบก ที่รับรู้และถ่ายทอดกันต่อมาคือ ปัญหาความแตกแยกระหว่างแกนนำฝ่ายปรีดี พนมยงค์กับฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือระหว่าง

คณะราษฎรสายพลเรือนกับสายทหาร อย่างไรก็ตาม เมื่อจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีรวมสอง วาระเกือบสิบปี ก็ได้ดำเนินการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศไทยต่อไป ในแนวคิดที่ไม่ปฏิวัติเท่าของปรีดีฯ แต่ก็ ยังเป็นเจตนารมณ์ในการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการบริหารและปกครองให้ราษฎรทั้งหลายได้รับ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมผ่านกลไกหน่วยงานของรัฐให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะใน นโยบายการจัดสวัสดิการสังคม ทั้งด้านการศึกษาและสาธารณสุข และนโยบายการถือครองที่ดิน ซึ่งต่อต้าน ระบบเจ้าที่ดินใหญ่ ส่งเสริมการถือครองรายย่อย นักเศรษฐศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องนี้กล่าวว่ามีความต่อเนื่องของ นโยบายดังกล่าวอย่างมากระหว่างรัฐบาลภายใต้ปรีดีฯ พนมยงค์กับรัฐบาลภายใต้จอมพล ป.พิบูลสงคราม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันหรือกติกาทางการเมืองในระดับรากฐานเมื่อ พ.ศ. 2475 ที่สถาปนา อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน ผู้นำและรัฐบาลจึงต้องดำเนินนโยบายตอบสนองต่อประชาชนผู้เป็นเจ้าของ ประเทศ การปฏิรูปนโยบายที่สำคัญคือ การคลังทั้งด้านภาษีและรายจ่ายของรัฐ การถือครองที่ดิน และการจัด สวัสดิการสังคม (อภิชาติ สถิตนิรามัยและอิสร์กุล อุณหเกตุ 2564)

พัฒนาการของความคิดมโนทัศน์การเปลี่ยนแปลงประเทศจึงผ่านการทดลองและสรุปบทเรียน ว่าการ นำเสนอความคิดอย่างปฏิวัติหรือการเปลี่ยนในโครงสร้างสังคมอย่างหน้ามือเป็นหลังมือนั้น ยังไม่อาจได้รับการ สนับสนุนจากชนชั้นนำและกลุ่มชนชั้นต่างๆได้ ในที่สุดได้ลดระดับลงและพยายามเสนอให้เป็นนโยบายที่ผ่อน ปรนมากที่สุด เช่นรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม พยายามออกกฎหมายว่าด้วยการถือครองที่ดินหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติควบคุมการได้มาซึ่งที่ดินเพื่อการค้าของห้างหุ้นส่วนและบริษัทจำกัด พ.ศ. 2485 และ พระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวกับคนต่างด้าว พ.ศ. 2486 เพื่อกีดกันคนจีนในสยามออกจากการถือครอง ที่ดิน และที่จะเป็นปัญหามากกว่าคือ พระราชบัญญัติให้ใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 มีสาระสำคัญคือ จำกัดเอกชนเป็นเจ้าของที่ดินสำหรับเกษตรกรรมไม่เกิน 50 ไร่ ประเภทอุตสาหกรรมไม่เกิน 10 ไร่ และการอยู่ อาศัยไม่เกิน 5 ไร่ และให้ผู้มีที่ดินเกินกว่ากำหนดให้ขายที่ดินออกไปภายในเวลาที่กฎหมายกำหนด มีการ วิเคราะห์ว่ากฎหมายนี้ลิดรอนสิทธิในทรัพย์สินเอกชนและเป็นการออกกฎหมายให้มีผลย้อนหลัง ซึ่งเป็นการ กระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ รัฐบาลจึงแก้ไขให้ไม่มีผลย้อนหลังจนผ่านเป็นกฎหมายได้ในปี 2497 น่าสนใจว่า กฎหมายที่ดินนี้ถูกคัดค้านทั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายค้าน และจากราชสำนักผ่านพระยาตรีวิศาล วาจา หนึ่งในองคมนตรีขณะนั้น ซึ่งกล่าวว่า “ตนจะต่อต้านนโยบายการจัดสรรที่ดินอย่างถึงที่สุด เพราะไม่มี ความจำเป็น เนื่องจากประเทศไทยมิได้ขาดแคลนที่ดิน” (อภิชาติ สถิตนิรามัยและอิสร์กุล อุณหเกตุ 2564) กฎหมายที่ดินนี้จะถูกยกเลิกไปก่อนมีผลบังคับใช้เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ทำการรัฐประหารในปี 2501

นอกจากความคิดในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงของแกนนำคณะราษฎรได้เปลี่ยนในทิศทางที่เป็นการ รอมชอมกับฝ่ายตรงข้ามมากขึ้น ในทางความคิดยังเห็นถึงการที่แกนนำคณะราษฎรให้น้ำหนักและความสำคัญ ต่อความต่อเนื่องของสถาบันและวิถีการปฏิบัติที่ยังเป็นทุนประโยชน์ต่อส่วนรวม มากกว่าการหักล้างโค่นล้มกัน ไปข้างหนึ่ง จึงเห็นได้ว่าในระยะแรกที่มีการต่อรองกันกับรัชกาลที่ 7 คณะราษฎรยอมรับฟังและทำตามข้อ เรียกร้องเช่นในการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ให้ฝ่ายคณะเจ้ามีส่วนร่วมในการร่างด้วย เห็นชอบในหลักการ ว่าพระมหากษัตริย์ไม่ต้องทรงกล่าวปฏิญาณต่อสภาผู้แทนราษฎรเหมือนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวาระแรก โดยปรีดีอธิบายว่าเพราะ “พระมหากษัตริย์เวลาขึ้นเสวยราชย์ต้องทรงกระทำตามพระราชประเพณี การที่ไม่ เขียนไว้นี้ไม่ใช่เป็นการยกเว้นที่พระองค์จะไม่ต้องทรงปฏิญาณ” (ปรีดี พนมยงค์ 2517) ความคิดและการ ปฏิบัติดังกล่าว นักประวัติศาสตร์บางคนตีความว่าเป็นลักษณะประนีประนอมกับระบอบเก่าของปรีดี พนมยงค์

ซึ่งนักประวัติศาสตร์วิจารณ์ว่าปรีดีฯมีความคิดหรือความเชื่อว่าจะสถาบันพระมหากษัตริย์จะทำหน้าที่ในการควบคุมอำนาจของกองทัพได้ ซึ่งในความเป็นจริงที่เกิดขึ้นผ่านการรัฐประหารหลายครั้ง พิสูจน์ว่าความคิดนี้ไม่อาจปฏิบัติได้ (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2553) มองอีกแง่มุมหนึ่งโดยพิจารณาจากบริบททางการเมืองขณะนั้น อาจกล่าวได้ว่าแนวความคิดของปรีดีตั้งได้กล่าวแล้วข้างต้น มุ่งสร้างแบบแผนให้เป็นประเพณีของระบอบประชาธิปไตย ที่มีขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มีการปฏิบัติมาก่อนแล้วในสังคม ธรรมเนียมใดที่เคยปฏิบัติมาก่อน แม้ในสมัยที่เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ควรรับมาใช้ต่อไป หากไม่ทำให้หลักการใหม่เสียหาย ทั้งหมดนั้นคือต้องการสร้างความเป็นเอกภาพและความต่อเนื่องระหว่างระบอบประชาธิปไตยใหม่กับประเพณีธรรมเนียมในการปกครองของสยามแต่โบราณ เป็นระเบียบสังคมใหม่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2542)

ความคิดในการปฏิรูปประเทศของปรีดี พนมยงค์ที่ให้ความสำคัญต่อการสร้างโครงสร้างทางเมืองและเศรษฐกิจเห็นได้จากการก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยหรือธนาคารชาติขึ้นมาเพื่อช่วยผลักดันการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ติดต่อกขอความช่วยเหลือการพัฒนาประเทศจากประเทศตะวันตกโดยเฉพาะจากสหรัฐอเมริกา ทำให้กระทรวงการคลังเป็นแหล่งรวมของข้าราชการที่ได้รับการศึกษาและฝึกฝนด้านการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจก่อนหลายประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งจะกลายเป็นหน่วยงานที่ต่อมารับหน้าที่ในการผลักดันการพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบเมื่อรัฐบาลยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ขึ้นมา มีอำนาจและประกาศนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจเป็นแผนแห่งชาติเป็นครั้งแรก

ความคิดสำคัญประการสุดท้ายในการปฏิรูปประเทศของปรีดีได้แก่ระบบกฎหมาย เขาเชื่อมั่นว่าระบบกฎหมายสมัยใหม่จะนำพาประเทศและราษฎรไปสู่ความเจริญก้าวหน้าอย่างทั่วไป เพราะกฎหมายเป็นสะพานเชื่อมต่อระหว่างระบอบการปกครองแบบเก่ากับแบบใหม่ ไปถึงเป็นกรอบควบคุมการปฏิบัติของระบอบประชาธิปไตยระยะเปลี่ยนผ่านได้ ดังที่ปรีดีฯได้แสดงสุนทรพจน์ในสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2489 ว่า “ระบอบประชาธิปไตยอันมีระบียบตามกฎหมายและศีลธรรม และความซื่อสัตย์สุจริต” ซึ่งโบราณเรียกว่าระบอบสามัคคีธรรม (ปรีดี พนมยงค์ 2489) ความคิดดังกล่าวกลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ปรีดีเชื่อว่าหลังสงครามสงบและฝ่ายปรีดีกับแนวร่วมการเมืองอีสานมีเสียงข้างมากในรัฐสภา จึงเสนอว่าบัดนี้ความขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับคณะเจ้าได้ยุติลงแล้ว เพื่อรองรับสภาพการเมืองดังกล่าวจึงนำไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับปี 2489 ซึ่งจะเป็ระบบรัฐสภาคู่คือสภาผู้แทนราษฎรกับวุฒิสภาโดยการเลือกตั้งทางตรงทั้งหมด สภาพแวดล้อมทางการเมืองแบบใหม่นี้ ปรีดี พนมยงค์ เรียกว่า “ระบอบประชาธิปไตยอันพรั่งพร้อมด้วยสามัคคีธรรมตามรัฐธรรมนูญ” เพื่อ “สร้างความปรองดองระหว่างกลุ่มเจ้าและขุนนางผู้ปกครองในระบอบเดิมกับประชาธิปไตย” (ปรีดี พนมยงค์ 2489)

บทที่ 4. มโนทัศน์การปฏิรูปในยุคการพัฒนาเศรษฐกิจ

4.1 บริบททางการเมืองของยุค “ระบอบปฏิวัติ”

ยุคต่อมาของการปฏิรูปประเทศ ได้แก่ยุคการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในสมัยของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2501-6) ซึ่งเข้าสู่อำนาจรัฐด้วยการทำรัฐประหารโค่นล้มรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ยุตินโยบายการ “สร้างชาติ” ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่แม้จะกลับเข้าสู่การเป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งที่สองนี้ด้วยอันสืบเนื่องจากการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 แต่ก็พยายามรักษาและดำเนินการให้มีหลักการของระบบประชาธิปไตย คือการเลือกตั้ง มีพรรคการเมือง และรัฐบาลจากรัฐสภาที่มีสองประเภทคือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งกับวุฒิสมาชิกที่มาจากการแต่งตั้งให้ดำเนินต่อไป เป็นการสานต่อจุดประสงค์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ต้องการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ หมายความว่ายังพยายามยืนยันว่าระบอบประชาธิปไตยที่เพิ่งเริ่มต้นมานั้นต้องอาศัยและสร้างความยอมรับจากราษฎรส่วนมาก นั่นคือความชอบธรรมของรัฐบาลตามระบอบประชาธิปไตย ช่วงเวลาดังกล่าวเกิด “ขบวนการมวลชน” คือการเคลื่อนไหวของประชาชนในวงกว้าง โดยมีเป้าหมายเพื่อจะเรียกร้องต่อสู้เพื่อสิทธิผลประโยชน์ของพวกเขาตนเอง (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ 2551) ในช่วงปลายสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามจึงสนับสนุนการจัดตั้งสหภาพแรงงาน ยอมให้เป็นกลุ่มพลังกดดันทางการเมือง ที่ฝ่ายรัฐบาลเข้าไปจัดการและกำกับแข่งขันกับสหภาพแรงงานของกลุ่มฝ่ายซ้ายและพรรคคอมมิวนิสต์ บรรยากาศทางสังคมและเศรษฐกิจตอนใกล้ถึงพุทธกาล (พ.ศ.2500) สังคมไทยมีความหลากหลาย กลุ่มคนต่างๆเสนอความคิดเห็นที่แตกต่างกระทั่งขัดแย้งกันในทางอุดมการณ์ เศรษฐกิจการค้าการผลิตรวมถึงอุตสาหกรรมเริ่มเติบโตใหญ่ รอเวลาที่จะยกระดับการพัฒนาไปสู่ระดับที่ซับซ้อนขึ้นต่อไป

ในทางการเมือง พื้นที่สาธารณะสำหรับการแสดงความคิดเห็นต่างๆเปิดกว้างขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ส่งผลต่อการเกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ต่อการปฏิบัติงานของรัฐบาลและหน่วยงานมากขึ้น ความคิดและทรรศนะทางการเมืองแพร่กระจายไปกว้างขวางและซึมลึกลงไปในเรื่องนโยบายที่มีการนำเอาความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมและลัทธิมาร์กซ์เข้ามาเผยแพร่และศึกษากัน พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มเคลื่อนไหวอย่างเป็นระบบในเมืองโดยเฉพาะในหมู่กรรมกรชาวจีนและอีกแห่งหนึ่งคือในสถาบันอุดมศึกษาเช่นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีภูมิหลังของการต่อสู้ประท้วงมานานก่อนจะถูกยึดโดยกองทัพและรัฐบาลหลัง “กบฏวังหลวง” 2492 และกบฏแมนฮัตตัน 2494 ซึ่งผลักดันให้นักศึกษาชิงแสวงหาอุดมการณ์ที่ต่อต้านรัฐบาลยิ่งขึ้นไปอีก อีกแห่งที่มีนิสิตสนใจในลัทธิมาร์กซ์คือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่อยู่ในกลุ่มเล็กๆไม่มากเท่าในธรรมศาสตร์ แต่ในกลุ่มเล็กๆนี้ก็ผลิตนักคิดนักเขียนปัญญาชนที่ใช้ลัทธิมาร์กซ์ได้อย่างน่าอัศจรรย์ คือจิตร ภูมิศักดิ์นิสิตอักษรศาสตร์จุฬาฯที่ถูกกลบโฆ “โยนบก” เนื่องจากเป็นสารกณียกรหนังสือประจำปี มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม 2496 ของจุฬาฯที่เอียงซ้ายอย่างคาดไม่ถึง นอกจากนั้น ในวงการวรรณกรรมและหนังสือพิมพ์ แนวคิดก้าวหน้าที่เอียงข้างประชาชนก็ปรากฏออกมามากขึ้นและอย่างมีภูมิปัญญา กลุ่มนักเขียนนักหนังสือพิมพ์จัดตั้งและพัฒนาอาชีพของพวกตนให้เป็นอาชีพที่สังคมยอมรับนับถือและมีฐานะมั่นคงได้ มีนักเขียนที่มีชื่อเสียงในวงการไม่น้อย อาทิเช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ อิศรา อมันตกุล มาลัย ชูพินิจ อุทรธรรณ พลกุลและ ม.ล.บุปผา นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด) อัศนี พลจันทรและสุภา ศิริมานนท์ ถือได้ว่าเป็นยุคทองหนึ่งของวงการนักเขียนและสิ่งพิมพ์ไทย

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างทางการเมืองยังไม่อาจก้าวข้ามอุปสรรคใหญ่ของอำนาจนิยมได้ กลุ่มอำนาจสำคัญที่ค้ำจุนรองรับรัฐบาลอยู่ยังเป็นคณะทหารโดยเฉพาะกองทัพบกที่มีกำลังพร้อมรบตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ คือ กองทัพอากาศที่ 1 ที่ได้รับความช่วยเหลือจากเพนตากอน(กลาโหมสหรัฐฯ) กับกำลังตำรวจที่ได้รับความช่วยเหลือจากสำนักงานข่าวกลางสหรัฐฯ (ซีไอเอ) เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ผู้บัญชาการทหารบกและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ซึ่งได้มีความขัดแย้งระหว่างกันมาตลอด จนเมื่อหลังการเลือกตั้งทั่วไปปี 2500 ที่ประชาชนและนิสิตนักศึกษาออกมาประท้วงเป็นการใหญ่ว่าเป็นการเลือกตั้งสกปรก ที่มีการคดโกงโดยฝ่ายรัฐบาล ซึ่งหนังสือพิมพ์ฝ่ายตรงข้ามรัฐบาลเปิดโปงว่าเป็นการวางแผนของจอมพลสฤษดิ์กับพวก (อิทธิเดช พระเพ็ชร์ 2564) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็น “ขวัญใจประชาชน” อย่างรวดเร็ว จากนั้นด้วยความสนับสนุนจากพลังอนุรักษ์นิยมและคณะเจ้าจึงเข้าทำรัฐประหาร ยึดอำนาจและโค่นล้มจอมพล ป.พิบูลสงครามและพล ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ลงไปในเดือนกันยายน ระยะแรกสถานการณ์เดินไปเหมือนการยึดอำนาจก่อนหน้า คือร่างรัฐธรรมนูญใหม่ มีการเลือกตั้ง แล้วมีรัฐบาลใหม่ต่อไป แต่แล้วสถานการณ์ทางการเมืองอันได้แก่ระบบรัฐสภาที่มีพรรคชาติสังคมฝ่ายรัฐบาลดำเนินการอยู่ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ภายใต้รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร(ที่เลือกโดยจอมพลสฤษดิ์เอง) แม้สามารถระดมได้เสียงข้างมากในรัฐสภาโดยอาศัยพรรคชาติสังคมที่ฝ่ายจอมพลสฤษดิ์และคณะเป็นผู้ตั้งขึ้นมาเป็นแกนกลางในรัฐสภา ผลคือรัฐบาลที่ทหารกำกับและครอบครองอยู่ไม่สามารถทำการบริหารได้ เพราะความขัดแย้งภายในพรรครัฐบาลทำให้ไม่สามารถคุมสมาชิกรัฐสภาได้ตามความต้องการ จนนำไปสู่การทำรัฐประหารอีกครั้งภายในเวลาเพียงปีเดียว ช่วงเวลาระหว่างการเปลี่ยนผ่านรัฐบาลใหม่นี้เองที่เปิดช่องให้แก่การวางแผนที่จะจัดระบบและระเบียบการปกครองประเทศเสียใหม่อย่างไม่เคยมีใครทำมาก่อน ก่อรูปเกิดเป็นความคิดในการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบปกครองและในตัวประชาชนผู้ถูกปกครองด้วยในเวลาเดียวกัน พร้อมกับชูนโยบายการสร้างความสำเร็จก้าวหน้าแก่ประเทศใหม่อย่างไม่เคยทำมาก่อนเช่นกัน เรียกว่าเป็นนวัตกรรมทางความคิดในการปฏิรูปประเทศอย่างแหวกแนวจากหนทางและวิธีการปฏิบัติของรัฐบาลไทยมาก่อน ที่ใหม่และทันสมัยกว่าแต่ก่อนๆคือการให้น้ำหนักและการปฏิบัติไปที่การขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของประเทศอย่างเป็นขั้นตอน มีกระบวนการ แนวทางและเป้าหมายของการพัฒนาอย่างแน่ชัด กล่าวได้ว่านับแต่การเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์เมื่อหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาและถูกต่อต้านคัดค้านอย่างหนักจากชนชั้นนำจารีตและกลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ ก็ไม่เคยมีนโยบายและความมุ่งมั่นในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจไทยขนานใหญ่เท่ากับในสมัยจอมพลสฤษดิ์

4.2 อิทธิพลภายนอกของสหรัฐอเมริกาและ”สงครามเย็น”

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลสฤษดิ์สามารถผลักดันให้เกิดนโยบายและการปฏิบัติในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจได้อย่างมีนัยยาวไกลมาจากบทบาทและการขึ้นนำช่วยเหลืออย่างใกล้ชิดของสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. 2490 ประธานาธิบดีทรูแมนประกาศลัทธิทรูแมนซึ่งมีใจความว่าสหรัฐฯจะป้องกันไม่ให้อิทธิพลของสหภาพโซเวียตขยายออกไปยังประเทศอื่นได้ นั่นคือนโยบาย “ปิดล้อม” (containment) ลัทธิคอมมิวนิสต์และการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศต่างๆ เป็นการเริ่มต้นของสิ่งที่เรียกกันต่อมาว่า “สงครามเย็น” สภาพการณ์ทางสากลตกอยู่ภายใต้แรงกดดันของความขัดแย้งใหญ่ระหว่างมหาอำนาจโลกซึ่งแบ่งออกเป็นสอง

ฝ่ายๆ แรกคือเสรีนิยมที่นำโดยสหรัฐอเมริกา มีพันธมิตรใกล้ชิดคือยุโรปและญี่ปุ่น กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่นำโดยสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งสนับสนุนและส่งเสริมแนวความคิดการปฏิวัติสังคมนิยม ทำให้ประชาชนหลายประเทศรวมทั้งไทยได้เริ่มมีแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคมและประเทศ ที่สามารถเปลี่ยนแปลงและล้มเลิกระบบเก่าด้วยการปฏิวัติภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์ แล้วสร้างระบบใหม่ขึ้นมาได้ เป็นความคิดที่แพร่หลายและมีการรับไปปฏิบัติโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย กล่าวโดยรวม แนวความคิดในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหลายของประเทศมีเสน่ห์ดึงดูดความสนใจและความต้องการเห็นสังคมของตนก้าวกระโดดไปจากสภาวะล้าหลัง ที่มีคนติดตามไม่น้อยทั้งฝ่ายหัวรุนแรงเช่นพรรคคอมมิวนิสต์และฝ่ายเสรีนิยมและอนุรักษนิยมที่มีสหรัฐฯเป็นผู้นำทางความคิดและการสนับสนุนทางวัตถุ ในกรณีของไทย เริ่มมีการรับเอาแนวคิดดังกล่าวเข้ามาบ้างในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม (ณัฐพล ใจจริง 2552) แต่ยังคงจำกัดอยู่มาก เพราะความขัดแย้งภายในรัฐบาลและภายนอกกับกลุ่ม”รอยัลลิสต์” การผลักดันและสร้างชาติยังอาศัยระบบราชการเอง มากกว่าให้เอกชนหรือต่างชาติเข้ามาทำ ทำให้ทิศทางของการพัฒนาเศรษฐกิจจะเปลี่ยนไปอย่างไรใหญ่หลวงในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ เมื่อยอมรับการร่วมมือเป็นพันธมิตร(ที่ไม่เท่าเทียมกันกับสหรัฐฯ แล้วดำเนินนโยบายเป็นศัตรูกับฝ่ายซ้ายอย่างเป็นทางการ ด้งจะเห็นได้จากนโยบายการปราบปราม “คอมมิวนิสต์” และลงโทษผู้วิจารณ์และคัดค้านต่อต้านนโยบายรัฐบาลด้วยความเด็ดขาดที่สุดในเวลาต่อมา

การก่อรูปของความคิดการ “ปฏิวัติ” เกิดขึ้นหลังจากกระแหว่งการรักษาดำรงในโรงพยาบาลในสหรัฐฯ จอมพลสฤษดิ์ก็กับคณะที่ปรึกษาเห็นพ้องกันว่า ต้อง “ผ่าตัด” ขบวนการใหญ่จึงจะสามารถแก้ปัญหาของประเทศชาติในขณะนั้นได้” (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2526) “แผนอันแรกของการปฏิวัติคือต้องขจัดกวาดล้างพฤติกรรมต่างๆอันเป็นเหตุแห่งความแตกร้างและสร้างความสามัคคีในชาติขึ้นมาให้จงได้” (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2526) ความคิดที่มองว่าประเทศ สังคมเป็นอะไรที่สามารถ “ผ่าตัด” จัดการกับมันได้เหมือนกับเป็นร่างกายมนุษย์ อันเป็นวิธีคิดแบบนักวิทยาศาสตร์มากกว่าคติทั่วไปของนักปกครองที่ใช้บารมีในการชักจูงให้ผู้อยู่ใต้การปกครองยอมรับและทำตาม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดทางการเมืองไทยของจอมพลสฤษดิ์และคณะ เมื่อพิจารณาในรายละเอียด พบว่าที่มาของความคิดปฏิวัติ ไม่ได้มาจากการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และประจักษ์นิยมหรือจากอิทธิพลฝ่ายตะวันตกเหมือนดังกาลก่อน หากที่นำเสนอใจกลับมาจากความเชื่อทางศาสนาพุทธนิกายเถรวาทที่มีอิทธิพลในสังคมไทยมายาวนานและให้พลังแก่รัฐสยามไทยนับแต่ยุคแรกมาถึงปัจจุบัน

4.3 มโนทัศน์ “ระบอบปฏิวัติ”

ความคิดใหม่ของการปฏิรูปประเทศในยุคดังกล่าวที่น่าสนใจ ประการแรกได้แก่การนำเอาวลีที่ชี้แนะและเป็นตัวกำกับการปฏิบัตินโยบายที่ก้าวหน้าในประเทศตะวันตกมาใช้ ในยุคนี้ได้แก่คติเรื่อง “การปฏิวัติ” และตามมาด้วย “การพัฒนา” ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน ต่างกันที่อันแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน เป็นการยกเลิกโครงสร้างทางการเมืองของสังคมแล้วสร้างอันใหม่ขึ้นมาแทนที่ ส่วนความคิดอันหลังเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปที่สำคัญไม่มีการยกเลิกโครงสร้างทางการเมืองและสังคมที่เป็นอยู่ แล้วสองความคิดและมโนทัศน์ที่ตรงข้ามกันมารวมอยู่ด้วยกันในคณะรัฐประหารได้อย่างไร ต่อประเด็นนี้ นักรัฐศาสตร์ไม่เห็นด้วยในการใช้คำว่า “ปฏิวัติ” เพราะการยึดอำนาจรัฐบาลครั้งที่สอง

ของจอมพลสฤษดิ์นั้นห่างไกลจากการทำปฏิวัติอย่างที่เกิดขึ้นในการเปลี่ยนแปลงประเทศเช่นสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส รัสเซียและจีนอย่างมาก ถือว่าเป็นการใช้คำที่ผิดจากความหมายจริงของมัน ต่อประเด็นนี้นักประวัติศาสตร์อธิบายว่า “ถูกใช้อย่างมีนัยสำคัญในฐานะของวาทศิลป์ (rhetoric) กล่าวคือ เป็นกลวิธีการใช้คำ เพื่อแสดงให้เห็นถึงเป้าหมายและสร้างความรู้สึกร่วมกันทางการเมือง โดยเฉพาะการปฏิเสธต่อระบบการเมืองและวัฒนธรรมประชาธิปไตยแบบตะวันตก” (อิทธิเดช พระเพ็ชร 2564)

สภาพการณ์ทางการเมืองตอนนั้น มีความไม่แน่นอนและไม่เป็นระบบและระเบียบอยู่พอสมควร ที่เด่นชัดคือความไร้สมรรถภาพของรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจรที่พยายามอาศัยระบบเลือกตั้งและพรรคการเมืองมาบริหารบ้านเมืองเหมือนกับรัฐบาลก่อนๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนมีการพูดถึงการปฏิวัติในที่ต่างๆมากมายรวมทั้งมีการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์ในไทยมากขึ้นด้วย นำมาซึ่งการวิพากษ์วิจารณ์หัวหน้าคณะรัฐประหารด้วย มีการคิดถึงการใช้อำนาจเด็ดขาด เห็นต้องกันว่าเป็นความจำเป็นท่ามกลางสถานการณ์ที่สื่อมวลชนเริ่มการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลทหารอย่างรุนแรง รวมถึงตัวของจอมพลสฤษดิ์ด้วย จอมพลสฤษดิ์จึงตัดสินใจเข้าถือครองอำนาจรัฐไว้อย่างเด็ดขาด โดยกล่าวว่า “การยึดอำนาจทำการปฏิวัตินั้น ไม่ใช่เพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งฐานะในส่วนตัวของข้าพเจ้า แต่ต้องทำเพื่อให้เกิดอำนาจปฏิวัติ ตามหลักรัฐศาสตร์และกฎหมาย เพื่อได้ใช้อำนาจปฏิวัตินี้ ป้องกันภัยอันตรายของประเทศชาติ และกวาดล้างสิ่งไม่ดีทั้งหลายในบ้านเมืองได้โดยฉับพลันทันที ซึ่งไม่สามารถจะใช้วิธีทางอื่นใดให้ได้ผลเหมือนใช้อำนาจปฏิวัติ คณะรัฐมนตรีหรือคณะรัฐบาลที่ตั้งขึ้นมาภายหลังก็ต้องมีลักษณะเป็นรัฐบาลปฏิวัติ...” (สฤษดิ์ ธนะรัชต์, 2502) การใช้คำว่า “ปฏิวัติ” จึงไม่ได้มีความหมายเหมือนที่ใช้และเข้าใจกันในวงการวิชาการและในทางรัฐศาสตร์สากล หากแต่ถูกนิยามและสร้างนัยที่ให้ความชอบธรรมแก่การใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดและผูกขาดซึ่งให้ผลในความรวดเร็วและฉับพลัน

คนที่อธิบายถึงที่มาและเหตุผลในการใช้คำว่า “ปฏิวัติ” ในการยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ได้เป็นอย่างดีคือหลวงวิจิตรวาทการ เพราะเป็นผู้ริเริ่มและแนะนำให้จอมพลสฤษดิ์ ดำเนินการ “ปฏิวัติ” ประเทศเสียเลย หลังการยึดอำนาจได้แล้ว ในส่วนของที่ปรึกษาทางการของจอมพลสฤษดิ์นั้นบุคคลที่สำคัญที่สุดไม่มีใครเกินหลวงวิจิตรวาทการผู้ร่างปาฐกถาทุกฉบับให้แก่จอมพลสฤษดิ์ เป็นมันสมองของจอมพลสฤษดิ์ ที่ได้รับความไว้วางใจและเชื่อมั่นที่สุดในบรรดาที่ปรึกษาทั้งหลาย หลวงวิจิตรวาทการเคยเป็นที่ปรึกษาและอธิบดีกรมศิลปากรสมัยรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม เป็นผู้กำเนิดมาจากครอบครัวสามัญชนในจังหวัดอุทัยธานี มีชื่อแรกว่ากิมเหลียง ทำให้มีการสันนิษฐานว่าเป็นลูกจีน แต่ในประวัติรับราชการระบุว่ามิใช่เชื้อชาติไทยและสัญชาติไทยต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวิจิตร เริ่มการศึกษาในวัดจนได้มาเรียนต่อในวัดมหาธาตุ ตั้งนามสกุลให้ตนเองว่า “วัฒนพฤดา” แปลว่าผู้ยินดีในความเจริญ มีความอุตสาหะและทะเยอทะยานในทางก้าวหน้า เรียนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ทำการศึกษาด้วยตนเองจนเป็นผู้มีความรู้อย่างกว้างขวาง จนสอบได้ตำแหน่งในกระทรวงต่างประเทศ รับการเลื่อนตำแหน่งหน้าที่ราชการตามลำดับ ได้ไปเป็นผู้ช่วยเลขานุการสถานอัครราชทูตไทยในกรุงปารีส จนได้เลื่อนเป็นเลขานุการประจำสถานทูต จึงได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิจิตรวาทการ ในปี พ.ศ.2467 ถือได้ว่าเป็นข้าราชการนักคิดปัญญาชนในระบบราชการไทยคนแรกๆ มีผลงานเขียนและพิมพ์มากมายโดยเฉพาะประวัติศาสตร์สากล (จตุชัย แซ่ซื่อ ม.ป.ป.)

หลวงวิจิตรวาทการมีความคิดแบบอนุรักษนิยม หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ร่วมมือกับขุนนางเก่าบางคนก่อตั้งคณะชาติเพื่อทำเป็นพรรคการเมืองแข่งกับคณะราษฎร แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการหอสมุดแห่งชาติและเป็นอธิบดีกรมศิลปากรคนแรกในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม นับจากนี้ไปหลวงวิจิตรวาทการจะใช้ความสามารถและความใฝ่ฝันของตนในการสร้างชาติไทยให้ทัดเทียมกับสากล เป็นสถาปนิกผู้สร้างลัทธิชาตินิยมไทยคนสำคัญ ผลงานสำคัญหลายอย่างได้แก่การเป็นประธานกรรมการร่างคำประกาศที่มีชื่อเสียงเรื่องรัฐธรรมนูญ เปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย ให้ประชาชนยืนตรงเคารพธงชาติในเวลา 8 โมงทุกเช้า รวมถึงการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส เปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ เป็นวันที่ 1 มกราคม ในปี พ.ศ.2483 เป็นต้น หลวงวิจิตรวาทการสร้างวัฒนธรรมให้เป็นเครื่องมืออันทรงพลังทางการเมืองและการปกครอง โดยมีจุดหมายสำคัญในการสร้างการรับรู้ และสำนึกร่วมของความเป็น “ชาติ” ให้ฝังแน่นในมโนสำนึกของประชาชน โดยผ่านเพลงปลุกใจให้รักชาติจากสถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ที่ออกอากาศเป็นประจำ บทละครอิงประวัติศาสตร์ที่ถูกนำมาจัดแสดงหลายต่อหลายครั้ง โดยเฉพาะในละครอิงประวัติศาสตร์ชุด “อานุกาพ” ได้แก่อานุกาพพ่อขุนรามคำแหง อานุกาพแห่งความรัก อานุกาพแห่งความเสียสละและอานุกาพแห่งศีลสัตย์ ในบทละครเหล่านี้มีเพลงเอกและระบำต่างๆ ในบรรดาบทละครยุคหลังของหลวงวิจิตรวาทการนี้ อานุกาพพ่อขุนรามคำแหงได้รับความนิยมสูงสุด แนวความคิดที่ทรงอิทธิพลของหลวงวิจิตรวาทการจึงได้แก่การสร้างคติความเชื่อเรื่อง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”

นอกจากให้ความสำคัญแก่ชาติแล้ว เขายังตระหนักถึงบทบาทสำคัญของปัจเจกแต่ละคน ว่าเป็นพื้นฐานของความสำเร็จในรัฐ เขาเชื่อในการเลื่อนสถานะของปัจเจกบุคคล อย่างยอมแพ้แกโชคชะตา การเปลี่ยนแปลงสถานะของตน ย่อมหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะของประเทศ หรือระบอบการปกครองด้วย หลวงวิจิตรวาทการได้ยกข้อความที่มาจากคำว่า “ปฏิวัติ” เป็นคำที่มีอยู่ในธรรมจักร คำว่า “ปฏิวัติ” นั้นหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆให้ดีขึ้น ซึ่งตรงกับคำว่า “Revolution” ในภาษาอังกฤษ การปฏิวัติเป็นงานที่ดีที่ชอบ ถ้าในโลกนี้ไม่มีการปฏิวัติก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรให้ดีขึ้น ให้เกิดความเจริญต่างๆ ด้วยความหมายนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นนักปฏิวัติอย่างแรงกล้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาจากศาสนาพราหมณ์ (วิจิตรวาทการ 2505) ในการแสดงปาฐกถา “มนุสสปฏิวัติ” ที่สโมสรกลาโหม ในปี พ.ศ.2482 หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวเน้นถึงความคิดว่าด้วย “การปฏิวัติ” ได้ขึ้นต้นปาฐกถาว่าพระพุทธเจ้านั้นเป็นนักปฏิวัติอย่างสูงสุด เพราะได้เปลี่ยนแปลงจิตใจของมนุษย์ พร้อมกับกล่าวว่าข้าพเจ้าเคยอธิบายทั้งในข้อเขียนและปาฐกถามาหลายครั้งแล้ว งานปฏิวัติต้องทำเพื่อผลประโยชน์ของชาติ มิใช่ทำเพื่อผลประโยชน์ของบุคคล

“งานปฏิวัตินั้นเป็นงานที่ดี และเป็นกุศลกรรม แต่เป็นงานที่ลำบากเป็นงานที่ทำยาก และเป็นงานที่ต้องใช้เวลานาน การปฏิวัติอาจเริ่มต้นด้วยรัฐประหาร คือ Coup d’Etat แต่ว่ารัฐประหารต้องถือเป็นการเริ่มเปิดฉากงานปฏิวัติเท่านั้น เมื่องานรัฐประหารเสร็จแล้ว งานปฏิวัติยังจะต้องทำต่อไปอีกเป็นแรมปี อย่างเดียวกับในประเทศเรา งานรัฐประหารคือ Coup d’Etat ทำเสร็จในเวลา 2-3 ชั่วโมง ส่วนงานปฏิวัติยังต้องทำกันมาจนทุกวันนี้ และก็ยังไม่เสร็จ อาจจะต้องทำกันต่อไปอีกหลายปี...เป็นดังนี้ก็เพราะว่างานปฏิวัติเป็นงานซึ่งต้องไม่ทำเฉพาะแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง เปลี่ยนระบอบการเศรษฐกิจ การคลัง และการศึกษาเท่านั้น งานปฏิวัติยังต้องทำให้ตลอดถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยใจคอคน”...“รัฐบาลของเราในปัจจุบัน เข้าใจซาบซึ้งในกฎการปฏิวัติดังที่

ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างต้นนี้ทุกประการ และเราได้เริ่มทำงานเรื่องมนุสสปฏิวัติอย่างสนใจ” (วิจิตรวาทการ 2483)

แสดงให้เห็นถึงพลังในตัวมนุษย์ที่สามารถดัดแปลงตนเองให้ไปสู่สถานะที่ก้าวหน้าได้ทั้งทางกายและจิตใจ เขาใช้ความคิดเรื่องการปฏิวัติมนุษยมารองรับความชอบธรรมของผู้นำประเทศได้ โดยกล่าววามติมหาชนเป็นหลักในการปกครองก็จริง แต่ต้องผ่านกระบวนการ “มนุสสปฏิวัติ” เสียก่อน เพื่อให้มหาชนคิดอย่างถูกต้องได้ ส่วนผู้นำนั้นคิดแทนมหาชนได้ เพราะความคิดของผู้นำย่อมสะท้อน “มติมหาชน” เสมอ เพราะผู้นำนั้น “แทนตัวมหาชน เพราะจะพูดอะไรทำอะไร คนจะพูดตามทำตาม” (สายชล สัตยานุรักษ์ 2557) นี่คือนิยามความคิดและมโนทัศน์ของการเปลี่ยนแปลงที่มาจากผู้ปกครองที่หลงวิจิตรฯ ประดิษฐ์ให้แก่จอมพล ป.พิบูลสงครามและต่อมาให้แก่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ หลวงวิจิตรวาทการอธิบายแก้ต่างว่า “เราจะต้องไม่เอาเรื่องการปฏิวัติไปปนกับรัฐประหารและการจลาจล งานปฏิวัติไม่ได้หมายถึงเพียงเปลี่ยนตัวบุคคลผู้ครองอำนาจ แต่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นสาระสำคัญเกี่ยวกับชีวิตและจิตใจของพลเมือง เปลี่ยนระบอบสังคม ระบอบเศรษฐกิจ แนวทางการศึกษา ตลอดจนจนถึงเปลี่ยนนิสัยใจคอของคนให้เป็นไปในทางที่เห็นว่าดีกว่าเก่า” (หลวงวิจิตรวาทการ 2502)

หลวงวิจิตรวาทการยังกล่าวต่อไปอีกว่า “การปฏิวัตินั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ส่วนรัฐประหารเป็นแต่เพียงการเปลี่ยนมือผู้กุมอำนาจเท่านั้น ความสำคัญของเรื่อง “มนุสสปฏิวัติ” นั้นอยู่ที่คน ประเทศต่างๆ ที่ได้รับความเสียหายจากภัยสงครามอย่างหนักแต่สามารถฟื้นตัวได้ มีความเข้มแข็งในทางเศรษฐกิจภายในระยะเวลาอันสั้น ก็เนื่องจากคนของเขาดี สำหรับประเทศไทยเรา คนยังไม่พร้อมจึงต้องส่งเสริมการศึกษาให้ถึงขนาด” (หลวงวิจิตรวาทการ 2502)

นี่เป็นพัฒนาการใหม่ในประวัติศาสตร์ของการทำรัฐประหารในไทย ที่คณะรัฐประหารตั้งใจจะยึดอำนาจนี้ไว้กับคณะของตนเองและตั้งใจจะใช้อำนาจเผด็จการนี้ไปทำการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เพียงแต่ทางวัตถุรูปกายภายนอกของคนไทยเท่านั้น หากยังต้องการเปลี่ยนแปลงความคิดจิตใจของคนไทยเองด้วยให้แสดงออกอย่างที่ดีกว่าเก่า เมื่อผนวกเข้ากับอิทธิพลความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่อเมริกานำเสนอ จึงนำไปสู่นโยบายการเปลี่ยนแปลงที่ครอบคลุมหมดทั้งทางวัตถุและจิตใจ แนวคิดเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศก็ขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญทันที

จอมพลสฤษดิ์ฯ สร้างแบบแผนและวิธีการใหม่ให้แก่การรัฐประหารของกองทัพ นั่นคือการรวบอำนาจทั้งหมดในการปกครองและการบริหารมาไว้กับตนแต่เพียงผู้เดียว หลังจากขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2502 ลักษณะเด่นของจอมพลสฤษดิ์ในช่วงเวลาที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคือ การดำรงตำแหน่งสำคัญพร้อมกันที่หลายตำแหน่ง ไม่ว่าจะเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ ผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด อธิบดีกรมตำรวจ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติที่จัดตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.2506 ก่อนจะถึงแก่อสัญกรรมไม่นาน ทั้งไม่รวมถึงการเป็นประธานคณะกรรมการในแต่ละชุด นอกจากนี้ จอมพลสฤษดิ์ยังได้จัดตั้งหน่วยงานเพื่อทำหน้าที่ต่างๆอย่าง สำนักงบประมาณ สภาการศึกษาแห่งชาติ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ปรับปรุงธนาคารแห่งประเทศไทยให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น เป็นต้น ทั้งหมดนั้นไม่ใช่มาจาก

ความคิดของจอมพลสฤษดิ์ฯ เพียงผู้เดียวหรือแต่ต้น หากโดยส่วนทั้งหมดแล้วมาจากความคิดและการเสนอแนะ และผลักดันโดยข้าราชการระดับสูงผู้ทำหน้าที่และรับผิดชอบงานต่างๆ เหล่านั้นอยู่ก่อนแล้ว การพัฒนาระบบเศรษฐกิจนำโดยภาครัฐมากกว่าเอกชน กระทั่งระบบราชการขยายตัวจนทำให้ประเทศไทยกลายเป็นรัฐราชการ ที่เปิดโอกาสให้จอมพลสฤษดิ์ฯ เข้ามาใช้ประโยชน์จากการยึดอำนาจรัฐได้อย่างเหมาะสม เจอมพลสฤษดิ์ฯ จึงเป็นเพียงผู้ประสานงานและอำนวยความสะดวกทำนองเดียวกับวาทยากรในวงดนตรีใหญ่ แต่เขาก็แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจและตระหนักในความคิดและความปรารถนาทางอาชีพของบรรดาขุนนาง นักวิชาการในรัฐบาลและกระทรวงทั้งหลายด้วย โดยเปิดโอกาสให้พวกนั้นได้แสดงฝีมือกันอย่างเต็มที่

การพัฒนากลายเป็นแนวคิดที่เป็นใจกลางในนโยบายของคณะปฏิวัติและรัฐบาล โดยวางอยู่บนความคิดเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้ยุคสมัยนี้ต่อมาได้สมญาว่า “ยุคพัฒนา” ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ฯ เข้าใจดีว่าพัฒนาการคือแนวคิดสำคัญของยุทธศาสตร์สหรัฐอเมริกาในระดับโลก และเป็นแนวคิดใหม่ที่จะช่วยสร้างความชอบธรรมของรัฐบาล รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ฯ ใช้ “การพัฒนา” เสมือนมนต์ขลัง เขากล่าวว่า “งานสำคัญของเราในระยะปฏิวัตินี้คืองานพัฒนา ได้แก่ งานพัฒนาการเศรษฐกิจ การศึกษา การปกครอง และทุกสิ่งทุกอย่าง...” และตั้งคำขวัญ เช่น “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ฉะนั้น การพัฒนาจึงมีความหมายที่กว้างเกินกว่าเศรษฐกิจ หากแต่ยังประสานเข้ากับปรัชญาการเมืองของจอมพล สฤษดิ์ฯ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการทางอำนาจแบบไทยๆ รวมทั้งลำดับขั้นทางสังคมและการเมืองแบบจารีต นั่นคือลักษณะการปกครองแบบดั้งเดิม ที่เรียกว่าระบบพ่อขุนอุปถัมภ์ในระยะพัฒนาของทุนนิยมโลก จอมพลสฤษดิ์ฯ จึงสามารถประดิษฐ์สร้างคำขวัญประจำใจขึ้นมาว่า “ความผาสุกของประชาชน เป็นยอดปรารถนาของข้าพเจ้า” ต่อมาจอมพลสฤษดิ์ฯ กล่าวว่า “เพื่อขจัดสิ่งกีดขวางแก่การพัฒนาเศรษฐกิจ ...การปฏิวัติครั้งนี้จะได้ผลสำเร็จหรือล้มเหลว ก็อยู่ที่เรื่องพัฒนาการเศรษฐกิจนี้เอง ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงอาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหัวใจของงานปฏิวัติทั้งหมด” (สฤษดิ์ ธนะรัชต์ 2505) กล่าวในระยะยาวเป็นการรื้อสร้างอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อย่างเป็นทางการและเป็นกิจจะลักษณะ วาทกรรมดังกล่าวส่งผลต่อเนื่องตราบจนถึงปัจจุบัน

4.4 แนวคิดมโนทัศน์การพัฒนาเศรษฐกิจ

นักทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาประเทศและรัฐบาลอเมริกันมองว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นการขยายกำลังการผลิตของชาติ ยกระดับการศึกษา อนามัย ที่อยู่อาศัย โภชนาการของประชาชน และกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่อง ทั้งหมดนี้เป็นพัฒนาการของความคิดอเมริกันในการสร้างความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศต่างๆ ทั่วโลกภายหลังการยุติสงครามโลกครั้งที่ 2 ตามมาด้วยการลงทุนและสนับสนุนในด้านต่างๆ ในการปฏิรูปฟื้นฟูยุโรปในโครงการมาร์แชล ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างมาก ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สหรัฐฯ เห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศเดียวที่มีความมั่นคงภายในและทรัพยากรสมบูรณ์สามารถยกระดับขึ้นมาเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดของสหรัฐฯ ในการต่อต้านการขยายอิทธิพลและอุดมการณ์ของลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชียได้เป็นอย่างดี นั่นเองจึงเป็นที่มาของโครงการช่วยเหลือทั้งทางการทหารและเศรษฐกิจจำนวนมหาศาลแก่รัฐบาลไทย เริ่มตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามซึ่งได้รับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจทั้งด้านกำลังเงินและความเชี่ยวชาญ ทำให้การปรับปรุงระบบสวัสดิการสังคม โดยเฉพาะการศึกษาและสาธารณสุขพัฒนาไปอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าช่วงหลัง 2475 ใหม่ (อภิชาติ สถิตนิรามัยและอิสร์กุล อุณหเต 2564) แต่จอมพล ป.พิบูล

สงครามระว่างไม่กลายเป็นพันธมิตรใกล้ขีดสหรัฐอเมริกามากเกินไป ทั้งหมดนี้จะเปลี่ยนแปลงแล้วมายกระดับอย่างหน้ามือเป็นหลังมือในสมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา

ช่วงนี้เองที่ไทยเปิดรับคำแนะนำของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund-IMF) และธนาคารโลก (World Bank) ซึ่งส่งคณะเจ้าหน้าที่ของเขามาสำรวจและศึกษาภาวะเศรษฐกิจของไทยในปี 2497 และ 2501 ให้คำแนะนำว่า “รัฐบาลไทยควรดำเนินการต่อไปในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการพัฒนา ได้แก่ ถนน พลังงานไฟฟ้า การชลประทาน และปรับปรุงผลผลิตของภาคการผลิตต่างๆ เช่น ข้าว ยาง ดีบุก และผลผลิตขั้นปฐมอื่นๆ ก่อนที่จะประกาศดำเนินการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ได้ผลประโยชน์” (Silcock, 1967) อีกแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อฝ่ายไทยคือความเชื่อเรื่องการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเอ.โอ. เฮิร์ชแมน (A.O. Hirshman) เรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเศรษฐกิจ (The Strategy of Economic Development 1958) ที่ ดร.อำนาจ วีรวรรณ ที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์อธิบายว่า

“กระบวนการพัฒนาที่แท้จริงประกอบด้วยความรุดหน้าหรือความไม่สมดุลในภาคหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ หรือในอุตสาหกรรมหนึ่งในบริษัทหนึ่ง ความไม่สมดุลอันสืบเนื่องมาจากการที่ภาคใดภาคหนึ่งหรืออุตสาหกรรมหนึ่ง หรือบริษัทหนึ่งเจริญก้าวหน้าเร็วกว่าภาคอื่นๆ พยายามจะเจริญรอยตามเพื่อที่จะแก้ไขความไม่สมดุลนี้ นี่ก็หมายความว่า ความก้าวหน้าในภาคหนึ่งของระบบเศรษฐกิจจะแผ่ขยายไปยังภาคอื่นๆ กระบวนการพัฒนานั้นไม่ราบรื่นแต่ประกอบด้วยความไม่สมดุลต่างๆซึ่งจะตามมาด้วยความพยายามที่จะแก้ไขมันให้ดีขึ้น” (อำนาจ วีรวรรณ 2515)

ตามความคิดดังกล่าวนี้ ความไม่สมดุลอันเป็นธรรมชาติของภาคการผลิตในสังคม จะแก้ไขได้ด้วยการสร้างพลังฝ่ายตลาด ที่จะกระตุ้นให้พลังเอกชนผู้ประกอบการทั้งหลายเกิดความริเริ่มและขยายกิจการทางเศรษฐกิจออกไป และไปต่อรองบังคับให้ภาครัฐดำเนินการเพื่อแก้ไขความไม่สมดุล นี่เป็นความฝันที่ในเวลาต่อมาจะพบว่ายากจะปรากฏเป็นจริงในสภาพเศรษฐกิจการเมืองไทย ที่อำนาจรัฐอันไม่อาจตรวจสอบและควบคุมได้ ยังคงอิทธิพลครอบงำเหนือพลังทุกฝ่ายในสังคม เมื่อฝ่ายกองทัพแต่เพียงผู้เดียวเป็นผู้ยึดอำนาจรัฐไว้กับตนเองมาอย่างยาวนานโดยไม่ยอมรับกฎหมายรัฐธรรมนูญที่อิสระเสรี

กล่าวได้ว่าความคิดว่าด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจจึงมีที่มาสำคัญประการแรกจากอิทธิพลภายนอกคือสหรัฐอเมริกาและนโยบาย “สงครามเย็น” แต่ลำพังอิทธิพลทางความคิดจากภายนอกอย่างเดียวไม่สามารถสร้างแรงจูงใจและพลังที่ดึงความร่วมมือจากผู้ปฏิบัติงานฝ่ายไทยทั้งภาครัฐราชการและเอกชนได้อย่างเต็มที่จนกว่าแนวความคิดและจุดหมายของการพัฒนาเป็นของและมาจากความคิดไทยด้วยกันเองด้วย นั่นคือบทบาทและคุณูปการจากข้าราชการและขุนนางนักวิชาการและนักธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆที่พร้อมใจกันผลักดันให้การพัฒนาประเทศเป็นความจริงให้ได้ บริบทและพัฒนาการของความคิดไทยในเรื่องนี้จึงมีความสำคัญไม่น้อยเช่นกัน

ต่อปัญหาข้างบนนี้ ต้องกลับไปพิจารณาบรรยากาศของความคิดในการบริหารจัดการประเทศตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา กล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่องการพัฒนาประเทศนั้นมีการพูดถึงก่อนแล้วตั้งแต่ยุคสงครามแล้วเข้าสู่ระยะของการสร้างประเทศและสร้างรัฐต่อมา โดยเฉพาะสงครามเกาหลีที่ส่งเสริมให้ตลาดสินค้าไทยเติบโตใหญ่ขึ้นและลดลงหลังการยุติสงคราม เริ่มมีความคิดที่ให้ความสำคัญแก่การผลิตในสินค้าปฐมที่

เป็นของดั้งเดิมเพื่อการส่งออก เพิ่มบทบาททางเศรษฐกิจของคนไทยให้มากขึ้นกว่าคนจีนและคนต่างชาติ เนื่องจากขาดแคลนการริเริ่มของภาคเศรษฐกิจเอกชน จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลในการรับภารกิจผลักดันด้านนี้ แต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ส่งเสริมการผลิตอุตสาหกรรมหลายอย่างโดยให้หน่วยงานราชการรับหน้าที่ในการผลิตเป็นรัฐวิสาหกิจ ซึ่งส่วนใหญ่ไร้ประสิทธิภาพและขาดทุน ต่อมาธนาคารโลกวิจารณ์ว่าควรให้ภาคเอกชนดำเนินการจะดีกว่าและถ้ารัฐบาลลดบทบาทโดยตรงในการอุตสาหกรรม จะสามารถหาเงินลงทุนต่างประเทศได้ในจำนวนมากด้วย โดยรวมข้าราชการผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจของรัฐบาลเริ่มมีความคิดว่าประเทศไทยควรมีนโยบายทาง “พัฒนาเศรษฐกิจ” และเห็นความจำเป็นของการขยับโครงสร้างของเศรษฐกิจและลดการพึ่งพาภาคเกษตรกรรมและผลผลิตขั้นปฐมมูลไม่กี่ตัว นั้นหมายความว่าหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมีการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมขึ้นมา (Ingram, 1971 287-8) หน่วยงานสำคัญที่ทำหน้าที่ด้านนี้คือ กระทรวงการคลังและธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งนับแต่การสถาปนาและปรับปรุงระบบการทำงานและนโยบายตั้งแต่สมัยที่นายปรีดี พนมยงค์เป็นนายกรัฐมนตรีได้ทำให้กระทรวงการคลังและธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นเสาหลักในการเสนอและผลักดันนโยบายเศรษฐกิจของประเทศให้ก้าวรุดหน้าไปพร้อมกับเศรษฐกิจของโลก เราจึงเห็นการจัดตั้งสำนักงานและที่ปรึกษาการคลังในการรับหน้าที่ดังกล่าวอย่างเป็นทางการของผู้บริหารระดับสูงพอควร นอกจากนี้ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ระดับสูงของกระทรวงฯและธนาคารแห่งประเทศไทยก็เป็นที่รวมของบุคคลากรที่มีฝีมือและความรู้ความสามารถทั้งยังมีคุณธรรมความซื่อสัตย์อีกด้วย ดังเห็นในในกรณีของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และข้าราชการอาวุโสอื่นๆ แต่แรกก็สนับสนุนนโยบายพัฒนาต่อมาเมื่อมีการวิพากษ์วิจารณ์และเสนอแนวนโยบายที่มุ่งต่อการกระจายผลพวงของการพัฒนามากกว่าการกระจุกความมั่งคั่งกับคนส่วนน้อยและระยะหลังไม่สนับสนุนการใช้อำนาจนิยมอย่างเด็ดขาดแบบพ่อขุนหรือเผด็จการ เช่นนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ นายเสน่ห์ จามริก

กล่าวโดยรวม ภูมิหลังทางสังคมของบรรดาผู้ที่มีความคิดการพัฒนาที่มีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก คือเกือบทั้งหมดมาจากสามัญชน ครอบครัวประกอบการทางการค้าหรืออิสระ การศึกษาระดับสูงสุดในประเทศแล้วไปเรียนต่อในต่างประเทศ ด้วยทุนรัฐบาลและหรือทุนครอบครัว ส่วนมากในยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษ ในสาขาวิชาทางกฎหมาย รัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งรวมปรัชญาด้วย จากนั้นส่วนใหญ่กลับมารับราชการในหน่วยงานที่สอดคล้องกับความชำนาญทางทฤษฎี มีจำนวนน้อยที่ดำเนินอาชีพอิสระ ในทางความคิดและอุดมการณ์คนส่วนนี้จัดได้ว่าเป็นคนชนชั้นกลางมีแนวคิดกระตือรือร้นไปทางเสรีนิยมและเหตุผลนิยม ไม่สนับสนุนการใช้ความรุนแรงในทางการเมือง ต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปและดำเนินไปอย่างต่อเนื่องซึ่งคือการสร้างสถาบันที่มีประสิทธิภาพและความรับผิดชอบต่อภารกิจเพื่อจุดหมายของส่วนรวม คนเหล่านี้เติบโตในหน้าที่การงานและผ่านประสบการณ์จากปลายยุคสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามซึ่งมีการใช้ความรุนแรงในการกำจัดนักการเมืองและผู้มีความคิดแตกต่าง ทำให้ภาพลักษณ์ของความเป็นประชาธิปไตยและหลักการเสรีนิยมไม่ปรากฏชัดนัก มีผลต่อการขาดความสนับสนุนและปกป้องจากปัญญาชนของชนชั้นกลางขณะนั้น ตรงกันข้าม บรรดาตัวแทนคนชั้นกลางพากันยอมรับแนวทางและนโยบายการพัฒนาของรัฐบาล ปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ในระยะเริ่มแรกกันอย่างมีความหวัง

4.5 คนชั้นกลางกับมโนทัศน์ “พระมหากษัตริย์ของมหาชน”

กระบวนการก่อรูปและสร้างนโยบายของรัฐบาลไทยในยุคพัฒนา นำไปสู่การสร้างสถาบันทางสังคม และวัฒนธรรมต่างๆ ขึ้นมากมาย ที่น่าสนใจคือการเกิดคนชั้นกลางทางเศรษฐกิจในเมืองใหญ่อย่างมีนัยสำคัญ พร้อมไปกับการเกิดคนชั้นกลางก็มีการพัฒนาประเทศไทยให้มีภาพลักษณ์ที่ทันสมัยและมีประเพณีวัฒนธรรมอันเก่าแก่น่านับถือ อันนี้เป็นลักษณะพิเศษของคนชั้นกลางไทย ที่ผูกพันและยึดมั่นในคติความเชื่อแบบจารีตประเพณี มากกว่าความคิดอุดมการณ์ของความก้าวหน้าทางโลกวัตถุเยี่ยงคนชั้นกลางในประเทศตะวันตก แต่ถ้าพิจารณาในรายละเอียด จะพบว่าสถาบันที่เป็นตัวแทนประเพณีวัฒนธรรมไทยนั้นคือสถาบันพระมหากษัตริย์ ก็จะพอเข้าใจได้ว่าทำไมคนชั้นกลางทั่วไปจึงต้องการมีอัตลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะนั่นเป็นแหล่งที่มาของความเป็นเกียรติและอำนาจอันเป็นคุณธรรม ที่พวกเขาไม่อาจมีได้จากผู้แทนราษฎรและข้าราชการของรัฐ ซึ่งมีกวางตัวเป็นนายหรือผู้มีอำนาจเหนือกว่าพวกเขา มีความคิดที่โดยเฉพาะที่มาจากการใช้กำลังอำนาจนอกระบบ คือรัฐประหาร ว่ามีความเกี่ยวพันโยงใยกับกลุ่มคนในระดับบนของสังคมอย่างมาก เพราะระยะดังกล่าวเป็นเวลาสำคัญในการแก้ไข เปลี่ยนแปลง เพิ่มเติมหรือลดหลักการและสถาบันบางอย่างที่ไม่ต้องการออกไปได้แล้วเพิ่มเติมหรือปรับเปลี่ยนอะไรที่พวกตนต้องการเข้ามาแทน ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติแต่ไม่เปิดเผยที่บรรดากลุ่มคนและฝ่ายต่างๆ ที่ต้องการรักษาผลประโยชน์ของฝ่ายตนย่อมต้องเข้ามาเกี่ยวข้องและผลักดันในนโยบายรัฐบาลด้วยไม่มากนักน้อย

ลักษณะการเกิดและพัฒนาของความคิดการพัฒนาจึงดำเนินอย่างเป็นไปเอง ตามสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับข้าราชการ นั่นคือไปตามสัมพันธ์ภาพทางอำนาจปกครองมากกว่าจากอิทธิพลและตรรกของเหตุผลและความรู้ที่ลึกซึ้งลุ่มลึกมากขึ้นในบางด้านหรือทักษะที่ก้าวหน้าขึ้นในปัญหาของประเทศและสังคมแต่ประการใด สุดท้ายคือการยึดโยงความคิดการพัฒนาเข้ากับแนวคิดจารีตไทยเดิม เป็นการสร้างประเทศแบบเดิมที่เคยทำมาก่อนแล้ว คือกำหนดเป้าหมายปัจจุบัน แล้วหาคำอธิบายที่ยอมรับกันทั่วไปในกรณีนี้คือคำสอนทางศาสนาพุทธ บวกกับประสบการณ์ที่เคยมีการใช้มาก่อนในอดีต มารองรับและสร้างความชอบธรรมในการเสนอเป็นนโยบายและแนวทางปฏิบัติที่ไม่อาจคัดค้านและต่อต้านได้

ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่มีนัยสำคัญยาวไกลต่อการสร้างระบอบประชาธิปไตยได้แก่การก่อรูปของแนวความคิด “พระมหากษัตริย์มหาชน” นั่นคือการทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ที่อยู่เหนือการเมือง เข้ามามีบทบาทในการสร้างเครือข่ายที่อาศัยความเป็นศูนย์กลางจิตใจของราษฎรให้กลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อกันและบุคคลที่อยู่ในอำนาจทั้งภาครัฐ ราชการและเอกชนเข้าด้วยกัน ที่น่าสนใจคือปัจจัยที่ทำให้เครือข่ายดังกล่าวนี้ปรากฏเป็นจริงจากความหนุนช่วยและให้ความรับรองจากสหรัฐอเมริกา นำไปสู่การสร้างและรวมศูนย์อำนาจของพลันธิปไตยอย่างไม่เคยเกิดขึ้นได้ก่อนหน้านี้

เมื่อพิจารณาฐานความคิดและทฤษฎีทางสังคมที่ปรากฏในความคิดและมโนทัศน์ของบรรดาที่ปรึกษาและขุนนางนักวิชาการสมัยนั้นว่ามีผลสะท้อนอย่างไรต่อแนวนโยบายการพัฒนาดังกล่าว ทำให้เข้าใจในแนวความคิดที่ผู้นำรัฐบาลขณะนั้นใช้ในการสร้างนโยบายและรองรับความชอบธรรมของการใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดได้กระจ่างขึ้น เริ่มด้วยการดูจากภูมิหลังที่มาทางการศึกษาและกลุ่มเกลาของบรรดาที่ปรึกษาและนักวิชาการเหล่านั้นเป็นตัวอย่าง ในส่วนของกลุ่มคนดังกล่าวนี้ยังแบ่งออกเป็นอย่างน้อยสองกลุ่มๆ แรกคือที่ปรึกษาของรัฐบาลทั้งที่เป็นทางการและไม่ทางการจากระดับบนผู้เคยเป็นข้าราชการในรัฐบาลเก่าตั้งแต่ยุค

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ และบรรดาเชื้อพระวงศ์ที่รับราชการหรือทำงานในสำนักพระราชวัง เป็นต้น เช่นองคมนตรี กลุ่มที่สองคือบรรดาข้าราชการอาวุโส ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญในกระทรวงและหน่วยงานรัฐต่างๆ ที่เรียกรวมๆว่า “ขุนนางนักวิชาการ” กลุ่มนี้ยังขอย่อยลงไปเป็นนักวิชาการข้าราชการผู้ใหญ่และนักคิดปัญญาชนซึ่งมีแนวคิดที่แตกต่างกันในมโนทัศน์และวิธีการปฏิบัติของนโยบายการพัฒนา และที่สำคัญคือท่าทีต่อผู้มีความเห็นต่างกระทั่งคัดค้านรัฐบาล บรรดาคนเหล่านี้เมื่อรวมกันแล้วถือได้ว่าเป็นฐานคิดของรัฐบาลในการกำหนดแนวทางนโยบายในการพัฒนาประเทศ

กลุ่มแรกคือผู้นำจารีตและเจ้านาย ในที่นี้เลือกมาเฉพาะที่สำคัญและมีบทบาทสูงต่อการปฏิบัติ นโยบายของรัฐบาล ได้แก่ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระยาศรีวิศาลวาจา(เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล) กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ภูววงสภาระให้ เป็นพระอาจารย์ที่ถวายการอบรมพระตรีโยม “ยุวกษัตริย์” (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช) เพื่อให้ทรงเป็นเจ้านายตามแบบแผนราชประเพณี ในบทบาทประธานองคมนตรี (พ.ศ. 2495-2517) หลังเหตุการณ์ “วันใหม่ ของชาติ” พระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้ถูกชวนเข้าร่วมเป็นคณะ “อภิรัฐมนตรี” (ในเวลาต่อมาคือตำแหน่งองคมนตรี) จากการขอร้องของพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้เป็นทั้งพระญาติและพระสหายสนิท โดยที่ทั้ง พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมขุนชัยนาทนเรนทร และพระองค์เจ้าธานีนิวัต อาจนับเป็นเจ้านาย 2 พระองค์ที่สำคัญที่สุดของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) ในยุคต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ในฐานะผู้วางรากฐานการฟื้นฟูเกียรติยศของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในโครงสร้างการเมืองเชิงเครือข่ายชนชั้นนำไทย ช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นช่วงเวลา “อับแสง” ของคณะราษฎร (อาสา คำภา, 2563)

การฟื้นฟูราชประเพณีโบราณที่ก่อนหน้านี้เคยถูกยกเลิกไปหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไม่ว่าจะเป็พระราชพิธีตรุษสงกรานต์ ที่ได้รับการฟื้นฟูใน พ.ศ. 2492 โดยกรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามมาด้วยการฟื้นฟูพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญใน พ.ศ. 2493 พิธีประทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาโดยผู้สำเร็จราชการฯ ชาวคราวเกี่ยวกับกิจกรรมของราชสำนักได้รับการรายงานสม่ำเสมอ เช่น วันจักรี วันปิยมหาราช ซึ่งกลายเป็นพิธีการสำคัญใหญ่โต ทั้งหมดนี้เป็นไปตามปาฐกถาที่กรมหมื่นพิทยลาภฯได้ทรงให้ความเห็นไว้ในปาฐกถาต่อหน้าพระพักตร์รัชกาลที่ 8 และพระอนุชา เรื่อง The Old Siamese Conception of the Monarchy เมื่อวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2489 ระหว่างที่รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2489 กำลังจะลงพระปรมาภิไธยในวันที่ 9 พฤษภาคม และเริ่มวาระใหม่ของความสามัคคีระหว่างกลุ่มการเมืองที่คิดต่างกันภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ประเด็นที่น่าสนใจต่อมาในปาฐกถานั้นคือตอนที่องค์ปาฐกกล่าวถึงฐานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในความยึดถือของคนไทยเดิมว่ามีการเปลี่ยนแปลงจากตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่สามแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ “ส่วนตั้งแต่รัชกาลที่สามจนถึงปัจจุบัน เพียง พ.ศ. 2475 นั้น ลักษณะแห่งตำแหน่งพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปในทางจะที่เหมาะสมกับสมัยปัจจุบัน อันโลกย่อมอนุโลมเข้าหาแบบแผนทางยุโรปมากขึ้นทุกที ส่วนภายหลัง พ.ศ. 2475 นั้น ไม่อยู่ในขอบเขตแห่งปาฐกถานี้” ด้วยการเกิดปัญหาสังคมใหม่ๆแบบที่ไม่เคยมีมาในอดีต ทำให้รัชกาลที่สี่ต้องใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ในการออกกฎหมาย(นิติบัญญัติ)โดยพระองค์เองมากขึ้น รัชกาลที่ห้าก็ทรงเลิกทาสโดยพระองค์เอง และแยกเงินแผ่นดิน

ออกไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก การถือน้ำแต่ก่อนก็ทำแต่ข้าราชการฝ่ายเดียว รัชกาลที่สี่ “ทรงตั้งธรรมเนียมใหม่คือทรงตั้งน้ำพระราชทานสัตย์แก่ข้าราชการด้วย” การสืบราชสมบัติก็มีการ “อนุโลมเข้าหาธรรมเนียมฝรั่ง” “แต่ก็ยังคงรับรองกันในที่ประชุมเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่อยู่ดี”

ดูเหมือนกับว่าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงถือสิทธิที่จะทำการนิติบัญญัตินอกเหนือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ได้อย่างไรเลย ถ้าจะใช้ภาษาสมัยปัจจุบันก็แทบจะอ้างเอาได้ว่า *คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นรัฐธรรมนูญจำกัดพระราชอำนาจทางนิติบัญญัติมาแต่โบราณกาล*” (พิทยลาภพฤฒิยากร 2517) ในภาษาอังกฤษทรงเรียกว่า “the Constitution of the Thammasat” (“พระธรรมศาสตร์รัฐธรรมนูญ”) นั้นเป็นครั้งแรกที่มีการตีความหรืออธิบายโดยอุปมาที่จะทำให้คิดได้ว่า คติความเชื่อว่า “รัฐธรรมนูญ” ได้มีขึ้นแล้วในระบบการปกครองไทยโบราณ แต่ตอนนั้นยังเป็นแค่การอุปมาว่าพระธรรมศาสตร์ทำหน้าที่เหมือนกับกฎหมายสูงสุดในสมัยโบราณ ยังไม่ไปไกลถึงขนาดว่ามีความหมายนัยถึงระบบประชาธิปไตยสมัยใหม่แต่อย่างใด ต่อเมื่ออำนาจการเมืองและรัฐบาลเปลี่ยนไปในระยะต่อมา นักนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์จึงเริ่มออกมาตีความและให้ความหมายแก่ระบบการปกครองประชาธิปไตยเสียใหม่ให้เข้ากับสภาพการณ์ของอำนาจการเมืองใหม่ที่ต้องการความชอบธรรมที่มีหลักการรองรับ หลักฐานเช่นหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง การสิ้นกระดิ่ง จึงถูกอธิบายโดยนักนิติศาสตร์ไทยว่าเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของการมีรัฐธรรมนูญและการจำกัดอำนาจผู้ปกครองแล้วก่อนที่ตะวันตกจะคิดได้เสียอีก

การรื้อก่อสร้างมโนทัศน์สถาบันพระมหากษัตริย์ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นในสภาพแวดล้อมของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ระยะก่อรูปและประกอบสร้างมโนทัศน์ จาก 2492-2519 ที่ความคิดดังกล่าวนี้ค่อยๆ ถักทอเข้ากับ “การสร้างรัฐ” เป็นหมุดหมายสำคัญในการกำหนดความหมายแห่งการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐ ระยะที่สอง (2520-2549) มโนทัศน์สถาบันพระมหากษัตริย์ขยายแนวคิดและการปฏิบัติไปสู่ “การสร้างชาติ” ช่วงระยะนี้การประสานจากภาคทฤษฎี(จารีตประเพณี)สู่การปฏิบัติ(การพัฒนา) มโนทัศน์สถาบันฯ คลี่คลายพัฒนาไปท่ามกลางการสร้างและสืบทอดโครงสร้างอำนาจรัฐที่วางอยู่บน “ฉันทมติพระมหากษัตริย์” ระหว่างกลุ่มอำนาจทางทหาร ข้าราชการชั้นสูงและธุรกิจเอกชน ซึ่งรวมเรียกว่า “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy) แต่ละกลุ่มเข้ามาสัมพันธ์กันในการทำงานของหุ้นส่วนที่มีอำนาจไม่เท่ากันแต่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อไปบรรลุจุดหมายของแต่ละกลุ่ม ในระยะเริ่มต้น กลุ่มกองทัพมีอำนาจมากกว่าคนอื่นเป็น “หุ้นส่วนใหญ่ทางอำนาจ” (อาสา คำภา 2563) เหนือกว่ากลุ่มอื่นๆที่แม้เป็นรองแต่ก็รักษาความเป็นอิสระในการปฏิบัตินโยบายและหน้าที่ราชการของพวกเขาไว้ค่อนข้างมั่นคง แต่ก็ยอมในที่สุดหากมีการอ้างพระราชอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง เนื่องจากสมาชิกในเครือข่ายดังกล่าวนี้ส่วนมากเกี่ยวพันและมีอำนาจรัฐในมือทำให้ในระยะยาวการผลักดันและตัดสินใจทางนโยบายอันมาจากความเชื่อและยึดถือของพวกเขา มีผลต่อการสร้างรัฐให้จำลองภาพลักษณ์ของเครือข่ายไปโดยปริยาย

การรื้อสร้างรัฐใหม่ดำเนินไปในหลายปริมณฑลภายหลังกองทัพประหาร 2490 ฝ่ายคณะเจ้าและอนุรักษนิยมโดยเฉพาะพรรคการเมืองประชาธิปไตยทางกึ่งจัดและจำกัดอำนาจและคติทางการเมืองของฝ่ายคณะราษฎร ด้วยการเขียนรัฐธรรมนูญใหม่ฉบับ พ.ศ. 2492 กับเริ่มรื้อฟื้นคติโบราณของพระมหากษัตริย์แบบฮินดู-พุทธที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และที่คนไทยยึดถือกันมานานในรูปแบบของรัฐไทยหลัง 2475 และที่จะมีผลอัน

ยาวไกลคือการสร้างพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทในที่สาธารณะเพื่อให้ประชากรราษฎรได้มีโอกาสรับรู้ถึงการดำรงอยู่ดังกล่าวนี้ด้วยตนเอง นั่นคือการสร้าง “พระมหากษัตริย์ของมหาชนชาวสยาม” (ธงชัย วินิจจะกุล, 2555)

รัฐประหาร 2490 จึงมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนโฉมหน้าและมโนทัศน์ว่าด้วยระบอบประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่เคียงคู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ไม่ใช่เป็นแค่สัญลักษณ์หรือความคิดยึดถืออีกต่อไป รัฐบาลฝ่ายอนุรักษนิยมบวททหารเริ่มเข้ามาปกครอง มีการเขียนรัฐธรรมนูญใหม่ให้รู้ที่นคตินิยมในสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นจุดเริ่มต้นของคตินิยมที่ว่าด้วยระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีอำนาจแต่งตั้งวุฒิสมาชิกพื้นฟูบทบาทขององคมนตรีในรัฐธรรมนูญ เป็นการวางรากฐานของอนุรักษนิยมทางการเมืองไว้ในรัฐธรรมนูญที่จะคงทนสืบทอดต่อมาอีกยาวไกล ผลพวงต่อมาคือการรองรับวาทกรรมการเมืองในแนว “กษัตริย์นิยม” อันเป็นศัพท์ใหม่ที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทุกหลาบ แก้ววิมล สส.นนทบุรีสร้างขึ้นในการอภิปรายรัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2492 เมื่อเขาวิจารณ์ว่า “วุฒิสมาชิกที่ให้คนๆเดียวเลือกคือพระมหากษัตริย์อย่างนี้ท่านจะแปลว่าประชาธิปไตยหรือไม่ นี่เรียกว่ากษัตริย์นิยม” (สายชล สัตยานุรักษ์ 2561)

พระยาศรีวิศาลวาจา¹แสดงปาฐกถาเรื่อง “พระมหากษัตริย์ในประเทศไทย” ณ สมาคมชาวอเมริกันในกรุงเทพฯ ซึ่งให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยว่า “เป็นเหมือนหนึ่งศูนย์รวมของคุณธรรมทั้งปวงอันเป็นที่เคารพนับถือกันอยู่แล้วทั่วไปในประเทศไทย” ที่เหลือนำมาจากพระไตรปิฎกเช่นผู้นำคนแรกของมนุษย์ได้รับเลือกจากราษฎรให้เป็นกษัตริย์ จึงมีความใกล้ชิดร่วมทุกข์ร่วมสุขกับราษฎร (สายชล สัตยานุรักษ์ 2561) บทบาทของพระยาศรีวิศาลวาจาไม่ใช่ทางด้านมโนทัศน์ หากแต่หนักไปทางการจัดการปกครอง โดยกลายเป็นผู้แทนของพระมหากษัตริย์ในการติดต่อสื่อสารกับทางรัฐบาลและกลุ่มผู้นำทหารว่านโยบายและการกระทำทั้งหลายนั้นได้รับความเห็นชอบหรือไม่ จึงมักได้รับตำแหน่งสูงในคณะรัฐบาลเช่นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและรัฐมนตรีคลังสมัยรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ เป็นองคมนตรีสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นผู้แทนส่วนพระองค์ไปเจรจาติดต่อกับประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์แห่งสหรัฐฯ ซึ่งต้องการสร้างสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็นสัญลักษณ์ในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ (ณัฐพล ใจจริง 2556) ช่วงปลายของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม สงครามความคิดทางการเมืองทวีความเข้มข้นมากขึ้น เมื่อสหรัฐฯเร่งขยายการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชียโดยได้ไทยเป็นฐานที่มั่นที่ชนชั้นนำเกาะกลุ่มเหนียวแน่นกว่าที่ใดๆ และยอมรับการนำในเวทีระหว่างประเทศของสหรัฐฯอย่างไม่มีเงื่อนไขใดๆทั้งสิ้น ทั้งหมดนี้สหรัฐฯในที่สุดได้จากความร่วมมือของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์โดยผ่านการทำรัฐประหารเพื่อที่จะขจัดกลุ่มอำนาจของคณะราษฎรและจอมพล ป.พิบูลสงครามออกไปให้หมดแล้วจึงเริ่มการสถาปนารัฐไทยที่พัฒนาตามความคิดของอเมริกันต่อไป

รัฐประหาร พ.ศ. 2500 และ 2501 ได้รับการสนับสนุนและร่วมมืออย่างดีจากเครือข่ายอนุรักษนิยมและคณะเจ้าที่ในที่สุดสามารถร่วมมือกันโค่นล้มอำนาจและรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม อันเป็นมรดกสุดท้ายของคณะราษฎรลงไปได้ แล้วจัดตั้งรัฐบาลใหม่ภายใต้ฉายาของ “ระบอบปฏิวัติ” นำโดยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และรับรองโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นครั้งแรก จึงไม่แปลกใจที่ต่อมาจอมพลสฤษดิ์ ธนะ

¹ พระยาศรีวิศาลวาจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล: 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2439 – 23 มีนาคม พ.ศ. 2511) เป็นคณะเจ้าที่มีบทบาทเงิบๆแต่สำคัญซึ่งยาวนานอย่างไม่น่าเชื่อ เป็นหนึ่งในผู้ร่างกฎหมายที่จะนำมาใช้เป็นรัฐธรรมนูญถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมกับเจ้าพระยาธีรธรรมาธิเบศ และนายเรมอนต์ บี สตีเวนส์ สามารถรักษาตำแหน่งตั้งแต่ในรัฐบาลยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือเป็นอดีตปลัดทูลฉลองในรัชกาลที่ 7 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองหมดบทบาทไประยะหนึ่ง

รัชต์ แต่งตั้งให้พระยาศรีวิศาลวาจาเป็นประธานที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี(หลังจากหลวงวิจิตรวาทการเสียชีวิตลง) และต่อมาเป็นเลขาธิการสภาความมั่นคงคนที่ 2 ด้วย กระทั่งการประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินหลังรัฐประหาร จอมพลสฤษดิ์ก็ยังต้องฟังคำสั่งวางตั้งจากพระยาศรีวิศาลด้วย (อาสา คำภา 2563)

นับจากนั้นมาเราจึงค่อย ๆ เห็นการก่อรูปและก่อร่างของความคิดทางการเมืองกษัตริย์นิยมที่ผสมผสานแนวคิดการพัฒนาแบบสมัยใหม่เข้ากับรากฐานความเป็นไทยบนการดำรงอยู่และนำไปสู่การสร้างรัฐไทยในภาพลักษณ์แห่งความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่ จอมพลสฤษดิ์ส่งเสริมการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ให้กลับมามีบทบาทในสังคมด้วยการฟื้นฟูประเพณีหลวงซึ่งถูกละเลยมาตั้งแต่ พ.ศ.2475 นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้มีการปรากฏพระองค์ในที่สาธารณะ และสร้างความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัฐบาลได้เชื่อมโยงตัวเองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดภาพว่าหัวหน้าคณะรัฐบาลเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง คณะรัฐมนตรีในยุคสฤษดิ์ได้ตัดสินใจลดทอนความหมายของวันชาติ ให้ถือวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทย

การเปลี่ยนแปลงความหมายเรื่องชาติที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ แสดงออกในการยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีฐานะเป็นประมุขของชาติ ในแง่หนึ่งก็ทำให้ “ชาติ” กับ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ได้เข้ามามีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก หลังจากที่เคยแยกออกจากกันมาแล้วภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 หรือในระหว่างปี พ.ศ.2475-2500 กล่าวคือ ความสำคัญของชาติย่อมอยู่ควบคู่กับการจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในแบบเดิม และการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ให้ขึ้นมาควบคู่และอยู่เหนือชาติในสมัยจอมพลสฤษดิ์นี้ ส่งผลโดยตรงให้ราษฎรหรือประชาชนที่เคยเป็นเจ้าของ “ชาติ” หรือเจ้าของ “รัฐ” ภายหลังจาก พ.ศ.2475 เปลี่ยนสถานะในทางความคิดและหลักการ โดยกลายเป็นเพียงผู้ถูกปกครอง ที่มีภาระหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาชาติ รับผิดชอบต่อชาติ และแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2549)

4.6 คนชั้นกลางกับความคิดการพัฒนาประเทศ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกมี 3 เป้าหมายคือ ประการแรก ส่งเสริมให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศอย่างเข้มข้น เพื่อเพิ่มอัตราความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจ ประการที่สอง ถ้าย้อนส่วนเกินจากชนบทเพื่อการลงทุนในเศรษฐกิจเมือง ประการสุดท้ายส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ เพื่อนำเข้าเทคโนโลยีและทุนสำหรับประกอบการในไทย จุดหมายดังกล่าวนี้เมื่อดำเนินการโดยรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของเครือข่ายอำนาจชนชั้นนำ ทำให้การปฏิบัติมีผลต่อการผลักดันให้การปฏิบัตินำไปสู่การพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน ภาพที่ต่อมาปรากฏชัดเจนขึ้นคือการรวมกลุ่มของทุนในประเทศต่อต้านทุนเสรีต่างชาติ เช่นครอบครัวทุนพาณิชย์ใหญ่ 5 ตระกูล อาศัยช่องว่างที่ทุนตะวันตกถูกบีบให้ออกไปช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำการตั้งธนาคารพาณิชย์เอกชนแทนที่ธนาคารฝรั่ง ทำการค้าหลายอย่าง เช่นทอง สุรา โรงหนัง ไม้ขีดไฟ(คริส เบเคอร์ ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2557)

ภายใต้แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์คือการสร้างคนชั้นกลางในเมืองให้เป็นกำลังในการยกระดับการผลิตในระบบเศรษฐกิจทั้งหมด จุดหมายของการปฏิรูปได้รับมาจากแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา

ประเทศของอเมริกา ก็คือการเปิดให้มีการลงทุนในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และขยายกิจกรรมการผลิต การค้าและแลกเปลี่ยน ส่งผลให้มีการบริโภคมากขึ้น ยุคนี้จึงตั้งหน่วยงานเฉพาะสำหรับทำหน้าที่ในการกำกับ และผลักดันการพัฒนา เช่นสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง รวมถึง บทบาทกำกับของธนาคารแห่งประเทศไทย หน่วยงานเสริมและสนับสนุนได้แก่สถาบันการศึกษาเช่น มหาวิทยาลัย สภาวิจัยแห่งชาติ และสภาการศึกษาแห่งชาติ ที่สำคัญและเป็นธงนำการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ประเทศต่อไปในอนาคตคือการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มีกำหนดเวลาแน่นอนขึ้นมา เพื่อให้การดำเนินนโยบายพัฒนานี้จะไม่สะดุดหยุดหรือถูกเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นต่อไป ในปี พ.ศ. 2506 ประกาศตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติขึ้น เพื่อประสานบรรดากิจการที่มีลักษณะเป็นพื้นฐานของการพัฒนา ประเทศ เช่นงานชลประทาน ทางหลวง ทรัพยากรธรรมชาติ งานพัฒนาที่ดิน การพลังงาน การสหกรณ์และ งานติดต่อร่วมมือทางเศรษฐกิจและวิชาการกับต่างประเทศ ซึ่งแต่เดิมได้แยกกันอยู่ในหลายกระทรวงเข้าไว้เป็น ราชการของกระทรวงใหม่กระทรวงเดียว โดยมีความมุ่งหมายสำคัญที่จะส่งเสริมประสิทธิภาพของงาน ตลอดจนการประสานงานระหว่างหน่วยราชการต่างๆ นับว่าเป็นการเริ่มต้นการปฏิรูปที่มั่นใจและเชื่อมั่นใน แผนที่วางไว้อย่างมาก อันเป็นแนวคิดที่ใหม่และแทบไม่มีการปรับเปลี่ยนทิศทางและเนื้อหาใหญ่ๆไปมากเท่าไร

กล่าวโดยรวม นโยบายการพัฒนาประเทศสมัยจอมพลสฤษดิ์ นำสู่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานของประเทศในการรองรับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่พึ่งพาทุนและเทคโนโลยีต่างชาติ แต่ก็ตั้งเป้าในการที่จะสร้างทุนไทยให้เติบโตใหญ่ขึ้นมาเองได้ แม้อาจไม่ออกไปแข่งขันกับต่างประเทศได้ แต่ก็ทำการผลิต รองรับบริการบริโภคและการสะสมทุนต่อไปในประเทศ เป็นหลักประกันในเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาลต่อไป ในโครงการพัฒนานี้จึงมุ่งสร้างกลุ่มคนที่เรียกว่าชนชั้นกลางขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการผลิตและบริโภค สินค้าจากระบบทุนต่อไป ยุทธศาสตร์ที่สำคัญจึงได้แก่การสร้างและปลูกฝังคุณภาพของคนชั้นกลางขึ้นมา อะไรคือคุณภาพของคนชั้นกลางที่รัฐบาลต้องการ หาไม่ได้จริงๆจากนโยบายหรือแนวความคิดของจอมพลสฤษดิ์เอง นอกจากการพูดถึงลักษณะของคนไทยที่ต้องการให้เห็น เช่นเป็นคนสะอาด เรียบร้อย เชื้อพืง จึงกล่าวได้ว่า คุณสมบัติของประชาชนในเชิงบวกไม่มีให้เห็น ซึ่งพอเข้าใจได้เนื่องจากจุดหมายของการปฏิวัติ ไม่ใช่เพื่อสร้าง คนที่มีคุณภาพที่เป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองและมีความคิดอ่านที่เป็นเหตุเป็นผล เพราะคุณลักษณะดังกล่าวมี แต่จะทำให้เกิดความคิดที่ก้าวหน้าและวิพากษ์วิจารณ์นโยบายและการปฏิบัติของรัฐบาลเสียมากกว่า

หากไปดูจากนโยบายของรัฐบาลที่ตอบสนองความต้องการของคนชั้นกลาง จะพบว่ามีจุดหมายและ วัตถุประสงค์ที่ชัดเจนว่าต้องการเห็นคนไทยมีคุณสมบัติอะไรบ้าง “วิธีที่ดีที่สุดสำหรับสร้างชาติ สร้างประชาคม ให้มีหลักฐานมั่นคง เป็นการสร้างชนชั้นกลางให้มีจำนวนมากกว่าชนชั้นอื่นอันเป็นยอดปรารถนา...เป็นระบอบ ที่พยายามสร้างชนชั้นกลางโดยมีจุดหมายปลายทางที่จะให้ประเทศเรามีชนชั้นกลางมากอย่างประเทศเล็กๆ ทั้งหลายในยุโรป เช่นเดนมาร์ก ฮอลแลนด์ สวีเดน และสวิตเซอร์แลนด์...เพราะข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่า เราสามารถ สร้างชนชั้นกลางขึ้นมาได้มากเพียงใดก็เป็นการสร้างสังคมใหม่สำหรับประเทศและเป็นสังคมที่ผาสุกมากเพียง นั้น แผนผังและโครงการเศรษฐกิจที่ทำขึ้นแล้ว ก็มุ่งไปสู่จุดหมายอันนี้” (สฤษดิ์ ธนะรัชต์, 2503)

แนวความคิดเรื่องชนชั้นกลางดังกล่าวให้น้ำหนักไปที่ผลสัมฤทธิ์ของชนชั้นกลางที่เป็นพลังหลักของ การสร้างและจรรโลงระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและความก้าวหน้าในสังคมประเทศยุโรปและอเมริกาเป็นหลัก เป็นการนำเอาปรากฏการณ์ของความสำเร็จของพลังชนชั้นกลางยุโรป ซึ่งมองเห็นได้ชัดเจนและอาจนำมาใช้ใน

ภายหลังได้ง่ายกว่า มากกว่าการนำเอาคุณสมบัติที่เป็นลักษณะทางชนชั้นของกระฎุมพียุโรปมาเป็นตัวแบบ ซึ่งเป็นด้านที่เป็นนามธรรมและมีเนื้อหาที่แรงและอาจตรงข้ามกับความคุ้นเคยและความเชื่อของผู้มีอำนาจในสังคมที่กำลังพัฒนาได้ ดังจะเห็นได้ว่าลักษณะเด่นของคตินิยมธรรมในความคิดการเมืองยุโรปสมัยใหม่คือการให้ความสำคัญต่อความสุขที่ปัจเจกชนเสพย์ได้ คุณธรรมไม่ใช่เรื่องของการเน้นในคุณสมบัติที่ฝืนธรรมชาติมนุษย์อีกต่อไป หากแต่ต้องสนองตอบต่อธรรมชาติของคน มีแต่ทำเช่นนั้นเท่านั้นจึงจะสามารถสร้างสังคมใหม่ที่คนก็ยังมิคุณธรรมอยู่ด้วยพร้อมไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจได้ นักปรัชญาฝรั่งเศสเช่นมองเตสกีเอร์จึงโยงคุณธรรมเข้ากับพาณิชย์กรรม เขากล่าวว่า วิญญาณของพาณิชย์กรรมสร้างความรู้สึกร่วมกันแห่งความยุติธรรมอันเที่ยงตรงขึ้นมาในมนุษย์ ด้านหนึ่งเป็นปรปักษ์กับวิธีการของพวกเขาใจ แต่ทำนองเดียวกันก็เป็นปฏิปักษ์กับคุณธรรมทางศีลธรรมทั้งหลายที่คอยห้ามและกีดกันผลประโยชน์ของคนเราอย่างเถรตรง และส่งเสริมให้คนละเลยผลประโยชน์ของเขาหลงไปเพื่อผลประโยชน์ของผู้อื่นเสียมากกว่า...วิญญาณของพาณิชย์กรรม(จึง)นำมาซึ่งวิญญาณของการประหยัคมัธยัสถ์ ความพอดี การทำงาน ความมีสติ ความสงบ ความมีระเบียบ และการมีกฎข้อบังคับ” (Montesquieu 1750)

การพัฒนาประเทศขนาดใหญ่ในทางโครงสร้างส่งผลกระเทือนยาวไกลต่อการดำรงอยู่ของผู้คนในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงในทุกด้านโดยเฉพาะในพื้นที่สาธารณะที่การแสดงออกทางความคิดและความรู้สึกเป็นสิ่งที่ไม่อาจปิดกั้นได้ง่ายอีกต่อไป การเคลื่อนไหวของส.ศิวรักษ์และกลุ่มอาจารย์ นักศึกษาและนักเขียนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 มาถึง 2516 นับว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญา ที่เป็น “ปรากฏการณ์ปัญญาชนสยาม” ด้วยการชูด้านหลักของความคิดว่าเป็นมิติและแกนสำคัญของการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคมให้ก้าวไปได้ อย่างมีความหมาย (หรือมี “น้ำยา” อันเป็นคำที่ส.ศิวรักษ์ใช้บ่อยๆเมื่อวิพากษ์การปฏิบัติของฝ่ายรัฐและสถาบันต่างๆ) ปรากฏการณ์ของการเกิดขบวนการภูมิปัญญาดังกล่าว ไม่ใช่มีแต่ในสังคมสยาม หากแต่เป็นปรากฏการณ์ทั่วไป ซึ่งได้เกิดขึ้นหลังจากสังคมตะวันตกได้ผ่านเข้าสู่ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาหรือเรเนซองส์และจุดระเบิดให้แก่การก่อรูปและเติบโตใหญ่ของสำนักปรัชญาแสงสว่างทางปัญญา (Enlightenment) ในสังคมตะวันตกออก ขบวนการปัญญาชนเกิดท่ามกลางเงื่อนไขของการครอบงำจากลัทธิอาณานิคมตะวันตก เส้นทางและเนื้อหาของปรากฏการณ์ภูมิปัญญาจึงมีทั้งที่ร่วมกันและแตกต่างกันไปตามสภาพของแต่ละสังคม สิ่งที่มีร่วมกันคือการที่ปัญญาชนคนรุ่นใหม่เริ่มตระหนักถึงพลังของความคิด เมื่อพวกเขาสามารถคิดอย่างวิพากษ์ได้ (critical thinking) การคิดอย่างวิพากษ์เป็นผลมาจากการพัฒนาของปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคมนี้เป็นปรากฏการณ์ของโลกสมัยใหม่และคนสมัยใหม่ ที่สำคัญสัญลักษณ์เป็นนักคิดที่ไม่เดินตามหรือลอกแบบตะวันตกอย่างเชื่องๆ แต่เสนอแนวความคิดแบบอนุรักษ์นิยมออกมาอย่างเป็นระบบและต่อสู้ผลักดันให้ฝ่ายตรงข้ามเข้าใจและยอมรับ ที่ประหลาดคือแทนที่คนมีอำนาจฝ่ายคณะเจ้าและอนุรักษ์นิยมจะเห็นด้วยและสนับสนุนความคิดของสัญลักษณ์ การณ์กลับเป็นว่าคนและสถาบันที่ไม่สบายใจและไม่ยอมรับความคิดสัญลักษณ์อย่างมากได้แก่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมเอง ในขณะที่ผู้คนฝ่ายเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงในสังคมและการเมือง ไม่มีปัญหาใหญ่โตกับการรับฟังและยินดีให้ความคิดของสัญลักษณ์เผยแพร่เคลื่อนไหวต่อไป

คำถามแห่งยุคสมัยคือ อะไรคือสังคมนิยม อะไรคือความจริงทางภววิสัย บัดนี้ความจริงได้กลายเป็นสิ่งที่จับต้องได้เป็นวัตถุวิสัย คำถามแห่งยุคสมัยดำเนินไปบนวิถีวิภาษสมัยใหม่ ที่มีเหตุผลและตรรกะเป็นอาวุธ เมื่อมองกลับไป คิดว่าโจทย์ใหญ่ของส.ศิวรักษ์คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิสยามจะเดินไปอย่างไรและไปทางไหน คำถามแห่งยุคสมัยคือ “เราจะไปทางไหนกัน” ในองค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องรัฐไทยซึ่งยังผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับ

สถาบันพระมหากษัตริย์ นำไปสู่ความสำคัญของมโนทัศน์เรื่องอำนาจ (วิทยา สุจริตธนารักษ์ 2530) กับการที่ความรู้ต่าง ๆ นั้นยังผูกติดอยู่กับอำนาจอย่างมาก โดยเฉพาะกรณีของสยามดูจะเด่นเป็นพิเศษ เพราะว่าการครอบงำของอำนาจรัฐที่มีสถาบันกษัตริย์นั้นคงทนและสืบทอดมาค่อนข้างยาวนาน ทั้งยังดำรงอยู่เคียงคู่ไปกับสถาบันพุทธศาสนาอย่างแนบแน่นอีกด้วย กอปรกับอำนาจนั้นก็ดำเนินการเปลี่ยนแปลงภายในตัวเองได้เป็นระยะๆ ด้วย จึงทำให้ด้านที่เป็นการปฏิรูปและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัตินโยบายกลายเป็นด้านหลักไปในขณะที่ความคิดและการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนหรือการทำให้สัมพันธ์ภาพทางสังคมและโครงสร้างอำนาจเดิมบอบสลายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม หรือรับทาบและความหมายไปนั้น เป็นด้านรองที่ถูกทำให้เป็นสิ่งแปลกปลอม แยกแยะและไม่อาจรับ(รู้)ได้โดยคนทั่วไป การวิพากษ์วิจารณ์โดยพุ่งเป้าไปที่อำนาจและศูนย์กลางแห่งอำนาจ จึงเป็นกลวิธีแห่งการวิจารณ์ของสุลักษณ์มาโดยตลอด โดยเฉพาะในสถาบันหลักของชาติได้แก่พระมหากษัตริย์และสถาบันพุทธศาสนา รวมทั้งผู้นำของรัฐที่เป็นศูนย์กลางใหม่ของอำนาจการเมืองคือนายกรัฐมนตรี สถาบันแห่งรัฐที่มีบทบาททางการเมืองก็เพิ่มรัฐสภา คณะรัฐมนตรีและที่จะมีบทบาทเหนือสถาบันประชาธิปไตยทั้งหลายต่อไปก็คือสถาบันกองทัพโดยเฉพาะกองทัพบกเข้าไปอีกด้วย บุคคลและสถาบันเหล่านี้ล้วนเป็นเป้าหมายของการวิพากษ์และวิจารณ์โดยสุลักษณ์ทั้งสิ้น

วิธีการของ ส.ศิวรักษ์ แสดงโดยนัยให้เห็นว่า โลกทรรศน์ทางการเมืองของสยามได้แก่โลกทรรศน์ของชนชั้นนำในรัฐนั่นเอง แนวการมองอุดมคติทางการเมืองของสังคมไทยคือการมองที่สังคมทั้งองค์รวม(หรือในศัพท์สมัยใหม่ว่าทั้งระบบ) แต่เป็น “การมองอย่างยอมรับสภาพ โดยไม่เห็นว่าจะมีอะไรที่ดีไปกว่าที่เป็นอยู่” ตรงนี้เองที่โลกทรรศน์การเมืองของสุลักษณ์แตกต่างโดยสิ้นเชิงจากโลกทรรศน์ของสังคมไทยทั่วไป ทั้งนี้เขายึดหลักและอุดมคติทางการเมืองกระเตื้องไปทางแบบของนักปรัชญากรีกโบราณ ซึ่งมักมองอย่างไม่ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ หากแต่เชื่อว่าจะต้องมีอะไรที่ดีกว่าที่เป็นอยู่นี้แน่ๆ (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2563)

หลังจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ดำเนินการพัฒนาประเทศไประยะหนึ่ง ผลสะท้อนข้างเคียงอันหนึ่งที่เกิดขึ้นคือการแพร่กระจายของความคิดทางการเมืองเสรีนิยม ที่เป็นปฏิกิริยาและผลผลิตของการพัฒนาในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจทุนนิยมที่เติบโตใหญ่ ด้านหนึ่งสะท้อนถึงข้อจำกัดของระบอบการเมืองเผด็จอำนาจพ่อขุน อีกด้านหนึ่งแสดงถึงความปรารถนาของประชาชนที่ต้องการได้รับสภาพสังคมที่มีสิ่งแวดล้อมอันเป็นประโยชน์ต่อคนและธรรมชาติอย่างเหมาะสม บทวิจัยนี้จะดูจากพัฒนาการและบทสังเคราะห์ความคิดเห็นดังกล่าวผ่านความคิดและการปฏิบัติของนักวิชาการและปัญญาชนสาธารณะในขณะนั้น แนวความคิดอันแรกที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงในยุคพัฒนาดังกล่าวได้แก่ความหมายและนิยามของคนชั้นกลางที่เป็นผลผลิตของการพัฒนาว่าควรมีลักษณะและดำรงฐานะอะไรในสังคมไทย นั่นคือการเสนอความคิดว่าความหมายและคุณธรรมของความเป็นคนอย่างธรรมดาเป็นอย่างไร ดังที่เราได้เห็นในการอภิปรายข้างบนนี้ว่า ประเด็นนี้ที่ปรึกษาและรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ไม่ได้มีคำตอบที่แน่ชัดนอกจากคำอธิบายแบบทั่วไปและที่เป็นนามธรรมโดยอิงคำสอนทางศาสนาพุทธด้วย โดยทั่วไปเราจึงไม่มีคุณธรรมของราษฎร สิ่งที่สังคมไทยยึดถือและปลูกฝังกันมานานในเรื่องคุณธรรมนั้น มักเป็นคุณธรรมของชนชั้นปกครองจารีตตามอรรถาธิบายทางประวัติศาสตร์และจุดหมายของการเป็นคนก็มีแต่คนที่อยู่ในฐานันดรอันไม่เท่ากันเช่นขุนนาง ไพร่ทาส ไม่มีคนที่เป็นปัจเจกและมีความเป็นอิสระในตัวเอง นิยามและจุดหมายของคนในสังคมไทยจึงเป็นพรรณณะของรัฐไทยจารีตและชนชั้นปกครองเสียเป็นส่วนใหญ่ อิทธิพลของความคิดจารีตเห็นได้จากการเรียกร้องให้คนทั้งหลายทำแต่ความดี(ในทางนามธรรม) ทำการสมานฉันท์(สามัคคี) และกตัญญูกตเวทิตา(เชื่อฟัง)

ป่วย อึ้งภากรณ์อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย หนึ่งในข้าราชการอาวุโสที่มีความสามารถในการปฏิบัตินโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ และยุติธรรมตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ถึงถนอม กล่าวว่าเป็นจริงแล้วสามัญชนคนไทยก็มีคุณธรรมในตัวเองเช่นกัน เห็นได้ในแนวคิดและจุดหมายของความเป็นคนที่เรียบง่ายและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมไทยด้วย คือความเป็นคนที่มีโอกาสและสามารถใช้ชีวิตตามอัตภาพที่เหมาะสม พึ่งตนเองได้ และเลี้ยงดูครอบครัวได้ มีสวัสดิการในการศึกษา สาธารณสุขและการทำงาน ในทางการเมืองมีสิทธิเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตย สังคมมีความยุติธรรมและความงาม (ป่วย อึ้งภากรณ์ 2559) อันนี้เป็นภาพลักษณะของพลเมืองและความต้องการพื้นฐานที่เป็นรูปธรรม คุณธรรมอันเป็นธรรมในการผลักดันสังคมให้เจริญก้าวหน้าไปก็กำหนดมาจากลักษณะและธรรมชาติของปัจเจกบุคคลอันเป็นเงื่อนไขแห่งการดำรงความเป็นมนุษย์ของบุคคลแต่ละคนอย่างมีความหมายขึ้นมาได้ด้วย ความคิดของฝ่ายวิพากษ์มุ่งให้บรรดาธิบายให้เห็นถึงเหตุและผลของหลักการหรือคุณธรรมนั้นๆ ซึ่งมักเกี่ยวเนื่องกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลกับสังคม ดังนั้นจุดหมายของความเป็นคนอันสมบูรณ์นั้น จึงต้องมุ่งไปสู่หลักการ ๓ ประการคือ หลักความจริง ความดีและความงาม “ถือว่าเป็นคุณธรรมสำคัญในการพัฒนาทั้งบุคคลแต่ละคนและชาติหมู่คณะให้เจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองไปโดยสมบูรณ์” ในเรื่องของความจริงหรือสัจจะนั้นควรไต่หาทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งทางวิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เสนอให้มองให้รอบด้าน จะได้นำมาเป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติได้ (ปกป้อง จันวิทย์ 2545)

ความคิดวิพากษ์จึงให้น้ำหนักและความหมายแก่ปัจเจกบุคคลที่รับผิดชอบต่อตนเองและสังคมด้วย คนและสังคมมักคิดว่าการพัฒนาเป็นหน้าที่ของรัฐ โดยลืมหืมใจความสำคัญแก่เอกชนด้วย ที่ผ่านมา “ผู้ที่ใหญ่หรือเป็นโตหรือเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในด้านรัฐบาลนั้น มักจะลืมหืมใจว่าราษฎรเป็นคนเหมือนกัน มีความคิด มีสมอง และมีกระเปาะของเขาคงจะต้องเป็นห่วงเช่นเดียวกัน” (ป่วย อึ้งภากรณ์ 2523) แม้ที่สุดรัฐก็ยังเป็นผู้ใช้อำนาจที่ชอบธรรมมากที่สุด ป่วยกล่าวว่า “การใช้อำนาจในการพัฒนา” ต้องอาศัยอำนาจในทางที่ถูกต้อง ก็คือความรับผิดชอบทางจริยธรรม (ป่วย อึ้งภากรณ์ 2523) บทบาทของเอกชน ดังที่ท่านอ้างคำพูดของแมกซ์ ไฮไซเลอร์ว่า “ถ้าใครเกิดมามีน้อย บ้านเมืองพึงให้มากๆ” (ต่อมาแก้เป็น “กฎหมายควรให้มากๆ” หมายถึงพวกเราช่วยกัน ไม่ใช่รัฐฝ่ายเดียว)

ในระยะเวลาเดียวกันนี้เอง ความคิดที่วิพากษ์ต่อระบบการเมืองและการปกครอง ซึ่งมีนัยความหมายต่อความเป็นไปในอนาคตด้วย อันรวมถึงระบบราชการที่เป็นกลไกและเครื่องมือสำคัญในการผลักดันการปฏิบัติ กับสถาบันการเมืองหลักๆ อันประกอบและรองรับระบอบปกครองประชาธิปไตย หรือที่ป่วยเรียกว่า “ประชาธิปไตย” “คือธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม และธรรมเกิดจากประชาชน รวมความว่าอำนาจสูงสุดมาจากธรรมของประชาชน” ซึ่งมีสถาบันรัฐสภา ทั้งสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา พรรคการเมือง ไปถึงองค์กรอิสระ ทั้งหมดประกอบกันเข้าเป็นองคาพยพทางการเมือง ที่จะผลักดันขับเคลื่อนนโยบายและการปฏิบัติทางสังคมทั้งประเทศไปสู่จุดหมายของการสร้างสังคมที่มีเสรีภาพ ภารดรภาพและความเสมอภาค ส่วนหนทางไปบรรลุหลักประชาธิปไตยนี้ก็ต้องใช้สันติวิธี ซึ่งมีเงื่อนไขคือการเมืองมีสิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมือง (ป่วย อึ้งภากรณ์ 2515) ปัญหากระทั่งวิกฤต เกิดมาจากความไม่ลงรอยระหว่างจุดหมายและความต้องการของประชาชนทั้งหมด กับโครงสร้างทางอำนาจที่ดำรงอยู่ สถาบันทางการเมืองของรัฐและของ

ประชาชนไม่อาจตกลงดำเนินกิจการทางการเมืองเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชนได้ แต่เมื่อไรที่รัฐและผู้ปกครองชาติคือธรรมในการปกครอง ก็จะเกิดกลียุค อันเป็นผลของการไร้จริยธรรมของผู้ปกครอง

ในมิติของโครงสร้างทางสังคมและอำนาจ จินตภาพของสังคมไทยในความคิดทางการเมืองของกลุ่มนักวิชาการและปัญญาชนสาธารณะ นำโดยเสน่ห์ จามริกอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เริ่มมองเห็นลักษณะเด่นของโครงสร้างอำนาจที่เป็นแบบ”สังคมนิยม” อันเป็นรูปแบบหนึ่งของสังคมนิยมการเมืองระบบราชการ (Bureaucratic Polity = อำมาตยาธิปไตย) มีโครงสร้างทางอำนาจเน้นหนักไปในทางการรวมศูนย์ มีรูปแบบการปกครองและนโยบายที่เป็นแบบอาญาสิทธิ์ โมเดลสังคมนิยมเมืองดังกล่าวจึงให้น้ำหนักไปที่กลุ่มชนชั้นนำมากกว่ากลุ่มคนอื่นๆ แม้จะมีกลุ่มคนชั้นกลางก่อตัวและเติบโตขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่ง “ภายใน” โครงสร้างอำนาจแบบจารีตนี้ก็ตาม ลักษณะและที่มาของอำนาจในสังคมนิยมนี้ ทำให้กลุ่มชนชั้นนำไม่จำเป็นต้องประนีประนอมหรือต่อรองกับกลุ่มสังคมนิยมอื่นๆหรือแม้กระทั่งต่อกลุ่มหรือคณะอื่นๆ ในแวดวงชนชั้นนำด้วยกันเองก็ตาม แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงมีอยู่ในทิศทางเดียว คือ การขยายสัมพันธภาพทางอำนาจแบบจารีตเดิมให้กว้างออกไป โดยมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การรักษาอภิสิทธิ์และผลประโยชน์ของชนชั้นนำบางกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกว่าในสังคมนิยมนี้เท่านั้น

ความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมนิยมแสดงออกผ่านกลุ่มคนหลักๆ 2 กลุ่ม กลุ่มแรก ได้แก่ ผู้นำทางอำนาจกับกลุ่มสังคมนิยมอื่นๆ ซึ่งอยู่เป็น “เบียดกลาง” และเป็น “บริวาร” ของชนชั้นนำ ในระยะยาวกลุ่มคนที่จะมีผลต่อทิศทางและประสิทธิภาพของการเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองคือกลุ่มชนชั้นนำ ที่ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชนชั้นนำกันเองจะเป็นปัจจัยกำหนด ว่าภายในสัมพันธภาพทางอำนาจด้วยกันนี้ กลุ่มชนชั้นนำสยามต้องดำเนินการผ่านกระบวนการของการต่อสู้ (ต่อรอง) ไปถึงการแก่งแย่งอำนาจระหว่างกัน กระทั่งไปสู่ขั้นตอนของการตกลงมีขันติธรรมและยอมรับหลักกติกาซึ่งกันและกันอย่างไร หลังจากนั้นจึงจะบรรลุขั้นที่ให้มีการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองไปสู่มวลมหาประชาชนในระดับกว้างได้

ถ้าเช่นนั้นการเปลี่ยนแปลงของสังคมนิยมไทยจะดำเนินไปอย่างไรและมีอนาคตอะไร “ปัญหาหลักของสังคมนิยมไทย คือวิกฤตอันเกิดแต่การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และปัญหาของการสร้างสถาบันการเมืองอันมีตามมา...วิกฤตและปัญหาเช่นนี้ได้อุบัติขึ้นและสะสมพอกพูนต่อเนื่องกันมาโดยตลอดในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา และจะยังคงเป็นปัญหาคั่งค้างอยู่ต่อไปในสภาวะสังคมนิยมอันทวีความยุ่งยากสลับซับซ้อนขึ้น” ท่ามกลางการปะทะกันระหว่างปัจจัยต่างๆ ทั้งจากภายในและภายนอก และตัวแปรหลากหลายที่เกิดขึ้นในบริบทต่างๆ ทางออกของสังคมไทยตามการวิเคราะห์นี้ก็คือ “ยังคงหมิ่นเหม่ต่อความเป็นไปได้ที่จะหวนกลับไปสู่วัฏจักรของกำลังอำนาจ และโดยกลับกันสถาบันแห่งกำลังอำนาจเองก็หมิ่นเหม่ต่อการล่มสลายทำลายตนเองในที่สุด” (เสน่ห์ จามริก 2529)

4.7 “โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน”: ความคิดทางการเมืองของคนรุ่นใหม่

ยุคพัฒนาภายใต้รัฐบาล “คณะปฏิวัติ” นำไปสู่การวิพากษ์และวิจารณ์แนวทางนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองของกลุ่มทหารและราชการอย่างหนักหน่วง ที่สร้างความสั่นสะเทือนและนำไปสู่การตอบโต้ด้วยการปราบปรามและจับกุม คือการเคลื่อนไหวปลุกกระดมภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) ซึ่งหลังจากได้ก่อตั้งขึ้นมาในปี 2485 ก็จัดตั้งเผยแพร่ความคิดลัทธิคอมมิวนิสต์ภายในหมู่

กรรมกรและปัญญาชนรวมถึงนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ เป็นสำคัญ แต่ยังไม่มีการใช้กำลังความรุนแรงในการเคลื่อนไหวแต่ประการใด การขยายตัวและเติบโตใหญ่เป็นไปช้าๆ เพราะเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและความขัดแย้งระดับชาติยังไม่เกิดถึงขั้นที่สร้างความเชื่อและปฏิบัติตามได้ จึงเป็นลักษณะของการโจมตีวิพากษ์วิจารณ์การกระทำและนโยบายใหญ่ๆ ของรัฐบาลผ่านทางหน้าหนังสือพิมพ์ นิตยสารและวารสารเท่าที่สามารถทำได้ ต่อมาเมื่อมีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 (หลังจากยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2489) ให้อำนาจในการจับกุม ปรามปราม กักขังโดยไม่ต้องแจ้งข้อกล่าวหาได้นานกว่าปกติ การใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่รัฐนอกจากจะเป็นไปในทางปรามปรามคอมมิวนิสต์แล้ว ก็ยังเป็นเครื่องมือในการควบคุมกดขี่ประชาชนได้ตามอำเภอใจ และปิดกั้นไม่ให้มีการใช้สิทธิเสรีภาพโดยเฉพาะในการเขียนและแสดงความคิดเห็นของประชาชนและสื่อมวลชน (รู้จักกันในนาม “กฎหมายปรามประชาธิปไตย”) ทำให้กิจกรรมเผยแพร่และการเขียนทำนองต่อต้านรัฐบาลล้วนเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย ลักษณะสำคัญของการเผชิญหน้าและปะทะกันทางความคิดในยุคนี้ แสดงออกทั้งในทางทฤษฎีและการโจมตีที่เป็นรูปธรรม นำเสนอความคิดทางการเมืองที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงระหว่างสองฝ่าย ทั้งในจุดหมายของการสร้างและพัฒนาประเทศ อุทิศการเมือง การเมือง ฐานะและบทบาทของประชาชนในสังคม ไปถึงจุดยืนของประเทศในทางสากลและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ กล่าวโดยสั้นๆ จุดหมายของทางพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและแนวร่วมคือการสถาปนารัฐสังคมนิยม โค่นล้มทำลายระบบทุนนิยมและศักดินาในในประเทศ ใช้อุดมการณ์ของลัทธิมาร์กซ์และเลนิน ชนชั้นกรรมกรและชาวนาจะเป็นกำลังหลักของการต่อสู้และสร้างสังคมใหม่จึงเป็นชนชั้นที่สำคัญที่สุดในกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจ ในทางสากลก็จะต่อต้านประเทศจักรวรรดินิยมคือมหาอำนาจตะวันตกและเป็นพันธมิตรกับประเทศสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์เช่นสหภาพโซเวียตและจีน เป็นต้น นี่คือภูมิทัศน์ทางความคิดของประเทศไทยในสมัยนั้นที่แตกต่างและไม่เหมือนกับที่เคยเป็นมาอย่างหน้ามือกับหลังมือ

การต่อสู้และยึดกุมความคิดทางการเมืองในสังคม ระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายก้าวหน้าเอียงซ้ายดำเนินไปอย่างเข้มข้นในพื้นที่มหาวิทยาลัยที่สำคัญคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในกรณีของจุฬาลงกรณ์นั้นการเคลื่อนไหวจัดตั้งนิสิตหัวก้าวหน้าไม่ค่อยมีหลักฐานมากนัก นอกจากกรณีเดียวคือ “การโยนบก” จิตร ภูมิศักดิ์ นิสิตอักษรศาสตร์ในปี 2496 จากการศึกษาเป็นสารานุกรมของหนังสือ “มหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม” เริ่มด้วยการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมของหนังสือด้วยการไม่ลงภาพพระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหน้าปก แต่ใส่สัญลักษณ์พระเกี้ยวและลายเซ็นพระราชหัตถเลขา “สยามินทร์” แทน จิตรได้ปรับเปลี่ยนให้มีบทความ “สรรเสริญ ร.5 เพียงเรื่องเดียวเท่านั้น” แล้วตีพิมพ์บทความที่วิจารณ์รัฐบาล โดยประวุฒิ ศรีมันตะ เรื่อง “ใครหมิ่นใครอยู่ใครเกียดจรัญตายเสีย” ตอบโต้กรรมประชาสัมพันธ์ที่กล่าวว่าคนเกียดจรัญยอมไม่รวย และเรียกร้องให้รำลึกถึงกรรมกรผู้สร้างตึกในจุฬาลงกรณ์ มีบทความแปลเรื่องความคิดในการปฏิวัติฝรั่งเศสโดยวอลแตร์และรุสโซ บทความและบทกวี “ในนิมิต” ของ “อุชเชนี” บทความเหล่านั้นถูกตัดสินว่า “ไม่ควรลงมาตีพิมพ์ในหนังสือที่มีเกียรติ” นี้ (ธนาพล อิวสกุลและคณะ 2547)

แต่ที่หนักหน่วงและทำให้สภามหาวิทยาลัยตั้งคณะกรรมการสอบสวนจิตรมาจากบทความของเขาเองที่เสนอความคิดแบบวิพากษ์วิจารณ์พุทธศาสนาในบทความ “พุทธปรัชญาแก้สภาพสังคมตรงกิเลส วัตถุนิยม ไดอะเลคติก แก้สภาพสังคมที่ตัวสังคมเอง และแก้ได้ด้วยการปฏิบัติ มิใช่ปฏิรูปตามแบบลัทธิคาร์ล มาร์กซ วัตถุนิยม ไดอะเลคติก กับปรัชญาของลัทธิคาร์ลผิดกันอย่างฉกรรจ์ตรงนี้” บทความชื่อยาวนี้ต่อมารู้จักกันใน

ชื่อ “ผีตอเหลือง” ซึ่งเป็นการเขียนวิจารณ์ความเสื่อมทรามของพระภิกษุสงฆ์ที่หากินภายใต้ร่มกาสาพัสตร์ว่าเป็นเหมือน “ผี” ในคราว “ผ้าเหลือง” โดยเขาใช้นามปากกาว่า “นาครทาส” กับอีกชิ้นหนึ่งเป็นบทกวี “เธอคือหญิงรับจ้างแท้...ใช่แม่คน” ในนาม “สุล ภูวดล” ซึ่งสะท้อนปัญหาสังคมที่ชายหญิงหลงในกามารมณ์จนทำให้ท้องขึ้นมาแล้วปิดความรับผิดชอบ (เพ็ญสุภา สุขคตะ 2556) คณะกรรมการกล่าวหาว่าจิตรฯ ถูกแม่และพุทธศาสนา อันเป็นพฤติกรรมของผู้ฝักใฝ่ลัทธิคอมมิวนิสต์ จึงส่งเรื่องต่อไปยังตำรวจสันติบาลดำเนินการต่อไป ทางการตั้งข้อหาว่ามีการกระทำที่ขัดต่อนโยบายของรัฐบาลไทยและสหรัฐอเมริกา

กล่าวในประเด็นของความคิดทางการเมืองในขณะนั้น คนที่สร้างกระแสความคิดที่จะมีผลต่อการรับรู้และศึกษาประวัติศาสตร์ไทยใหม่อย่างหนักแน่นและทรงพลัง ได้แก่จิตร ภูมิศักดิ์ ในงานเขียนประวัติศาสตร์วิพากษ์เรื่อง “โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน” ในหนังสือ*นิติศาสตร์* พ.ศ. 2500 ที่สำคัญคือจิตรสามารถสร้างประวัติศาสตร์ไทยที่เป็นด้านตรงข้ามกับประวัติศาสตร์ชาติไทยฉบับทางการของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนอทฤษฎีประวัติศาสตร์วัตถุนิยมวิภาษ (historical materialism) อันเป็นทฤษฎีลัทธิมาร์กซ์ที่ได้มีการเผยแพร่ในสังคมไทยโดยสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยผ่านการพิมพ์สารานุกรมและในสหภาพแรงงานและในสถาบันการศึกษาต่างๆ (Somsak Jeamteerasakul 1991) ก่อนหน้านั้นมีงานประวัติศาสตร์ไทยแนวลัทธิมาร์กซ์ออกมาก่อนแล้ว เช่น “ไทยกิ่งเมืองขึ้น” โดย อรรถวิทย์ พรหมขมภู (2493) เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทยจากอิทธิพลการครอบงำของจักรวรรดินิยมตะวันตก ในขณะที่ “โฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน” ของจิตร เน้นหนักไปที่การวิเคราะห์ลักษณะภายในของสังคมไทยจากโบราณถึงปัจจุบัน โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางการผลิต ปัจจัยการผลิตคือที่ดิน แรงงานในการยึดครองของชนชั้นศักดินาผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิในที่ดินทั้งหมด ส่วนแรงงานคือไพร่ทาส แทนที่การบรรยายลำดับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เดินตามประวัติราชวงศ์และกษัตริย์แต่ละองค์ มาเป็นการเดินตามความขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่นำไปสู่การพังทลายของแต่ละวิธีการผลิตที่เริ่มจากระบบทาส มาสู่ระบบศักดินาและกำลังเข้าสู่ระบบทุนนิยม เรื่องราวต่างๆ เหล่านี้ทำให้ผู้อ่านตื่นเต้นและติดตามการบรรยายอย่างระทึกใจ เขาทำให้ศัพท์คำว่า “ศักดินา” กลายเป็นคำที่มีชีวิตและความหมายที่ลึกซึ้งกว้างไกลกว่าที่เคยเป็นมา ที่สำคัญคือมิติทางการเมืองที่ทำให้กลุ่มการเมืองต่างอุดมการณ์นำมาใช้ในการขับเคลื่อนและต่อสู้กับฝ่ายตรงข้ามต่อมาอีกยาวนาน (จิตร ภูมิศักดิ์ 2534)

ส่วนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น มีการรวมกลุ่มนักศึกษาตั้งแต่หลังกบฏแมนฮัตตัน 2494 ที่รัฐบาลส่งทหารมายึดมหาวิทยาลัยไว้เพราะไม่ต้องการให้เป็นฐานการเคลื่อนไหวของฝ่ายปรีดี พนมยงค์และนักการเมืองฝ่ายค้าน จนถึงกรณี “กบฏสันติภาพ” 2495 ที่มีการเคลื่อนไหวต่อต้านสงครามเกาหลีที่นำโดยสหรัฐฯ และเรียกร้องสันติภาพทั่วโลก มีการจับกุมนักศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่เป็นผู้นำนักศึกษาหลายคน เช่นทวีป วรดิลกและ มารุต บุณนาถ รวมถึงนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์จำนวนมาก ที่มีชื่อเสียงแพร่หลายคือกุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือ “ศรีบูรพา” ที่เขียนบทความในหนังสือมหาวิทยาลัย ธรรมจักรพุดถึงมหาวิทยาลัยและนักศึกษาว่า “ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน” เขากล่าวต่อไปว่า “เขารักมหาวิทยาลัยนี้เพราะว่ามีธาตุบางอย่างของมหาวิทยาลัยนี้ที่สอนให้เขารู้จักรักคนอื่น รู้จักคิดถึงความทุกข์ยากของคนอื่น เพราะว่ามีมหาวิทยาลัยนี้ไม่กักกันเขาไว้ในอุปทานและความคิดที่จะเอาแต่ตัวรอดเท่านั้น” (ศรีบูรพา 2495) ธรรมศาสตร์จึงเป็นแหล่งหนึ่งที่เพาะความคิดก้าวหน้าที่แลไปยังคนข้างล่าง และวิพากษ์ต่อต้านรัฐบาลกับนโยบายที่รับใช้อเมริกา

หลังจากการรัฐประหาร จอมพลสฤษดิ์ให้ความสนใจต่อปัญหาการศึกษาโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา มาก เห็นได้จากการให้ตั้งคณะศิลปศาสตร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นความยั่งยืนที่ประหลาดไม่น้อย กล่าวคือ การศึกษาที่เรียกว่าแบบ”ลิเบอรัลอาร์ตส์” หรือในภาษาไทยว่า “ศิลปศาสตร์” อันเป็นระบบและปรัชญาการศึกษาระดับอุดมศึกษาของอเมริกาที่เน้นปรัชญาเสรีนิยมและปัจเจกภาพในทางความคิดซึ่งเกิดมาจากรากฐานของความเป็นสังคมประชาธิปไตยปัจเจกเสรี แต่ในกรณีของไทย ผู้ให้กำเนิดและสนับสนุนการสร้างระบบศึกษาแบบศิลปศาสตร์นั้นกลับเป็นระบอบอำนาจนิยมที่ไม่ส่งเสริมประชาธิปไตยและความคิดเสรี แต่ประการใด ความยั่งยืนนี้ในเวลาต่อมาจะส่งผลต่อการให้รอบคิดและอารมณ์ความรู้สึกแก่นิสิตนักศึกษาคนรุ่นใหม่ในทศวรรษปี พ.ศ. 2510 ซึ่งผลลัพธ์เหล่านั้นไม่ได้ตั้งใจหรืออยู่ในจุดหมายของการพัฒนาเลย สิ่งที่ทางการอเมริกันและรัฐบาลไทยต้องการวางรากฐานทางความคิดให้แก่คนรุ่นใหม่ของสังคมไทยที่จะเป็นคนชั้นกลาง ดำเนินไปในหนทางที่สหรัฐฯและชนชั้นนำไทยกำหนดเป้าหมายและทิศทางไว้ คือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์และส่งเสริมลัทธิความเป็นไทยและความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ บุคคลที่เป็นกุญแจในการไขไปสู่ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงนี้คือศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ ซึ่งสร้างความประทับใจให้แก่จอมพลสฤษดิ์ในการพบกันครั้งแรกในสหรัฐอเมริกา ระหว่างที่กลับไปรักษาตัวอีกครั้งในปี พ.ศ. 2502 เมื่อแนวคิดเรื่องการปฏิรูปมหาวิทยาลัยเกิดขึ้นพร้อมกับการตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ จึงดำเนินการแต่งตั้งให้ดร.อดุลเป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2503 แทนนายฉัตร ศรียานนท์ซึ่งเป็นน้องชายของพล.ต.เผ่า ศรียานนท์ที่ถูกยึดอำนาจและลี้ภัยออกนอกประเทศไปแล้ว การควบคุมการบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นภารกิจสำคัญที่รัฐบาลไม่อาจปล่อยวางได้ ทำให้จอมพลถนอม กิตติขจรรองนายกรัฐมนตรีต้องมาเป็นอธิการบดีเอง และจอมพลสฤษดิ์เป็นนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งๆที่มีการกีดกันมาหลายปี จึงมักให้อธิการบดีจอมพลถนอมทำการแทนเรื่อยๆ วันที่มีการประชุมสภามหาวิทยาลัยในวาระพิเศษเพื่อเลือกข้าราชการมหาวิทยาลัยผู้สมควรได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัย ในที่ประชุม “ได้มีการกำชับจากปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรีด้วยว่า นายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องการให้มีการคัดเลือกเลขาธิการมหาวิทยาลัยคนใหม่ด้วยความรอบคอบ” (กาญจณี ละอองศรี และคณะ. 2559) ไม่น่าแปลกใจที่ ดร.อดุลได้รับคะแนนเสียงเอกฉันท์จากสภามหาวิทยาลัย

แนวทางการจัดการศึกษาแบบศิลปศาสตร์อเมริกันมีผลทำให้ลักษณะเด่นประการแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เปลี่ยนไปคือจากการเป็น “ระบบเปิด” มาเป็น “ระบบปิด” ด้วยการจัดระบบการสอบคัดเลือกผู้เข้าเรียนอย่างเข้มงวด เพื่อให้ได้นักศึกษามีคุณภาพ จากนั้นขึ้นค่าธรรมเนียมการศึกษาและค่าบำรุงการศึกษา อันมีผลต่อ “การจำกัดผู้เข้าเรียนด้วยเกณฑ์ฐานะทางเศรษฐกิจและกลุ่มอาชีพ” (ชาญวิทย์ เกษตศิริและคณะ 2535) ชื่อน่าสนใจคือดร.อดุลเองมีความเชื่อในตอนนั้นว่า คนจำนวนหนึ่งในกลุ่มที่เข้ามาเรียนในระบบเปิดนั้น “มีวัตถุประสงค์แอบแฝงในการเผยแพร่อุดมการณ์ความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์” (กาญจณีและคณะ 2559) ประการต่อมาบรรยากาศแบบเสรีนิยม ทั้งในตัวหลักสูตรเองและวิธีการเรียนที่ให้นักศึกษาปี 1 ทั้งหมดจากทุกคณะเข้ามาเรียนร่วมกันในห้องย่อย สามารถอภิปรายแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรีไม่มีข้อห้าม แม้ว่าบางวิชาดำเนินไปอย่างจำกัดด้วยขาดแคลนอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญสาขาวิชานั้นทางศิลปศาสตร์เช่นปรัชญา แต่ก็ได้สร้างพื้นที่สาธารณะใหม่ในมหาวิทยาลัยที่ให้ความสำคัญแก่เสรีภาพทางความคิดและการแสดงออกทั้งในการค้นคว้าศึกษาและเผยแพร่ผ่านรูปแบบทางสังคมอื่นๆ

ทั้งหมดนี้จะก่อรูปเป็นกลุ่มและขบวนการทางการเมืองในทศวรรษปี พ.ศ. 2510 เมื่อระบอบ “ปฏิวัติ” แบบจอมพลสฤษดิ์หมดความชอบธรรมและผลลัพธ์ของการพัฒนาประเทศเริ่มปรากฏเป็นรูปธรรมในทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมที่มีความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น ช่องว่างทางสังคมขยับมากขึ้น ระบบการเมืองแบบอำนาจนิยมสร้างคำถามที่ไม่อาจให้คำตอบแก่คนจำนวนมากขึ้นเรื่อย ในภาวะที่สังคมทั่วไปภายนอก รวมถึงสื่อมวลชนปราศจากเสรีภาพในการแสดงความเห็นอย่างแท้จริง พื้นที่สาธารณะภายในรั้วมหาวิทยาลัยจึงค่อยๆก่อรูปเป็นกระบอกเสียงและตัวแทนความรู้สึกของประชาชน กระทำการโดยนักศึกษาจำนวนหนึ่ง

4.8 สรุป

ยุคนี้จึงเห็นการก่อรูปของความคิดทางการเมืองและสังคมที่เป็นภาพสะท้อนของคนรุ่นพัฒนาที่รับความคิดใหม่จากตะวันตก ความคิดเสรีนิยม ความเป็นปัจเจกบุคคล ความคิดแบบศิลปศาสตร์ในระบบการศึกษา มีการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นรวมทั้งประวัติศาสตร์ชาติและความคิดวิพากษ์ประวัติศาสตร์ศักดิ์นาด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับยุคการปฏิรูปยุคแรก ยุคที่สองมีความหลากหลายในทางความคิดเรื่องการพัฒนามากขึ้น กลุ่มคนและสถาบันทางวิชาการมีส่วนร่วมในการเสนอและให้ความเห็นต่อทิศทางการพัฒนาต่างๆ ในเวลาต่อมาคลี่คลายขยายไปเป็นกลุ่มทางสังคมเช่น *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* และคนรุ่นใหม่ในมหาวิทยาลัยมากมาย แนวคิดที่มีการวิพากษ์ได้แก่ เนื้อหาและความหมายของความเป็นไทย ชาติไทย และการพัฒนาแบบอเมริกันโมเดล ยุคนี้จึงเห็นการเกิดแนวคิดที่เรียกร้องให้กลับมาศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชาติไทย พุทธศาสนาแบบไทย และเริ่มการพัฒนาชนบท แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เกิดขึ้นในทศวรรษปี พ.ศ.2510 มีการวิเคราะห์วิจารณ์พัฒนาการระบบทุนนิยมในประวัติศาสตร์ไทย แนวคิดทางการเมืองวางจุดหนักไปที่รัฐธรรมนูญ เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญ จนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 ที่สำคัญคือความหมายของประชาธิปไตยที่ต้องยึดโยงกับประชาชน ผ่านการเลือกตั้ง ทั้งหมดนี้มีผลต่อการกำหนดนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับต่อๆมาที่ต้องให้ความสำคัญต่อมิติทางสังคมของประชาชนทั้งหมด

แนวความคิดทางการเมืองและสังคมที่มีอิทธิพลและกระตุ้นความสนใจใคร่รู้ของคนรุ่นใหม่กลับเป็นแนวความคิดทางการเมืองฝ่ายซ้ายหรือสังคมนิยมที่มีการเผยแพร่และนำเสนอผ่านวงการหนังสือพิมพ์และนักเขียนที่มีชื่อมากกว่า เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ อุทธรณ์ พลกุลและสุภา ศิริมานนท์ แม้คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งมีขีดจำกัดในทางอุดมการณ์และความคิดทางการเมืองจำนวนหนึ่ง ทว่าเมื่อนำเสนอรูปแบบและวิธีการในการศึกษาสมัยใหม่ ประจวบกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจในยุคการพัฒนา ก็มีส่วนในการเสริมและจุดประกายให้แก่ความคิดและการเคลื่อนไหวที่แสวงหาความหมายของบรรดานิสิตนักศึกษารุ่นใหม่ไม่น้อย ประสบความสำเร็จไม่น้อยในการสร้างกระแสความคิดเสรีนิยมและมนุษยนิยมขึ้นมาได้จำนวนหนึ่ง ภายหลังจากอสังกรรมของจอมพลสฤษดิ์และเข้าสู่รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรซึ่งสืบทอดอำนาจปกครองบนพื้นฐานของกำลังกองทัพไม่ใช่นักรัฐธรรมนูญ “คลื่นลูกใหม่” เริ่มมีการอภิปรายและถกเถียงถึงลักษณะและปรากฏการณ์ของอุดมการณ์ชนชั้นกลางมากขึ้นในสื่อมวลชนและกลุ่มคณาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยกลุ่มและองค์กรต่างๆ แม้ยังเป็นจำนวนคนเล็กๆแต่มีพลังทางความคิดและความมุ่งมั่นมากมหาศาล ดังเห็นได้ในปฏิบัติการของการปฏิวัติวันที่ 14 ตุลาคม 2516

กล่าวโดยรวม ระบบปฏิบัติของจอมพลสฤษดิ์ฯ มีภาพลักษณ์และความเชื่อของคนไทยที่เป็นคนชาวบ้านในชนบทซึ่งมักปรากฏในคำพรรณนาประวัติศาสตร์และละครปลูกใจมากกว่าเป็นคนไทยในบริบทและสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เป็นจริง นั่นคือเป็นภาพลักษณ์ในจินตนาการของชนชั้นนำในรัฐที่ไม่เคยมีการมีส่วนร่วมของประชาชนมากกว่า วิธีการดังกล่าวยังสอดคล้องกับจินตนาการของจอมพลสฤษดิ์ฯ ในเรื่องการสร้างระบบการเมืองการปกครองไทยที่ไม่ใช่แบบตะวันตก โดยอ้างว่ามีระบบการปกครองไทยที่ดำรงอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยมาแล้ว เรียกว่าระบบพ่อปกครองลูก เป็นการลากความเชื่อในตัวละครอิงประวัติศาสตร์มาเป็นความจริงเชิงประจักษ์เพื่อรองรับความถูกต้องชอบธรรมของมโนทัศน์และการปฏิบัติของระบบอำนาจนิยมของพ่อขุนว่าเทียบเคียงได้กับระบบประชาธิปไตยตะวันตก อันเป็นการเปรียบเทียบที่ไม่อาจเปรียบเทียบกันได้เลย เพราะระบบอำนาจนิยมแบบพ่อขุนไม่มีการศึกษาและหลักฐานที่เป็นระบบรองรับและมโนทัศน์พ่อขุนก็เป็นความเชื่อจากคำสอนทางศาสนา ไม่ใช่ข้อสรุปจากการศึกษาที่เป็นประจักษ์นิยม ในขณะที่ระบบประชาธิปไตยตะวันตกมีหลักฐานและการปฏิบัติที่เป็นจริงต่างๆรองรับทั้งด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ แนวความคิดเรื่องการพัฒนาประเทศของจอมพลสฤษดิ์ฯ จึงสะท้อนภาวะย้อนแย้งของพัฒนาการรัฐไทยและระบบทุนนิยมที่ขัดกันระหว่างความต้องการทางอัตวิสัยที่ต้องการเห็นความเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจ แต่ไม่ต้องการให้ระบบการเมืองและเศรษฐกิจเติบโตและเปิดกว้างออกจริงๆ ให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางพลังเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี จึงเห็นได้ว่าเมื่อผู้นำพูดถึงการปฏิรูป มักมีแต่รูปแบบที่ลอกมาจากตะวันตกแต่ปราศจากเนื้อหาและคุณภาพที่สอดคล้องกับวิถีการปฏิบัติของคนไทยส่วนใหญ่โดยทั่วไป นี่เองคือสิ่งที่นักวิชาการตะวันตกบางคนวิจารณ์ว่าประเทศไทยนั้น “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” (Norman Jacobs 1971)

พัฒนาการของระบบทุนในไทยจึงยังคงลักษณะบุพกาลไว้ต่อมา เกิดขึ้นมาได้ด้วยสภาพแวดล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ส่งเสริมทุนพ่อค้า ขณะเดียวกันก็รักษาสภาพพื้นฐานของชาวไร่ชาวนาผู้ผลิตน้อยที่อิสระไว้ระดับหนึ่งไม่ให้ถูกทำลายไปจนต้องอพยพเข้าเมืองเป็นส่วนใหญ่ ชาวไร่ที่มีที่ดินเฉลี่ยรายละ 25 ไร่ กล่าวได้ว่าจำนวนไม่น้อย ยกเว้นภาคกลาง มีที่ดินของตนเองไม่มากนัก จึงเป็นผู้ผลิตทางเกษตรป้อนโรงงานและเลี้ยงดูผู้ใช้แรงงานด้วยกันเองในราคาที่ไม่สูงนัก แต่ผลคือพวกเขาก็ไม่อาจยกระดับผลิตภาพและชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีกว่าสภาพธรรมดาง่ายๆ ในชนบทได้เท่าไร ประชากรที่เพิ่มขึ้นจำนวนหนึ่งเริ่มไร้ที่ดินของตนเองกลายเป็นแรงงานรับจ้าง ค่อยๆ กลายมาเป็นสังคมเกษตรที่พัฒนาอย่างจำกัด โยงกับระบบเศรษฐกิจตลาด ไม่ทำแบบพออยู่พอกินอีกต่อไป แต่ปลูกเพื่อขาย มีการใช้เงินมากขึ้น เช่าเครื่องจักร ขุดไถซึกน้ำ การเปลี่ยนแปลงสำคัญคือชาวนาเล็กเข้าพึ่งระบบตลาดมากกว่าแต่ก่อน ต่อมาเข้าไปในระบบเกษตรพันธะสัญญากับบริษัทผูกขาดด้านเกษตร ชาวไร่เหล่านี้จึงพึ่งพาสหกรณ์เป็นหลัก และอาศัยการอุปถัมภ์จากรัฐในยามขาดแคลนและภัยธรรมชาติ ชาวไร่รุ่นใหม่ยังบุกเบิกถางไร่ใหม่ในป่าอีกต่อมา แต่สภาพเศรษฐกิจใหม่ทำให้ไม่อาจหารายได้พอเพียง รัฐบาลสมัยต่อมาเริ่มกำหนดเขตป่าหวงห้าม ไม่ให้ชาวบ้านทำไร่ ทำให้พวกนั้นกลายเป็น “ผู้บุกรุก” ที่เป็นปัญหามาถึงปัจจุบัน ผลจากการพัฒนาและสร้างโครงสร้างพื้นฐาน นำไปสู่การกำหนดเขตพิเศษภายใต้อำนาจและกรรมสิทธิ์ของรัฐมากขึ้น โดยเฉพาะการสร้างเขื่อน อุทยานแห่งชาติ และรักษาป่า นำไปสู่การขับไล่และเวนคืนหรือยกเลิกสิทธิของชาวบ้านในการทำกินในป่าและที่ดินที่พวกเขาเข้าไปบุกเบิกและได้เอกสารสิทธิทำกินแต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนตัว คนเหล่านี้ส่วนหนึ่งเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่ ไปต่างประเทศ อีกส่วนหนึ่งย้ายไปทำกินในที่ดินใหม่ที่จัดสรรให้โดยรัฐบาล ซึ่งมักเป็นที่ดินที่ไร้ประสิทธิภาพ นำไปสู่การเกิดขึ้นของกลุ่มและขบวนการเรียกร้องสิทธิในที่ทำกินและการชดเชยค่าเสียหายที่เหมาะสม อันเป็นการต่อสู้ที่ยืดเยื้อมาอีก

หลายรัฐบาลได้ ปลายยุคพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ช่วงปี 2505-06 การวิจัยประชากรพบว่า 3 ใน 4 ของชาวไร่ ชาวนา มีรายได้ต่ำกว่าระดับยากจน จำนวนน้อยเท่านั้นมีโฉนดที่ดินทำกิน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2557)

ลักษณะเด่นของแนวความคิดและมโนทัศน์การพัฒนาในยุค “ปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ๓ ษณะรัชต์ เช่นเดียวกับการก่อเกิดแนวคิดและนโยบายการปฏิรูปในยุคแรกสมัยรัชกาลที่ 5 แนวความคิดและจุดหมายของการปฏิรูปในยุคการพัฒนานี้เกิดจากความต้องการของผู้นำที่ยึดอำนาจรัฐไว้ในมือกับที่ปรึกษาและคณะก่อการ จำนวนน้อยที่ตกลงและร่างพิมพ์เขียวของการปฏิรูปประเทศในทุกๆด้านที่มีผลกระทบและผูกมัดประชากรคน ส่วนใหญ่ของประเทศไว้อย่างยาวนาน ไม่มีการสำรวจและรับฟังศึกษาสภาพความเป็นจริงและความต้องการ ของคนส่วนใหญ่ที่หลากหลายว่าพวกเขาคิดอะไร เข้าใจอย่างไรและต้องการอะไรถ้าจะมีการปฏิรูปประเทศอีก ครั้ง แต่ทั้งหมดดำเนินไปอย่างที่ว่า “รวมศูนย์จากบนลงล่าง” แต่ถ่ายเดียว วิธีการได้มาซึ่งกรอบคิดและ แนวทางไปถึงอุดมการณ์เบื้องหลังนโยบายพัฒนาประเทศ แทนที่จะมาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือ ผู้แทนของพวกเขาอย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอน ทุกอย่างในกระบวนการนั้นดำเนินไปอย่างเฉพาะกลุ่มและความคิดที่ เหมือนกัน ภายใต้อำนาจการเมืองที่อยู่ในกำมือของคณะปฏิวัติโดยทหารบก รัฐบาลคณะปฏิวัติภายใต้การนำ อันเด็ดขาดของจอมพลสฤษดิ์ ๓ ษณะรัชต์แต่งตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติและออกกฎหมายการพัฒนาเศรษฐกิจ ประเทศรวมถึงหน่วยงานกำกับมันออกมาโดยไม่มีความเห็นและข้อโต้แย้งใดๆจากประชาชนส่วนใหญ่ของ ประเทศเลย จากนั้นรัฐบาลดำเนินการปกครองภายใต้ธรรมนูญการปกครองที่ร่างขึ้นมาสำหรับ ภาระหน้าที่ เฉพาะดังกล่าวนี้ คือรักษาความมั่นคงของรัฐบาลและส่งเสริมการค้าทางอุตสาหกรรมซึ่งส่วนใหญ่มาจาก ประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาที่เป็นผู้ลงทุนโครงสร้างพื้นฐานประเทศที่สำคัญที่สุดขณะนั้น

ลักษณะเด่นประการที่สองของแนวความคิดทางการเมืองของการ “พัฒนา” ในยุคจอมพลสฤษดิ์หรือ “ระบอบปฏิวัติ” คือการสร้างระบอบการปกครองบนหลักการและวิธีคิดของไทยเอง ที่เน้นถึงความเป็น เอกภาพของรัฐและสังคม การบรรลุเป้าหมายนี้คือการทำให้คนส่วนใหญ่ยอมรับและทำตามอย่างเดียว เรียกว่า การมีวินัยของคนในชาติ ที่จะนำไปสู่การสร้างประเทศได้ เนื่องจากจุดหมายใหญ่ของการพัฒนาครั้งนี้คือ เศรษฐกิจทุนนิยมแบบจำกัด จึงจำต้องมุ่งไปที่ชนชั้นกลางอันเป็นจักรกลสำคัญในการขับเคลื่อนระบบตลาดได้ ดี แต่เมื่อระบบตลาดไม่เสรี ก็จำเป็นต้องอาศัยการใช้อำนาจพิเศษมาช่วย ส่งเสริมทุนที่เป็นเครือข่าย ทำให้ จุดหมายทางการเมืองจึงยังคงจำกัดอยู่ในการรักษาและค้ำจุนอำนาจปกครองของกลุ่มทหารการเมืองขณะนั้น เป็นสำคัญ เห็นได้จากการจัดทำและสร้างระบบปกครองบนอำนาจที่คับแคบของผู้มีอำนาจมากกว่าอาศัย “กฎหมาย ศีลธรรม และความซื่อสัตย์สุจริต” อันเป็นมโนทัศน์ของระบอบประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์

บทที่ 5: ความย้อนแย้งของมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศ: “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา”

5.1 บริบททางการเมืองหลัง “การปฏิวัติ 14 ตุลา”: ความสมานฉันท์ภายใต้เสรีนิยมไทย

ความคิดและมโนทัศน์ของการเปลี่ยนแปลงประเทศยกระดับขึ้นสู่ความขัดแย้งที่เป็นปฏิกิริยาระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ในช่วงหลังการลุกฮือของนิสิตนักศึกษาและประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึงการรัฐประหารนองเลือดวันที่ 6 ตุลาคม 2519 กรอบความคิดมโนทัศน์การเปลี่ยนแปลงประเทศที่ส่วนใหญ่ดำเนินมาแบบการปฏิรูปและการพัฒนาตามทฤษฎีพัฒนาประเทศของตะวันตก เริ่มถูกวิพากษ์วิจารณ์และกระทั่งปฏิเสธจากปัญญาชนก้าวหน้าและนักศึกษา สื่อมวลชนส่วนหนึ่ง การที่การต่อสู้ทางความคิดยกระดับทางคุณภาพจากสันติไปสู่ความรุนแรง มีมูลเหตุหลายประการ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม แต่ที่เห็นได้ชัดเจนและรวดเร็วกว่า มาจากการที่สภาพทางการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ทำให้รัฐสภาไม่ว่าจะมีสมาชิกรัฐสภาแบบใดก็ไม่ทำหน้าที่อย่างที่ควรเป็นตามความคาดหวังของผู้ลงคะแนนเสียง เพราะอำนาจสูงสุดไม่ได้เป็นของประชาชนและใช้ไปเพื่อผลประโยชน์สูงสุดของประชาชนเอง กลไกและการเคลื่อนไหวต่อสู้ภายในรัฐสภาไม่สามารถสร้างและผลักดันมโนทัศน์การเปลี่ยนแปลงประเทศที่เป็นธรรมและอย่างสันติให้ปรากฏเป็นจริงได้ ทำให้การต่อสู้ทางความคิดการเมืองต้องออกไปเคลื่อนไหวนอกสภาและหมิ่นเหม่ต่อการละเมิดกฎหมายที่ปกป้องแต่รัฐบาลเป็นสำคัญ จากสภาพแวดล้อมดังกล่าว มีผลทำให้การพัฒนาและต่อยอดความคิดมโนทัศน์ของการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงประเทศถูกบีบให้ดำเนินไปสู่ทิศทางที่สุดขั้ว ดังเช่นบทเรียนในอดีตจากสมัยของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เมื่อการเจรจาต่อรองและประนีประนอมระหว่างสองกลุ่มพลังทางการเมืองที่ตรงข้ามกัน สามารถบรรลุจุดดุลยภาพได้ในเวลาสั้นๆ เพราะฝ่ายที่มีผลประโยชน์เกินกว่าไปสู่การใช้กำลังนอกกฎหมายเข้าทำลายอีกฝ่ายหนึ่งในรัฐประหาร 2490 สภาพการเมืองของประชาชนหลัง 14 ตุลา ก็เช่นกัน ฝ่ายอนุรักษ์นิยมและเอียงขวาในที่สุดหันไปสู่การใช้กำลังนอกระบบและกฎหมายอีกในการทำรัฐประหาร 6 ตุลา

บริบททางการเมืองหลัง 14 ตุลาที่มีต่อการก่อรูปและพัฒนาความคิดการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงสังคมที่สำคัญได้แก่ ประการแรก ตัวแทนหรือ agent ของความคิดและมโนทัศน์การเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ใช่มาจากบรรดาชนชั้นนำและผู้มีอำนาจรัฐอีกต่อไป หากต่อไปนี้จะมาจากแกนนำหรือสมาชิกของกลุ่มประชาชนต่างๆ ที่หลากหลายทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิในขอบเขตทั่วประเทศ เรียกรวมๆว่า “คนรุ่นใหม่” ซึ่งอาจใช้ได้ในหลายๆ ช่วงเวลา เกิดแล้วหมดไป แล้วเกิดใหม่อีก เป็นเหมือนดังกระแสคลื่นในทะเลซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่สำคัญคือมักก่อรูปจากบรรดาคนที่เป็นเยาวชน นักเรียนและนักศึกษา อันเป็นผลพวงของการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ ที่ไม่อาจหยุดยั้งได้อีกต่อไป

ประการที่สอง ประสพการณ์ที่จะมีผลหรืออิทธิพลต่อการเกิดและพัฒนาความคิดทางการเมือง ไม่ได้มาจากประสพการณ์ในการทำงานกับภาครัฐดังคนรุ่นก่อน หากจะมาจากประสพการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึกของปัจเจก ทำให้ความคิดของคนเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องผูกมัดกับประเทศหรือรัฐประชาชาติเฉพาะฝ่ายเดียว หากสามารถรับและต่อยอดกับความคิดและอารมณ์ที่เป็นสากลได้ ทำให้รู้สึกถึงความมีเสรีภาพและอิสระเป็นตัวของตัวเองกับโลกนอกประเทศไทย ในขณะที่มีชีวิตจริงอยู่ในประเทศที่ไม่มีเสรีภาพทางความคิดจริงๆได้ นี่คือการย้อนแย้งทางความคิดทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลังยุค 14 ตุลาเป็นต้นมา ดังจะได้เห็นใน

ตัวอย่างของบรรดานักเรียนในการเคลื่อนไหวประท้วงของ “กลุ่มนักเรียนเลว” และ ของกลุ่มธรรมศาสตร์และการชุมนุมในปี 2564 ที่จะพูดถึงในตอนต่อไป

ประการสุดท้าย คืออิทธิพลของความคิดลัทธิมาร์กซ์ผ่านแกนนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย สู่แกนนำของขบวนการนักศึกษาและกรรมกร กระทั่งการวิเคราะห์ปัญหาทางการเมืองอย่างเป็นระบบนำไปสู่การประสานร่วมกันในการเคลื่อนไหวและแสดงความคิดเห็นทางการเมืองระหว่างกลุ่มนักเรียน นักศึกษากับกลุ่มประชาชนหลากหลายเช่นชาวนา ชาวไร่ ชนกลุ่มน้อย กลุ่มชาติพันธุ์ และกรรมกร เป็นแนวร่วมของประชาชนอันกว้างใหญ่ นับจากนั้นมา กล่าวได้ว่าแนวความคิดและมโนทัศน์ของการเปลี่ยนแปลงสังคมจะมีสองทฤษฎีใหญ่ที่ตรงข้ามกัน คือแบบเสรีนิยมและอนุรักษนิยมที่เป็นการปฏิรูป กับแบบรุนแรงคือการปฏิวัติแบบสังคมนิยม ในทางปฏิบัติหลังสงครามเย็นยุติลง มีการผสมประสานระหว่างสองทฤษฎีนี้เข้าด้วยกันภายใต้ระบบโลกาภิวัตน์ ทิศทางและยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวที่ประสานหลายฝ่าย ได้เกิดมาก่อนแล้วตั้งแต่ยุคตุลา แต่ถูกปราบปรามและทำลายลง ก็ยังคงเกิดขึ้นอีกในเวลาต่อมา สะท้อนถึงปัญหาพื้นฐานในโครงสร้างสังคมที่ยังไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นความต้องการและจำเป็นในการดำรงชีวิตของพวกเขา

5.2 “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” (2519) และ “ระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ”

คณะรัฐประหารในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 เป็นคณะแรกที่เริ่มใช้คำว่า “ปฏิรูป” เป็นชื่อของตนเอง เรียกว่า “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” อีกคณะรัฐประหารโดยกองทัพที่จะเรียกชื่อตนเองว่าปฏิรูปคือรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 เรียกตนเองว่า “คณะปฏิรูปในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” (คปค.) แต่ใช้ไปไม่กี่วัน พอสื่อต่างชาติแปลออกเป็นภาษาอังกฤษ ก็รีบออกมาประกาศเปลี่ยนชื่อตัดสร้อยข้างท้ายที่มีพระมหากษัตริย์ออกไป ล่าสุดการรัฐประหารโดย “คณะรักษาความสงบแห่งชาติ” (คสช.) ในปี 2557 แม้ไม่เรียกชื่อคณะของตนเองว่าปฏิรูป แต่ก็รับเอาความคิดและยุทธศาสตร์เรื่องการปฏิรูปจากกลุ่มการเมืองที่หนุนหลังมาเป็นนโยบายและเป้าหมายของการยึดอำนาจไป กล่าวได้ว่าความคิดทางการเมืองหลังขบวนการ 14 ตุลาเป็นต้นมา แนวคิดและจุดหมายของกลุ่มการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยมและเอียงขวาคือการปฏิรูป แต่ไม่มีการสร้างและพัฒนาแนวคิดดังกล่าวออกไปอย่างเป็นระบบ นอกจากเป็นคำขวัญและเครื่องมือสำหรับโจมตีและทำลายฝ่ายตรงข้ามที่เป็นพลังฝ่ายประชาชน

คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินแต่งตั้งให้นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะตุลาการเป็นนายกรัฐมนตรี มีบทบาทในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เขาให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่า “รัฐบาลเปรียบเสมือนหอยที่อยู่ในเปลือก” จึงได้รับสมญานามว่า “รัฐบาลหอย” ดำเนินนโยบายอย่าง “ชาวตลกชอบ” ทำการจับกุมกักขังผู้ต้องสงสัยว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงอย่างใหญ่หลวง รณรงค์ให้ข้าราชการต่อต้านฝ่ายซ้ายและสนับสนุนแนวทางของรัฐบาล ด้วยการอบรมแก้ไขความคิดของข้าราชการ สร้างความหวาดกลัวไปทั่ว ในการดำเนินการปกครองใหม่ ตั้งสภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดินทำหน้าที่เป็นทั้งรัฐสภาและนิติบัญญัติ แต่การร่างรัฐธรรมนูญใหม่ก็ล่าช้าจากปัญหาภายใน กระทั่งเสร็จก็ได้บทยเฉพาะกาลที่ให้ดำเนินแผนพัฒนาประชาธิปไตยที่แบ่งออกเป็น 3 ชั้นรวมเวลา 12 ปี อันเป็นแผนพัฒนาที่ไม่เคยทำมาก่อนและไม่มีหลักฐานว่าจะทำได้ ประกอบกับการต่อสู้และต่อต้านรัฐบาลจากฝ่ายตรงข้าม โดยเฉพาะบัดนี้พรรคคอมมิวนิสต์แห่ง

ประเทศไทย มีแนวร่วมนักศึกษา กรรมกร ชาวนาและปัญญาชนจำนวนมากไม่น้อยหนีภัยในเมืองไปเข้าร่วมการปฏิวัติกันมากขึ้น การโจมตีทำร้ายกองกำลังรัฐบาลเริ่มมีมากกว่าแต่ก่อน กล่าวโดยรวม คนไม่น้อยเริ่มตระหนักถึงความไม่สมเหตุสมผลของรัฐบาลทยอยมากขึ้น กระทั่งในที่สุดแกนนำกองทัพก็เข้ายึดอำนาจรัฐอีกครั้ง คราวนี้ยกตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้แก่พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด การปฏิรูปโดยคณะรัฐประหารจบลงด้วยการต่ออายุของกองทัพในการปกครองประเทศต่อไปอย่างไร้จุดหมาย นอกจากเพื่อรักษาอำนาจไว้

ความคิดและมโนทัศน์การปฏิรูปได้รับการปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจังในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อการเมืองเริ่มเข้าสู่วิถีของระบบประชาธิปไตย ภายใต้กติกาตามรัฐธรรมนูญ 2521 ที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” เปิดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปเพื่อจัดตั้งรัฐบาลจากมติประชาชน กลไกรัฐสภาขับเคลื่อนได้บ้าง ทำให้กลุ่มทุนเข้ามามีส่วนในการเสนอนโยบายของพวกตน ในสภาผู้แทนราษฎรมีนักการเมืองภูธรเข้ามามากขึ้น นับว่าเป็นยุคอรุณรุ่งของกลุ่มทุนไทย มีการนำนักธุรกิจ นักวิชาการผู้มีความสามารถเข้าร่วมงานในคณะรัฐมนตรีและเป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี ให้นำนักธุรกิจเอกชนเข้ามาร่วมเสนอและกำหนดนโยบายเศรษฐกิจผ่านทางคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ (กรอ.) สภาและบรรยากาศคล้ายกับสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เปิดโอกาสให้สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กระทรวงการคลัง สำนักงบประมาณกลับมาแสดงบทบาทและชี้แนะและดำเนินการขับเคลื่อนการสร้างนโยบายรัฐบาลอีกครั้ง นำไปสู่การเปิดศักราชใหม่ของการพัฒนาเศรษฐกิจในระบบอุตสาหกรรมพลังงานอย่างเป็นขั้นตอนในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard) ภายใต้คำขวัญ “ยุคโชติช่วงชัชวาล” เป็นการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญในการทำให้ภาคอุตสาหกรรมกลายเป็นเครื่องจักรที่เป็นหลักในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจประเทศไทยต่อไป ผลักดันให้ไทยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกมากและลึกกว่าที่เคยเป็นมาก่อนนี้ ไทยกลายเป็นสมาชิก “โรงงาน” ของโลก ผลิตสินค้าป้อนตลาดโลก เช่นอุตสาหกรรมยานยนต์ ทั้งหมดนี้สร้างรายได้มหาศาลแก่ประเทศและกลุ่มทุน แต่การกระจายรายได้และผลประโยชน์ของผู้ใช้แรงงานเช่นกรรมกรและพนักงานระดับล่างไม่ได้รับผลตอบแทนที่ยุติธรรม เกิดความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้สูง (ตฤณ ไอยะรา 2562) และจะกลายเป็นหลุมดำของผลสำเร็จในการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศต่อไป

กล่าวในทางพัฒนาการทางความคิดและมโนทัศน์ รัฐไทยสมัยพลเอกเปรมฯมีนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิไม่น้อยเข้าร่วมในคณะรัฐมนตรี กับเป็นประธานที่ปรึกษาในนโยบายด้านต่างๆมากมายให้แก่พลเอกเปรมฯ ทว่าความคิดที่ก้าวหน้าและมองถึงการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมทั้งหมด แม้มีความพยายามจัดตั้งโครงการแก้ความยากจน (ทินพันธุ์ นาคะตะ 2563) แต่ก็ไม่สามารถลงไปถึงความเป็นจริงในระดับพื้นฐานได้ เนื่องจากโครงสร้างใหญ่ยังประกอบสร้างในความสัมพันธ์แบบเหลื่อมล้ำ ระบบราชูปถัมภ์และอุปถัมภ์ยังครอบงำและค้ำจุนสัมพันธภาพทางอำนาจที่ไม่เท่ากันตลอดมา น่าสนใจว่า พร้อมกับกับการเติบโตใหญ่ของทุนไทย รัฐบาลเปรมฯ ก็สนับสนุนโครงการเนื่องในพระราชดำริอย่างเต็มที่ จนเป็นที่มาของการสถาปนาพระราชอำนาจนำของในหลวงรัชกาลที่ 9 (ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ 2549) เป็นการเริ่มต้นวาระของการให้หน่วยราชการจัดทำกิจกรรมในนามของการเฉลิมพระเกียรติในสถาบันพระมหากษัตริย์ สร้างการยอมรับและเชื่อมั่นใน “พระมหากษัตริย์ของปวงชนชาวสยาม” อย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน

5.3 ความคิดและมโนทัศน์เรื่องประชาสังคม (civil society)

ท่ามกลางความผันผวนและไม่ต่อเนื่องทางการเมืองระบบประชาธิปไตย จากปี พ.ศ. 2530-40 ที่สำคัญคือการทำรัฐประหารปี พ.ศ. 2531 โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (รสช.) อันนำไปสู่การประท้วงต่อต้านคณะทหารที่ยึดอำนาจและพยายามรักษาอำนาจนั้นไว้กับคณะตนต่อไป เกิดการเดินขบวนประท้วงใหญ่ในกรุงเทพฯ จนเกิดการปะทะปราบปรามด้วยกำลังของทหารในเหตุการณ์วันที่ 17 พฤษภาคม 2535 ที่เรียกว่า “พฤษภาเลือด” (ทั่วไปใช้พฤษภาทมิฬ) เหตุการณ์รุนแรงนั้นยุติได้ด้วยการแทรกแซงของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่รับสั่งให้ผู้นำสองฝ่ายคือรัฐบาลได้แก่พลเอกสุจินดา คราประยูร กับผู้นำฝ่ายประท้วงคือพลตรีจำลอง ศรีเมือง เข้าเฝ้าและรับสั่งให้ยุติความรุนแรงทันที เป็นการเข้าจัดการความขัดแย้งที่รุนแรงระหว่างรัฐบาลกับประชาชนเป็นครั้งที่สอง จากเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 หลังจากนั้นภาคประชาชนและกลุ่มนักศึกษาและปัญญาชนอาวุโสและแกนนำองค์กรพัฒนาเอกชนอิสระรวมกันเคลื่อนไหวผลักดันการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง จนกระทั่งสำเร็จในรัฐธรรมนูญ ฉบับปฏิรูปการเมือง พ.ศ. 2540 ความเคลื่อนไหวทั้งหมดนี้ก่อรูปให้แก่ขบวนการประชาสังคมที่เป็นขบวนการที่ไม่ทำแต่เรื่องสังคมและเศรษฐกิจเท่านั้น หากต้องเคลื่อนไหวด้านการเมืองด้วย จึงจะสามารถผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้เป็นผลสำเร็จ ในขบวนการประชาสังคมที่กว้างใหญ่หลากหลายนี้ แนวคิดใหญ่ที่มีฐานะนำและชี้ทางออกให้ทั้งฝ่ายรัฐและประชาชนคือทฤษฎี “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” ของนายแพทย์ประเวศ วะสี ปัญญาชนและราชกรออาวุโสผู้เป็นอาจารย์และที่ปรึกษาแก่บรรดาองค์กรพัฒนาเอกชนทั่วไปที่โด่งดังที่สุด การเกิดและเติบโตใหญ่ของแนวความคิดประชาสังคมเป็นพัฒนาการทางความคิดการเมืองและสังคมที่เป็นผลและปฏิกริยาต่อการพัฒนาของระบบการเมืองประชาธิปไตยไทยที่ไม่มั่นคงและไม่ยืนหยัดในหลักการตามรัฐธรรมนูญและประเพณีปฏิบัติที่เคยทำมา หากแต่สร้างพัฒนาการที่เป็นเขวากฎและเป็นวัฏจักรที่นักรัฐศาสตร์เรียกว่า “วงจรรอบาทวี” แต่ในบรรยากาศของโลกหลังการยุติ “สงครามเย็น” ในปี พ.ศ. 2532 กับการเกิด “โลกาภิวัตน์” ต่อมาภายใต้นโยบาย “เสรีนิยมใหม่” ซึ่งส่งเสริมการขยายบทบาทของเอกชนในภาคเศรษฐกิจมากกว่าในมือของรัฐ ทั้งหมดหนุนช่วยการขยายบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในทุกสาขารวมทั้งการแพทย์และสาธารณสุข ซึ่งเป็นกำลังขับเคลื่อนสำคัญในระยะนั้นและต่อมา ทฤษฎีขับเคลื่อนสังคมของหมอประเวศประกอบไปด้วย (หนึ่ง) การสร้างความรู้ให้แก่สังคม สอง) การสร้างพลังทางสังคมและการขับเคลื่อนทางสังคม สาม) อำนาจการเมืองและเศรษฐกิจ วิธีคิดของหมอประเวศนำมาจากแนวคิดพุทธศาสนา “อิทัปปัจจยตา” (Law of Causality) ในเรื่องความเกี่ยวพันกันของปัจจัยต่างๆที่ประกอบเป็นชีวิต มาใช้ในการวิเคราะห์ปัญหาการเมืองและสังคม ต่อมานำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างเป็นตัวแบบให้แก่การแก้ปัญหาทางการเมืองและประชาธิปไตยไทย ประเด็นสำคัญที่นำเสนอได้แก่ การทำให้สังคมหรือชุมชนมีฐานะและบทบาทนำและเป็นจุดหมายของการเปลี่ยนแปลง มรรควิธีคืออาศัยความรู้ ส่วนอำนาจรัฐและการเมืองในระบบนั้นต้องกระจายอำนาจและลดบทบาทลงในสิ่งที่ชุมชนหรือสังคมสามารถทำเองได้ สุดท้ายหมอประเวศทำให้การเมืองเป็นเรื่องของศีลธรรมด้วย จากคติที่ว่าอุดมคติของพุทธศาสนาคือการปลดปล่อยหรือบรรลุอิสรภาพ ระบบประชาธิปไตยคือการให้อำนาจเป็นของประชาชน ดังนั้นหากเราทำให้ประชาธิปไตยเป็นธรรมะ จุดหมายของมันย่อมนำไปสู่การปลดปล่อยเช่นกัน ด้วยการให้อำนาจเป็นของชุมชนและสังคม ดังที่เรียกว่า “ชุมชนาธิปไตย” (อนรรฆ พิทักษ์ธานิน 2554) การวิเคราะห์ปัญหาการเมืองด้วยการอุปมาทางศาสนาจะมีการนำไปใช้อีกในอนาคตเมื่อความขัดแย้งในระบบประชาธิปไตยเสรีเกิดภาวะวิกฤตและหนทางตามกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่อาจดำเนินต่อไปได้

ในช่วงระหว่างการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์(ต่อมาเป็นโลกาภิวัตน์) จากการเชื่อมต่อ ระบบเศรษฐกิจไทยที่เป็นทุนนิยมราชาธิปไตยและไม่เสรีเข้ากับระบบทุนนิยมโลกที่กำลังปฏิวัติเครื่องมือในการผลิตให้เป็นแบบดิจิทัลและตอบสนองการบริโภคของปัจเจกชนทั่วโลกอย่างสะดวกรวดเร็วในเศรษฐกิจบริการแบบต่างๆ มีผลในการกระตุ้นสร้างความเติบโตให้แก่เศรษฐกิจในประเทศได้ระดับหนึ่ง รวมทั้งการที่รัฐเองสามารถผลิตพลังงานในประเทศเช่นก๊าซและน้ำมันได้ จนมีทุนและเทคโนโลยีในการพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนพื้นฐานเช่นการสร้างทางด่วนสายต่างๆและขยายการเติบโตใหญ่ของเมืองใหญ่ออกไปแต่ก็ยังรวมศูนย์ที่กรุงเทพมหานครเป็นสำคัญ ผลทางสังคมที่น่าสนใจอันหนึ่งคือการเกิดคนชั้นกลางใหม่ที่หลากหลาย มีอาชีพและการทำงานที่เริ่มลงหลักปักฐานในเมือง มีการบริโภคสินค้าโลกาภิวัตน์อย่างขนานใหญ่ ความคิดและอารมณ์ตลอดจนทรรศนะทางสังคมก็เริ่มเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญคือการมีความหวังและความปรารถนาในอนาคตของตนเอง ครอบครัวและสังคมที่มีเสถียรภาพและประสิทธิภาพเพื่อเป้าหมายสูงสุดคือการมีความร่ำรวยมีฐานะที่เป็นที่ยอมรับนับหน้าถือตาในสังคมทั่วไปได้ ทว่าความทุกข์ทุเลและไม่เป็นระเบียบตามหลักการที่ควรเป็นของระบบประชาธิปไตยครึ่งใบ ทำให้ประสิทธิภาพของระบบราชการและการบริหาร โดยเฉพาะในระดับภูมิภาคและท้องถิ่นไม่เป็นที่พอใจและตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างที่ควรจะเป็น ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ไม่เคยเกิดมาก่อนก็ได้ก่อรูปขึ้นในใจกลางกรุงเทพมหานคร นั่นคือการเกิดการเคลื่อนไหวของ “ลัทธิเสด็จพ่อ ร. 5” ที่ประชาชนจำนวนมากพอควรมารวมตัวกันที่ลานพระบรมรูปทรงม้าในวันอังคาร(วันประสูติของร.5) อันเป็นที่ตั้งของอนุสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เพื่อประกอบพิธีสักการะรำลึกคุณงามความดีของรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อประเทศและพสกนิกรในอดีตมาถึงปัจจุบัน คือการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ชาติ มีความเมตตาใกล้ชิดราษฎร ทั้งหมดนั้นให้ความรู้สึกที่ว่าพระองค์ท่านเหมือนเป็น “พ่อ” ของราษฎรปัจจุบัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2536; ศรีนคร รัตน์เจริญขจร 2538)

ในทางความคิด ปรากฏการณ์ “ลัทธิเสด็จพ่อ ร.5” เมื่อมองจากพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางความคิดสังคมที่ได้ศึกษามาในงานนี้ กล่าวได้ว่าเป็นภาพสะท้อนความจริงทางวัตถุที่อยู่ในวิถีการผลิตและการบริโภคของคนกลุ่มใหม่ที่เริ่มมีความหวังต่อระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันความหวังนั้นก็ยิ่งยากที่จะบรรลุความสำเร็จ และจำนวนไม่น้อยก็พบว่าวิถีเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์นั้นเต็มไปด้วยความเสี่ยงทั้งในการได้มากและสูญเสียมหาศาลได้เช่นเดียวกัน ความมั่นคงและประสิทธิภาพในระบบเศรษฐกิจไม่อาจหาได้หรือปกป้องได้จากรัฐและราชการ พวกเขาจึงเป็นคนที่เหมือนไร้เสาหลักที่ค้ำประกันชีวิต การค้นพบและคว่ำ “เสด็จพ่อ ร. 5” ไว้ได้จึงเป็นเสมือนเสาอันสุดท้ายก่อนที่จะถูกกระแสน้ำพัดพาไปจนหลุดโลก ดังนั้นจึงพบว่าปรากฏการณ์นี้ ไม่มีผู้นำหรือแกนนำ (นอกจากในการสวดมนตร์) ไม่มีความเป็นชุมชน ไม่มีลักษณะองค์กรจัดตั้งแต่ประการใด คนชั้นกลางเหล่านี้ไม่ได้มีความผูกพันกับความคิดประชาธิปไตยเสรี หากยังเชื่อและฝากความหวังไว้กับ “อาญาสิทธิ์” และอิทธิพลของผู้มีอำนาจ สุดท้ายคือการแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่เปลี่ยนไปของความเชื่อในสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มวลชนและสังคมที่มีความต้องการผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติภารกิจของรัฐ พวกเขาสอดใส่ความเข้าใจและภาพลักษณ์ของสถาบันฯเข้าไปในความเรียกร้องต้องการของพวกตน ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงความมีบรรทัดฐานประโยชน์ของสถาบันฯที่เปิดออกให้สังคม แม้ไม่ใช่คนที่อยู่ในอำนาจและจารีตแบบเก่าใน “เครือข่ายสถาบันพระมหากษัตริย์” บัดนี้ ก็สามารถสร้างความเชื่อมโยงถึงความ เป็นสถาบันฯในสังคมไทยได้ ประเด็นหลังนี้คือสิ่งที่จะมีการขยายตัวและต่อยอดขึ้นไปอีกในพัฒนาการทางการเมืองของการประท้วงโดยประชาชนในระดับที่ใกล้เคียงกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

5.4 ความคิดการเมืองคนดี: ศีลธรรมนำชาติ

ท่ามกลางความอ่อนแอและไร้สมรรถภาพของฝ่ายและพรรคการเมืองในระบบรัฐสภาในการปฏิบัติและปกป้องหลักการรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์พฤษภาเลือด 2535 ที่พลังประชาชนไม่สามารถบังคับให้กลุ่มและพรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาลให้ยอมดำเนินการปฏิรูปการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยอย่างจริงจังได้ บรรดานักวิชาการและนักกฎหมายรัฐธรรมนูญเริ่มหันไปหายุทธวิธีด้วยการอิงฐานะพระมหากษัตริย์เพื่อมาคดกับอำนาจนักการเมืองในรัฐบาลและรัฐสภา จนถึงการถวายฎีกาเพื่อให้เกิดกระแสกดดันฝ่ายการเมือง นำสนใจว่าความคิดระยะแรก ๆ นับแต่สมัยรัฐบาลพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ถึง พลเอก สุจินดา คราประยูร ยังไม่ตั้งใจจะให้สถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาแทรกแซงการเมืองขณะนั้นโดยตรง สภาพแวดล้อมของความขัดแย้งทางการเมืองในทางคุณภาพเปลี่ยนไปอย่างมากหลังเหตุการณ์พฤษภาเลือด 2535 (กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์ 2557) ถึงช่วงปฏิรูปการเมืองและร่างรัฐธรรมนูญ 2540 แล้วยกระดับไปสู่การเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาสังคมทั้งหลายที่กำหนดฐานะในการต่อสู้กับพรรคการเมืองและรัฐบาลในระนาบเดียวกัน ไม่ใช่ในฐานะของกลุ่มพัฒนาเอกชนที่ไร้น้ำยาตั้งแต่ก่อนอีกต่อไป (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล 2548) พัฒนาการขั้นสูงสุดนี้แสดงออกในการรวมเป็นกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) ที่ตั้งเป้าหมายสูงสุดในการโค่นล้มรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร และพรรคไทยรักไทยอย่างไม่มีข้อต่อรองใด ๆ ทั้งสิ้น นี่เองจึงเป็นระยะการรื้อสร้างและสังเคราะห์คติสถาบันพระมหากษัตริย์จาก “ธรรมราชา” ที่เป็นสัญลักษณ์นามธรรม มาสู่มนต์ทัศน์ของ “พระมหากษัตริย์มหาชน” ที่เป็นรูปธรรมได้ในที่สุด โดยวางความชอบธรรมทั้งปวงของการชูดมการณ์พระมหากษัตริย์ไว้ในกร “ทำให้ประชาธิปไตยปลอดภัยสำหรับเครือข่ายผู้จงรักภักดีและพระราชอำนาจนำ” (เกษียร เตชะพีระ 2559). แม้จะต้องทำให้ประชาธิปไตยไม่สมบูรณ์ในหลักการสากลก็ตาม

ข้อสังเกตต่อการยกระดับของขบวนการต่อต้านทักษิณที่ขยายไปเป็นพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) คือเป็นจุดสูงสุดของการใช้มนต์ทัศน์พระมหากษัตริย์ในการบรรลุจุดหมายการต่อสู้ทางการเมืองของพลังประชาสังคม ที่หมอประเวศเคยจุดประกายความคิดให้พัฒนาจนมีพลังในการคัดค้านถ่วงดุลอำนาจการเมืองทั้งในรัฐบาลและรัฐสภา บัดนี้ปรากฏเป็นจริงขึ้นแล้ว หากแต่ได้มาด้วย “ราชานูปภาพ”² แห่งความคิดกษัตริย์นิยม ไม่ใช่จากการรวมกำลังประชาชนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น วิธีการที่เป็นยุทธวิธีคือเปรียบเทียบกับความมีคุณธรรมความดีของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา โจมตีจุดอ่อนของฝ่ายการเมืองในรัฐสภาและรัฐบาลว่าไม่มีคุณธรรม มีแต่การคอร์รัปชั่น เสื่อมเสียศีลธรรม ทำลายกฎหมายและสุดท้ายคือขอล่าว่าหาว่าฝ่ายตรงข้ามทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์หรือ “ล้มเจ้า” สรุปคือไม่มีความชอบธรรมในการเป็นรัฐบาลอีกต่อไป

นักคิด ปัญญาชนนักวิชาการที่ร่วมในการพัฒนาความคิดสถาบันพระมหากษัตริย์จนกระทั่งร้องเรียนให้เป็นสถาบันที่เป็นฝ่ายรุกและกระทำทางการเมืองเฉกเช่นสถาบันการเมืองอื่น ๆ ทั้งหลาย ปัญญาชนเด่น ๆ ที่มีบทบาทได้แก่ชยันต์ สมุทวนิช, ธีรยุทธ บุญมี, สมบัติ อารังธัญวงศ์ ไชยันต์ ไชยพร (สายชล สัตยานุรักษ์ 2561) และสนธิ ลิ้มทองกุล

² วลี “ราชานูปภาพ” ขอยืมจากงานวิจัยของศุภมิตร ปิติพัฒน์ (2563) ที่ใช้แทน “กษัตริย์นิยม”

กล่าวในทางประวัติศาสตร์ปัญหา บรรดานักคิดปัญญาชนรุ่นโลกาภิวัตน์ไม่ได้ต้องการสร้างความรู้หรือต่อยอดความคิดและยึดถือในสถาบันพระมหากษัตริย์ในทางทฤษฎีใดๆ แทบไม่มีการค้นคว้าเพิ่มเติมจากปาฐกถาของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรเลย กระทั่งเรื่องนี้ที่เพิ่งมีงานวิจัยของศุภมิตร ปิติพัฒน์(2563) ที่ลงมือทำงานวิชาการจริงๆ ตรงกันข้าม ปัญญาชนนักเคลื่อนไหวเหล่านั้นซึ่งมีแนวคิดทางการเมืองแบบเสรีนิยมเป็นหลัก ค่อย ๆ เคลื่อนเข้าหาการนิยามและสร้างวาทกรรมสถาบันพระมหากษัตริย์เมื่อความขัดแย้งทางการเมืองกับรัฐบาลและฝ่ายอำนาจรัฐทวีความเข้มข้นและทำให้หนทางและกลไกในระบบประชาธิปไตยมีโอกาสน้อยหรือไม่มีเลยในการเข้ามาคลี่คลายแก้ไขปัญหาลงได้ในระดับที่ยอมรับกันได้ การแสวงหาทางออกและเครื่องมือในการต่อรองและต่อสู้กับอำนาจรัฐจึงหนีไม่พ้นการยกเอาสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาเป็นหลักการแห่งความชอบธรรมถูกต้องของฝ่ายตนที่เชื่อว่าทำหน้าที่เป็นฝ่ายประชาธิปไตยมากกว่า

หากสังเคราะห์จากข้อเขียนของชัยอนันต์ สมุทวณิช ซึ่งเป็นนักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ที่โด่งดังสุดของเมืองไทย แต่เส้นทางของปฏิบัติการทางการเมืองสะท้อนลักษณะขัดแย้งและจุดตันของระบอบได้พอสมควร จากการเป็นนักวิชาการเสรีนิยมวิพากษ์ที่ค่อยเคลื่อนเข้าสู่การเป็นหนึ่งในสมาชิกไม่เป็นทางการของ “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” ในช่วงที่สองของพัฒนาการทางความคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ในทางการเมือง (ธนาพล อิวสกุล 2561) จะเห็นคุณลักษณะโดดเด่นในความคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ดำรงอยู่ในสภาวะการณ์ทางการเมืองนั้นๆ ประการแรกคือการชูปัญหาศีลธรรมและความชอบธรรมของอำนาจการเมือง ประการที่สองคือลักษณะเฉพาะของไทยที่ต่างจากลักษณะทั่วไปของสากล โดยอธิบายว่า ความชอบธรรมของสถาบันต่างๆ ของการใช้อำนาจต่างๆ นั้นมีที่มาที่หลากหลายผสมผสานกัน คือ ความชอบธรรมของตัวบุคคล ความชอบธรรมเชิงจารีต ประเพณี ศาสนา ความชอบธรรมเชิงกฎหมาย ความชอบธรรมของระบบราชการ และทฤษฎีการเมืองการบริหารแบบใหม่ รากฐานของความชอบธรรมนี้มาจากที่ใด คำตอบที่ดีที่สุดในปัจจุบันไม่ได้มาจากความถูกต้องหรือเหตุผลใดๆ แต่มักมาจากศรัทธา ความเชื่อมั่น เมื่อนำไปพิเคราะห์รัฐธรรมนูญและปฏิบัติการทางการเมืองของทุกประเทศ มักยึดถือความชอบธรรมของการเลือกตั้งเป็นหลัก (ก็คือทฤษฎีการเมืองว่าด้วยอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน) ผสมผสานกับอำนาจความชอบธรรมแบบอื่นๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งเมื่อมองบนฐานของการดำรงอยู่และสืบทอดมายาวนานของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ประชาธิปไตยบริสุทธิ์เป็นความเพ้อฝันที่ไม่มีอยู่จริง (ธีรยุทธ บุญมี 2550)

การเกิดและพัฒนาความคิดทางการเมืองแบบอนุรักษนิยมของยุคสมัยที่การเมืองเป็นเรื่องของประชาชนอย่างเต็มที่ ที่ได้ผ่านการต่อสู้ทางความคิดและการปฏิบัติของระบอบประชาธิปไตยในบริบทของสังคมจารีตแบบไทยมาหลายระลอกทั้งชายและขวา แต่ในที่สุดกลุ่มและความคิดทางการเมืองอนุรักษนิยมแบบเอียงขวาสุดซึ้งกลับสามารถฉวยโอกาสและสถานการณ์ทำให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบ “กษัตริย์นิยม” และ “กษัตริย์ของมหาชน” ขึ้นมานำและแย่งยึดอำนาจรัฐไปได้ในที่สุด (เกษียร เตชะพีระ 2559) กล่าวได้ว่าจุดหนักที่สร้างแรงบันดาลใจให้แก่มวลชนคนชั้นกลางที่ต้องการมีเสียงและบทบาทในการปกครองมากขึ้นคือการจุดประกายเรื่องการคอร์รัปชันของนายกรัฐมนตรีที่มาจากเลือกตั้ง ซึ่งถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักจนกลายเป็นระบบการเมืองสามัญไปในเวลาอันรวดเร็ว มโนทัศน์เช่น “เลือกตั้งอธิปไตย” “นักเลือกตั้ง” จนถึง “เผด็จการในระบบรัฐสภา” และ “คนเราไม่เท่ากัน” ทำลายพื้นฐานและลำต้นของระบอบประชาธิปไตยเสรีที่ตะวันตกใช้เวลานับศตวรรษในการสร้างให้มันมั่นคงและมีประสิทธิภาพพอสมควร ให้มันลายหายไปในช่วงสงครามไทยภายในทศวรรษเดียวคือจากวิกฤตปีพ.ศ. 2535 ถึง 2545 กระทั่งสามารถนำไปสู่การบรรลุ

จุดหมายใหญ่ของการต่อสู้ทางการเมืองที่ปฏิบัติได้ ที่สำคัญคือขบวนการมวลชนสื่อเหลืองสามารถนำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาลเลือกตั้งและคติความเชื่อทั้งหลายที่รองรับระบบการเลือกตั้งได้อย่างราบคาบ

การก่อรูปของแนวความคิดทางการเมืองที่เป็นแกนหลักของพันธมิตรฯ ที่ขึ้นสู่จุดสูงสุดเช่นกัน เห็นได้จากคำอภิปรายในเวทีสัมมนาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของ สนธิ ลิ้มทองกุล (คำคุณ สิทธิสมาน 2549)

“ชาตินั้นประกอบด้วย 2 อย่างเท่านั้นเองให้จำเอาไว้ ประกอบด้วยศาสนาและพระมหากษัตริย์ ไม่ใช่อย่างอื่น ไม่ใช่ 30 บาทรักษาทุกโรค ไม่ใช่อะไรทั้งสิ้น เมื่อใดศาสนาอ่อนแอ พระมหากษัตริย์ก็จะอ่อนแอ เมื่อใดพระมหากษัตริย์อ่อนแอ ศาสนาจะอ่อนแอ เราจะไม่มีชาติ ศาสนาจะอ่อนแอ เราจะไม่มีชาติ ศาสนาไม่ว่าจะเป็นพุทธ เป็นคริสต์ เป็นอิสลาม เป็นจิตวิญญาณของสังคมไทย จิตวิญญาณของพวกเรา

“พระมหากษัตริย์เป็นกันชนสุดท้ายของสังคมไทย ที่พวกเราพึ่งพาได้เมื่อผู้นำไร้คุณธรรม แต่เมื่อใดพระมหากษัตริย์กลายเป็นตรายางในทางการเมืองไปแล้ว ประเทศชาติถูกซื้อขายได้เพราะว่ารัฐธรรมนูญนั้นถูกสร้างขึ้นโดยนักการเมือง นักการเมืองนั้นถูกกำกับโดยพรรค พรรคนั้นถูกเป็นเจ้าของโดยทุน เพราะฉะนั้นแล้วหากประเทศชาติจะถูกเปลี่ยนมือได้เหมือนการแปรรูปการไฟฟ้าฝ่ายผลิต การแปรรูปปตท. การเอาคนของตัวนั่งที่โน่นที่นี้ วันนั้นก็จะเป็นวันที่เราไม่มีอะไรเหลืออีกแล้ว แม้กระทั่งจิตวิญญาณ” (คำคุณ สิทธิสมาน 2549)

กล่าวได้ว่า พลังทางอุดมการณ์ทางการเมืองของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ไม่ใช่ทั้ง “ประชาชน” และ “ประชาธิปไตย” ที่อยู่ในชื่อของกลุ่ม หากแต่คือพระมหากษัตริย์กับพุทธศาสนา ซึ่งจริงๆ แล้วน้ำหนักและความหมายนัยทางการเมืองคือสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นรูปธรรมแต่ฝ่ายเดียว ไม่ใช่เรื่องของสถาบันศาสนาพุทธแต่ประการใด และวาทกรรมเรื่องพระมหากษัตริย์ที่ผ่านแกนนำพันธมิตรฯ ก็วางอยู่บนคติเรื่องความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ที่จะเข้าแทรกแซงระบบการเมืองและรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง เรียกว่ารัฐบาลประชาธิปไตยได้อย่างถูกต้องตามประเพณี แม้ไม่ใช่ในความถูกต้องทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้ทรงวิจารณ์ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง แต่ทรงแนะนำให้ผ่านทางตุลาการคือผู้พิพากษาอันนำไปสู่สิ่งที่เรียกต่อมาว่า “ตุลาการภิวัตน์” พระราชดำรัสแนะนำจากในหลวงรัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2549 ความว่า “ต้องขอร้องฝ่ายศาลให้ช่วยกันเถิด เวลานี้ประชาชนทั่วไปเขาหวังในศาล โดยเฉพาะศาลฎีกา และศาลอื่นๆ ประชาชนบอกว่า ศาลดียังมีความซื่อสัตย์สุจริต มีความรู้ เพราะได้เรียนรู้กฎหมายมา และพิจารณากฎหมายที่ต้องศึกษาดีๆ ประเทศชาติจึงจะรอดพ้นได้” นับจากนั้นมาศาลได้เปลี่ยนจุดยืน “จากองค์กรระงับข้อพิพาทที่ต้องตั้งรับ (passive) กลายเป็นองค์กรเชิงรุก (active) และเปลี่ยนจากองค์กรกฎหมายกลายเป็นองค์กรการเมือง”(เข้มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง, 2020)

บัดนี้ภาคทฤษฎีและประเพณีของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ผ่านการปฏิบัติที่เป็นจริงในวิกฤตการเมืองครั้งต่าง ๆ โดยที่ยังรักษาฐานะอันสูงส่งที่เป็นศูนย์กลางและความต่อเนื่องใน “สิทธิอำนาจ” (authority) ที่สุกมิตร์ ปิติพัฒน์กล่าวว่าไม่เพียงแค่นี้เป็นประเพณีเท่านั้น หากยังได้ประสานเข้ากับการปฏิบัติที่เป็นจริง (สุกมิตร์ ปิติพัฒน์ 2563) ก่อผลที่เป็นการยุติความขัดแย้งและดำรงไว้ซึ่งหลักแห่งธรรมและคุณธรรมของผู้ปกครองไว้ ในบรรยากาศนี้เองที่นักประวัติศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ และนักนิติศาสตร์สามารถก่อสร้างมโนทัศน์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เป็น เสมือน “ผู้ทรงปกเกล้า” (Reign) ประเทศและพสกนิกรของพระองค์ ทั้งนี้ พระองค์ไม่ได้ทรงทำการปกครอง (Rule) โดยการใช้อำนาจ หรือตัดสินให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถูกหรือผิด หรือ

ว่าได้ประโยชน์เสียประโยชน์ หากแต่ด้วยพระบารมีของพระองค์ทรงทำให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นและทรงทำให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยมีวิวัฒนาการสืบเนื่องต่อมาด้วยวิถีของสังคมไทยเราเอง (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2549; บวรศักดิ์ อุวรรณโณ 2558)

บทที่ 6. การปฏิรูปประเทศไทยภายใต้แผนยุทธศาสตร์ 20 ปี

6.1. บริบททางการเมืองของการปฏิรูป “ประเทศไทย 4.0”

พัฒนาการของความขัดแย้งทางการเมืองที่กลายมาเป็นสงครามระหว่างสี นับแต่รัฐประหาร 2549 มีผลทำให้แนวคิดและมโนทัศน์เรื่องการปฏิรูปเปลี่ยนไปโดยพื้นฐาน จากจุดหมายเพื่อการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยและทัดเทียมนานาชาติ มาสู่การสร้างความปลอดภัยและสมานฉันท์ภายในประเทศเป็นหลัก นี่เองที่การปฏิรูปไม่ใช่จุดหมายและความตั้งใจแต่ดั้งเดิมของกลุ่มทหารที่ยึดอำนาจรัฐในการรัฐประหารวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 หากแต่เป็นแนวทางและจุดหมายหนึ่งของ “คณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอานันท์มหาดนพดิษฐ์” (กปปส.) ซึ่งอาศัยความไม่พอใจของประชาชนต่อการผ่านกฎหมายนิรโทษกรรม ที่เรียกว่า “เหมาแข่ง” มาประท้วงต่อต้านรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตรแห่งพรรคพลังประชาชน จากกลุ่มประท้วงแรกที่นำโดยกลุ่มนักการเมืองพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นพรรคฝ่ายค้านในสภา ดำเนินการสร้างเงื่อนไขของการประท้วงให้ลุกลามขยายเป็นแนวร่วมของคณะ กลุ่มและองค์กรต่างๆจำนวนมาก ประกอบด้วยเครือข่ายนักศึกษาประชาชนปฏิรูปประเทศไทย (คปท.) กองทัพประชาชนโค่นล้มระบอบทักษิณ (กปท.) เครือข่ายนักวิชาการ

กลุ่มประชาคมนักธุรกิจสีลม กองทัพธรรม สมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ (สรส.) อดีต ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ เข้ามาร่วมการประท้วง จนเกิดการยึดพื้นที่ปิดถนนและที่ทำการของรัฐบาลและหน่วยงานราชการจำนวนมาก สถานการณ์ตึงเครียดมีการใช้กำลังและความรุนแรงในบางจุด โดยทั่วไปสภาพการณ์คล้ายกับสมัยที่แนวร่วมพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) ทำการต่อต้านรัฐบาลทักษิณ ชินวัตรจนนำไปสู่การยึดอำนาจโดยกองทัพในปี 2549 ครั้งนี้ก็เช่นกัน สถานการณ์ของการประท้วงทวีความตึงเครียดและทำให้เห็นว่ามีแนวโน้มของการระเบิดเป็นความรุนแรงหรือสงครามย่อยๆระหว่างสองฝ่ายได้ แต่ปัจจัยที่ทำให้ความขัดแย้งคลี่คลายหรือยุติลงอย่างสันติไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างจริงจัง สืบเนื่องมาจากการที่ฝ่ายผู้ประท้วงได้สร้างเงื่อนไขที่ทำให้การเจรจาตกลงกันกับฝ่ายรัฐบาลเป็นไปได้ นั่นคือการเรียกร้องให้รัฐบาลลาออกอย่างไม่มีเงื่อนไข ซึ่งเป็นการเรียกร้องที่เกินกว่าฝ่ายรัฐบาลจะยอมรับได้ เนื่องจากไม่ปฏิบัติตามกฎหมายและความถูกต้องตามกติกาสถาบันของระบอบประชาธิปไตย หากแต่เป็นการใช้กำลังและจำนวนของมวลชนมาบีบบังคับให้รัฐบาลจำยอม โดยไม่รับฟังเหตุผลทางการเมืองซึ่งกันและกัน แนวทางและกลยุทธ์ดังกล่าวได้มีการใช้ตั้งแต่การประท้วงของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) ซึ่งไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาล จนนำไปสู่การยกระดับการประท้วงที่รุนแรงและละเมิดกฎหมายมากขึ้นเรื่อย แต่ก็อาศัยอำนาจศาลที่อ้างรัฐธรรมนูญมาปกป้องการประท้วงและการยึดสถานที่ทางการเมืองและที่สาธารณะอย่างไม่มีขอบเขตและหลักการ จนในที่สุดก็ถึงทางสุดท้ายที่กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) ประกาศการต่อสู้ขั้นเด็ดขาด จนทำให้กองทัพบกต้องออกมาช่วยในเหตุผลว่าเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความรุนแรงต่อไปด้วยการทำรัฐประหาร 19 กันยายน 2549

ในกรณีการประท้วงของกลุ่ม กปปส. ก็ทำนองคล้ายกัน ฝ่ายประท้วงเคลื่อนไหวอย่างท้าทายรัฐบาลอย่างเปิดเผย เพราะเชื่อว่ามิถุนายนและแกนนำภาคประชาสังคม สื่อมวลชนรวมทั้งนักวิชาการส่วนหนึ่ง กระบวนการยุติธรรมและสุดท้ายคือกองทัพสนับสนุนแม้ไม่แสดงออกอย่างเปิดเผยก็ตาม เพื่อทำให้การประท้วงเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปมากขึ้น ในที่สุดฝ่ายประท้วงสามารถหาเงื่อนไขที่ทำให้การหาทางออกของความขัดแย้งนี้เป็นไปได้ยากยิ่ง เมื่อรัฐบาลยิ่งลักษณ์ประกาศลาออกและจะนำไปสู่การเลือกตั้งใหม่ ฝ่ายผู้

ประท้วงก็ยังไม่พอใจ กลุ่ม กปปส. จึงเคลื่อนไหวเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีทั้งคณะลาออกจากรัฐบาลรักษาการ พร้อมทั้งประกาศจุดยืนว่าจะทำทุกวิถีทางเพื่อขัดขวางไม่ให้มีการเลือกตั้งวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2557 แต่จะต้องเปิดทางให้กับรัฐบาลคนกลางและจัดตั้งสภาประชาชนขึ้นเพื่อทำหน้าที่ปฏิรูปประเทศไทยก่อนที่จะยอมให้มีการเลือกตั้ง

แกนนำกปปส. วางแผนขยายบทบาทให้แก่กลุ่มและบุคคลที่เห็นด้วยการการประท้วงรัฐบาลแต่ไม่ต้องการออกมาชุมนุมบนท้องถนน จึงเปิดโอกาสให้มีการระดมสมองและจัดประชุมสัมมนาในหัวข้อว่าด้วยการปฏิรูปการเมืองก่อนการเลือกตั้ง จนกระทั่งที่สุดแล้วมีข้อเสนอว่า “ประเทศไทยต้องมีการปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง” โดยที่ยังไม่แน่ชัดว่าประชาชนเจ้าของอำนาจทั้งประเทศจะมีส่วนร่วมอย่างไรกับการปฏิรูปที่ กปปส. เปิดประเด็นขึ้นมา จนทำให้ได้คำขวัญว่า “ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง” เป็นเป้าหมายเฉพาะหน้าของการประท้วงไปและเชื่อว่าจะสามารถแก้ปัญหาของการปกครองในระบอบรัฐสภาได้

คำขวัญ “ปฏิรูปก่อนเลือกตั้ง” ทำท่าจะได้รับความยอมรับจากประชาชน เพราะดูเหมือนจะทำให้เล็งจากความรุนแรงได้ ฝ่ายรัฐบาลจึงออกมาเสนอความเห็นในเรื่องการปฏิรูปด้วย แต่การประชุมสัมมนาทั้งหลายทำได้เพียงแค่การอภิปรายปัญหาและทางออกทางหลักการและทฤษฎี แต่ไม่มีมาตรการรูปธรรมที่ทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกัน เนื่องจากกติกาและธรรมเนียมการปฏิบัติของระบบการเมืองรัฐสภา ซึ่งเป็นก้าวแรกของการปฏิรูประบบการเมือง ถูกปฏิเสธและต่อต้านอย่างเด็ดขาด ความคิดเห็นและข้อเสนอที่ได้มาในตอนนั้นจึงไม่มีผลต่อการคลี่คลายและลดระดับความตึงเครียดของการประท้วงลงไป ในที่สุดก็นำมาซึ่งวันที่ “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” แต่เป็นการซ้ำอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน สังคมและประชาชนไม่ได้รับบทเรียนอะไรเลย เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกสาปมากกว่า

มองย้อนกลับไป ทำให้เชื่อได้ว่ากลุ่มทหารยึดอำนาจได้มีการวางแผนการรัฐประหารไว้ก่อนแล้ว โดยในขั้นแรกฝ่ายกองทัพได้ประกาศกฎอัยการศึกก่อน และเรียกให้สองฝ่ายมาเจรจาต่อรองกันในสโมสรกองทัพบก ก่อนที่มาถึงแผนขั้นที่สองผู้นำกองทหารจะเข้าควบคุมและกักขังแกนนำโดยเฉพาะฝ่ายรัฐบาลเป็นสำคัญ แล้วประกาศยึดอำนาจรัฐบาลในวาระสุดท้ายในวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 เมื่อแน่ใจว่าจะไม่มีฝ่ายต่อต้านใดๆออกมาได้แล้ว ที่ผ่านมามีข้อมูลชัดเจนว่ากลุ่มรัฐประหารคิดอย่างไรถึงลงมือกระทำการรัฐประหาร แต่คราวนี้มีข้อมูลว่าพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ผู้บัญชาการกองทัพบก ได้ติดต่อนายสุเทพ เทือกสุบรรณแกนนำสำคัญของกลุ่มกปปส. ว่า "คุณสุเทพและมวลชนผู้สนับสนุน กปปส. ของท่านเหนื่อยมากแล้วตอนนี้เป็นหน้าที่ของกองทัพที่ต้องรับต่อ" สุเทพ เทือกสุบรรณอ้างต่อไปว่า กองทัพตระหนักดีถึงวัตถุประสงค์ของ กปปส. ระหว่างที่กลุ่มกดดันข้าราชการและทหารให้เข้าร่วมขบวนการ กองทัพได้รับข้อเสนอของ กปปส. หลายอย่าง เช่น มาตรการช่วยเหลือเกษตรกรเป็นต้น (Bangkok Post. 13 December 2013)

ทั้งหมดนี้คือที่มาและสภาพแวดล้อมของการเกิดแนวคิดและนโยบายการปฏิรูปประเทศภายใต้รัฐบาลอำนาจนิยมทหาร

6.2 หนทางสู่การปฏิรูปประเทศภายใต้รัฐบาล คสช.

ความย้อนแย้งของการใช้กรอบคิดการปฏิรูปอีกครั้งในประวัติศาสตร์ของการปฏิรูปประเทศไทย คือ การปฏิรูปภายใต้แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีและแผนคนไทย 4.0 ซึ่งออกมาหลังจากรัฐบาลคสช. กระทั่งอำนาจปกครองในมือได้แล้ว ด้วยความร่วมมือจากนักธุรกิจและอดีตนักการเมืองจึงสามารถสร้างแนวคิดและจุดหมายของการปฏิรูปออกมาได้ว่าเป็นการสร้าง “มั่งคั่ง ยั่งยืน มั่นคง” โดยอาศัยวิธีการที่เรียกว่า “ประชารัฐ” คือรัฐกับเอกชนร่วมมือกันในการยกระดับคุณภาพการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจที่เน้นเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสำคัญ ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากการปฏิรูปในอดีตคือการที่ฝ่ายกองทัพโดยเฉพาะคณะรัฐประหารในนาม “คณะรักษาความสงบแห่งชาติ” หรือ คสช. (National Council for Peace and Order; NCPO) ตั้งใจใช้อำนาจพิเศษของตนให้นานและมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ก่อนจะคืนอำนาจให้แก่ประชาชน คณะผู้ยึดอำนาจประกาศตั้งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ทำการในนามรัฐบาลชั่วคราวและแต่งตั้งสภานิติบัญญัติ กับสถาปนาปฏิรูปแห่งชาติซึ่งมีหน้าที่ทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร และเสนอแนวทางในการปฏิรูปด้านต่างๆ อีกมากมาย ด้วยการทำให้กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญและการปฏิรูปใหญ่โตและเทอะทะ และไม่ยืดเยื้อต่อประชาชน กระบวนการทั้งหมดจึงไม่บรรลุผลอย่างรวดเร็ว หากต้องต่อเวลาไปอีกราว 4 ปีจึงได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ตั้งใจในการสืบทอดและรักษาอำนาจของคณะและกลุ่มที่ร่วมกันยึดอำนาจมาไว้โดยไม่ต้องปิดบัง ดังเห็นได้จากการจัดการลงประชามติรับรองรัฐธรรมนูญและการเพิ่มเติมบทเฉพาะกาลที่ให้วุฒิสภาแต่งตั้งสามารถเลือกนายกรัฐมนตรีได้ กล่าวโดยสรุป รัฐธรรมนูญปี 2560 ได้นำอำนาจเหนือรัฐมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ทำให้มีความชอบธรรมในการบังคับใช้คำสั่ง คสช. หรือประกาศ คสช. ต่างๆ ที่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนดำรงอยู่อย่างแน่นแฟ้น ผลกระทบต่อการเมืองภาคประชาชน หนึ่งในรัฐธรรมนูญได้ปิดล้อมปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตของเกษตรกร สอง ปิดกั้นการเข้าถึงผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจ สาม ปิดล้อมการเคลื่อนไหวทางการเมือง ที่เรียกหาประชาธิปไตยและสิทธิเสรีภาพ (iLaw 2562)

การที่คณะ รสช. ไม่มีเจตนาเริ่มต้นตั้งแต่แรกในการผลักดันการปฏิรูปเพื่อไปบรรลุเป้าหมายอะไรที่พวกตนยึดถือและเข้าใจได้ เห็นได้จากยุทธวิธีในการวางหนทางสำหรับการปฏิรูปและสร้างความปรองดองสมานฉันท์ให้เต็มไปด้วยกลไกระบบราชการและแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่างๆ จำนวนมากจากบรรดาผู้สนับสนุนการประท้วงและล้มรัฐบาล ที่จะกลบเกลื่อนความสนใจของประชาชนในเรื่องการทำรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาหัวหน้า คสช. แกลงผ่านสถานีโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจในรายการ ‘คสช. คืนความสุขให้คนไทย’ ใจความเกี่ยวกับเหตุผลการยึดอำนาจ การบังคับใช้กฎอัยการศึก แผนการบริหารราชการแผ่นดิน และชี้แจงถึง ‘โรดแมป’ 3 ระยะดังนี้ โรดแมประยะที่ 1 คือ ช่วงของการควบคุมอำนาจการปกครอง มุ่งสร้างความปรองดองสมานฉันท์ กรอบเวลา 2-3 เดือน ระยะแรกนี้เองที่ คสช. สร้างบรรยากาศของความหวาดกลัวเพื่อป้องปรามผู้ประท้วงต่อต้านและวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของพวกตน ด้วยการใช้อำนาจในกฎอัยการศึกและต่อมาคือมาตรา 44 ในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ที่ให้อำนาจเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรี นั่นคือการไม่มีเสรีภาพในการพูดและแสดงความคิดเห็น สื่อมวลชนแขนงต่างๆ ถูกห้ามการเสนอข่าวที่ไม่เป็นผลดีต่อคสช. มีการเรียกตัวบุคคลจำนวนหนึ่งเข้ารายงานตัวและกักตัวเพื่อปรับทัศนคติในค่ายทหาร โรดแมประยะที่ 2 คือ ช่วงเวลาของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราว ตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติ คณะรัฐมนตรี และตั้งสภาปฏิรูปแห่งชาติ ซึ่งมีหน้าที่ทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรให้แล้วเสร็จ กรอบเวลา 12

เดือน โธดแมประยะที่ 3 คือ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวร ให้เสร็จสิ้นภายในปี 2558 แล้วจะให้มีการเลือกตั้ง ต่อมาในวันที่ 6 กันยายน 2558 สภาปฏิรูปแห่งชาติ หรือ สปช. ลงมติไม่รับร่างรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และต้องมีการตั้งกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ (กรธ.) ชุดใหม่ ทำให้ พล.อ. ประยุทธ์ เลื่อนกำหนดวันเลือกตั้งไปอีก

นอกจากการโฆษณาถึงความเลวร้ายและคอร์รัปชันของนักการเมืองที่เลือกตั้งแล้ว ในขณะที่ประกาศ จะทำการปฏิรูประบบการเมืองให้ปราศจากคอร์รัปชันและการใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของนักการเมือง ได้รับการสนับสนุนจากบรรดาคนชั้นสูง คนชั้นกลางระดับสูงและข้าราชการฝ่ายอนุรักษ์นิยมและนิยมเจ้าทั้งใน สถาบันอุดมศึกษาและทั่วไป ทั้งหมดทำให้หนทางไปสู่นโยบายปฏิรูปประเทศครั้งนี้ดำเนินไปอย่างไม่เหมือนในอดีตโดยสิ้นเชิง เป็นการปฏิรูปที่นอกจากบังคับลงมาจากเบื้องบนแล้วยังไม่เปิดกว้างในระดับล่างที่让群众มีส่วนร่วมในเป้าหมายและวิธีการของการปฏิรูปด้วย ไม่ยอมรับและปฏิบัติกติกาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและ หลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเสรี กล่าวโดยรวมภาพลักษณ์ของการปฏิรูปครั้งนี้จึงใช้วิธีการที่ไม่ เป็นประชาธิปไตยที่สุดที่เคยมีมาในประเทศไทยและในโลก

6.3 ที่มาของความคิดในการปฏิรูป “วิสัยทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย”

กรอบคิดมโนทัศน์และวิธีการในการปฏิรูปประเทศของรัฐบาล คสช. ดำเนินการโดยสภาปฏิรูปแห่งชาติ ที่ได้จัดทำ วิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์การปฏิรูปประเทศไทยและการปรับเปลี่ยนกลไกภาครัฐในเดือน สิงหาคม 2558 ภายใต้ข้อเสนอการปฏิรูปประเทศใน 11 ด้าน คณะกรรมการวิสามัญเป็นฝ่ายดำเนินการ จัดทำวิสัยทัศน์ดังกล่าวนี้ออกมา โดยมีประธานคือนายสุวิทย์ เมษินทรีย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ ขณะนั้น นายกอบศักดิ์ ภูตระกูล เป็นเลขาธิการคณะกรรมการฯ คณะกรรมการเลือกมาจากหลายสถาบัน และหน่วยงานที่มีชื่อและผลงานระดับชาติ เช่นนายกิตติพงษ์ กิตยารักษ์ ปลัดกระทรวงยุติธรรม นายสมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ)และนางอรทัย ก๊กผลจากคณะ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยรวมแผนการปฏิรูปนี้มีความเป็นไปได้ว่ามาจากการค้นคว้ารวบรวม ของคณะทำงานของนายสุวิทย์ เมษินทรีย์ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อรัฐบาลตั้งกระทรวงใหม่คืออุดมศึกษา วิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม ก็แต่งตั้งให้นายสุวิทย์ เมษินทรีย์เป็นรัฐมนตรี ซึ่งก็ได้จัดตั้งสำนักงาน คณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ขึ้นมาโดยการรื้อสร้างจากสำนักงานกองทุน ส่งเสริมการวิจัย(สกว.) เพื่อมารับหน้าที่ในการวางแผนการขับเคลื่อนการวิจัยตามแนวของวิสัยทัศน์ใหม่นี้

กล่าวโดยรวม วิสัยทัศน์และแผนการปฏิรูปประเทศนี้ มีการค้นคว้าศึกษาและรวบรวมข้อมูลอย่างมาก และครอบคลุมประเด็นปัญหาหลักๆและแนวทางรูปธรรมที่มีการศึกษาวิเคราะห์กันแล้วในประเทศโลกที่หนึ่ง อย่างรอบด้าน ทั้งหมดนี้ถูกบรรจุไว้ในแผนการปฏิรูปนี้ไว้ด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ที่ว่า “สร้าง ประเทศไทยให้เป็นประเทศโลกที่หนึ่ง” ทั้งนี้เพราะผู้จัดทำได้วิเคราะห์ว่าสภาพการณ์ประเทศไทยปัจจุบันอยู่ใน ประเทศโลกที่สอง คือได้พัฒนาระดับหนึ่งแต่ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร โครงสร้างเศรษฐกิจที่ผ่านมาเป็น “เกษตรแบบพึ่งพาตนเอง” จากนั้นเริ่มรับอารยธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งนำการปฏิรูปใหญ่ครั้งที่ หนึ่งมาสู่สยาม กลายเป็นประเทศเอกราชเข้มแข็งและเริ่มพัฒนาประเทศในด้านต่างๆได้ จากนั้นมาไทยก้าวสู่

ยุคสมัยใหม่และพัฒนา นำไปสู่เศรษฐกิจอุตสาหกรรมแบบเพิ่มมูลค่าในผลผลิต ทำให้เกิดความไม่สมดุล ความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างผู้ได้ออกาสกับผู้ด้อยโอกาส ระดับรายได้ของประเทศมาถึงปัจจุบันยังอยู่แบบปานกลาง เทคโนโลยีและการผลิตอุตสาหกรรมยังจำกัดและตามหลังประเทศโลกที่หนึ่งอย่างมาก แผนการปฏิรูปนี้จึงเสนอ ภายใต้สถานการณ์สากลที่เปลี่ยนไปในศตวรรษที่ 21 ที่จะนำประเทศไปสู่เศรษฐกิจใช้องค์ความรู้ในการสร้างมูลค่าแทน

ที่น่าสนใจในมโนทัศน์ของ “วิสัยทัศน์แผนการปฏิรูป” ก็คือความคิดทางการเมืองที่มองว่านับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มานี้ ประเทศไทยตกอยู่ใน “ระบอบประชาธิปไตยเทียม” (pseudo-Democracy) ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอำมาตยาธิปไตยและประชาธิปไตย เมื่ออ่านทั้งหมดแล้วจึงจะเข้าใจว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็น “ประชาธิปไตยเทียม” มาจากนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งเป็นสำคัญ ดังเห็นได้จากตอนหนึ่งในการวิเคราะห์ปัญหาการเมืองไทย ว่าเกิดจากคนไทยบกพร่องทางคุณธรรมจริยธรรม เห็นได้มากมาย “แต่ที่เลวร้าย คงหนีไม่พ้นการคอร์ปชั่น ที่มีแนวโน้มที่หนักหน่วงมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ตัวอย่างความคิดเห็น “กลุ่มคนเสื้อเหลือง” ที่มีต่อเรื่องดังกล่าวคือ

“สาเหตุของวิกฤตการเมืองไทยอยู่ที่การทุจริตคอร์ปชั่นของนักการเมือง และไม่ใช่ว่าจะเพียงในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา แต่ทุจริตกันมานานแล้ว เพียงแต่มันทุจริตกันถึงจุดสูงสุดในสมัย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร สาเหตุที่มีการทุจริตมากขึ้นเรื่อยๆ นั้น พี่น้องเสื้อเหลืองเชื่อว่าเป็นเพราะกระแสของทุนนิยมโลก ที่ส่งอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางจริยธรรมและคุณธรรมของผู้คนในสังคมไทยในทุกระดับ ส่งผลให้มีทัศนคติที่ว่านักการเมืองที่เป็นรัฐบาลโกงทุกรัฐบาล แต่รัฐบาลไหนที่โกงแล้วแบ่งให้ไม่เป็นไร ผู้คนอยากเข้าไปเล่นการเมืองเพราะเป็นแหล่งผลประโยชน์ยิ่งใหญ่ และที่สำคัญคือ ไม่เคยมีการลงโทษนักการเมืองได้อย่างจริงจังและรุนแรง จะมีบ้างก็เพียงส่วนน้อย การเลือกตั้งถือเป็นการลงทุนเข้าไปเป็นรัฐบาลคือการไปถอนทุนคืน” (วิสัยทัศน์, 2558)

บทวิเคราะห์นี้สะท้อนจุดยืนที่แสดงถึงอคติทางการเมือง แต่นำมาใช้ราวกับเป็นผลงานที่เชื่อถือได้ จุดยืนของวิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์การปฏิรูปฯ ดังกล่าวนี้จึงไม่ใช่ของหรือแทนคนไทยทั้งหมด หากแต่เป็นของคนกลุ่มเดียวที่เป็นอนุรักษนิยมเจ้าฝ่ายเดียวเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่แปลกใจว่าจุดหมายใหญ่ของแผนนี้จึงได้แก่การสถาปนา “ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอย่างแท้จริง” ภายในปี พ.ศ. 2575 (2032) อันเป็นวาระครบรอบหนึ่งศตวรรษของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั่นเอง

นำหนักและข้อเสนอในวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์การปฏิรูปฯ นี้อยู่ที่การสร้างสังคมไทยยุค 4.0 ที่เป็นสังคมบนฐานความรู้สมัยใหม่ ดังนั้นจึงมีข้อมูลและโครงร่างของการสร้างสังคมใหม่มาก ประเด็นที่น่าสนใจคือการวางเป้าหมายการสร้างคนและสังคมไว้ในบริบทของโลกที่หนึ่งในจินตนาการของพวกเขา ได้แก่คุณลักษณะ 6 ประการดังต่อไปนี้ 1. มีความภูมิใจในความเป็นชาติและวัฒนธรรมที่มีพระมหากษัตริย์ มีความเป็นไทยและรัฐชาติไทย 2. คนไทยเป็น smart citizen คือคิดอิสระ จิตสาธารณะ เรียนรู้ด้วยตนเอง พลเมืองตื่นรู้และเป็นพลเมืองอาเซียนและของโลกในเวลาเดียวกัน 3. สังคมมีคุณภาพ อุทิศปัญญา มีโอกาส ความเป็นธรรมและคุณธรรม 4. มีสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ ชุมชนกับธรรมชาติ เมืองมีพลวัต และมีคาร์บอนต่ำ ปรับสภาพความแปรเปลี่ยนได้ อุตสาหกรรมสีเขียว มิตรกับสิ่งแวดล้อม 5. มีโครงสร้างเศรษฐกิจเข้มแข็ง ประเทศเท่าเทียมกระจายความมั่งคั่ง 6. มีบทบาทสำคัญในเวทีภูมิภาคและเวทีโลก ทั้งหมดนี้เป็นความปรารถนาของคนใน

ประเทศและสังคมที่มีระบบการเมืองและเศรษฐกิจที่วางอยู่บนความเป็นมนุษย์นิยมและประชาธิปไตยเสรี ที่สำคัญคือบรรดาประเทศเหล่านั้นก่อสร้างสังคมและคนของเขาขึ้นมาบนความเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดในหลายศตวรรษที่ผ่านมา ที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงทางระบอบการเมืองจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นรัฐประชาธิปไตยที่อำนาจอธิปไตยเป็นของและมาจากประชาชนอย่างเดียวนั้น จึงจะสามารถสร้างสังคมในอุดมคติแบบหลัก 6 ประการข้างบนนี้ขึ้นมาได้

ประเด็นต่อไปคือโมเดลประเทศไทย 4.0 ที่วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์การปฏิรูปฯ นำเสนอเพื่อให้เห็นภาพและหนทางในการไปบรรลุเป้าหมายการออกแบบประเทศไทยใหม่ จุดหมายใหญ่คือการเปลี่ยนจากประเทศรายได้ปานกลางไปสู่การเป็นประเทศรายได้สูง และเศรษฐกิจขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม วิธีการสำคัญคือ 1. การสร้างผลิตภาพ 2. คนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจ มีความเท่าเทียมและทั่วถึง 3. กลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจ มิตรกับสิ่งแวดล้อมและยั่งยืน ไม่แปลกใจที่ฐานเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ย่อมต้องเป็นกลุ่มอุตสาหกรรมไม่ใช่บนฐานเกษตรกรรมแน่นอน ดังเห็นได้จากรายการต่อไปนี้คือ 1) อุตสาหกรรมชีวภาพ Bio-based industry 2) อุตสาหกรรมพลังงานทดแทน 3) กลุ่มอุตสาหกรรมด้านวิศวกรรมและการออกแบบ 4) กลุ่มอุตสาหกรรมเสริมคุณภาพชีวิต 5) กลุ่มอุตสาหกรรมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เอกสารนี้ยอมรับว่าระบบทุนนิยมก็มีบทบาทไม่น้อย โดยเสนอโมเดลระบบทุนออกเป็น 3 แบบๆแรกคือทุนนิยมอิงตลาด แบบที่สองคือทุนนิยมอิงรัฐ แบบที่สามคือทุนนิยมอิงสังคม และเสนอว่าประเทศไทยจะปรับใช้ทั้ง 3 รูปแบบ ในความเป็นจริงระบบทุนนิยมสมัยใหม่ดำรงอยู่ในทั้งสามมิติอย่างแนบแน่นลึกซึ้ง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้รูปแบบใดขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งกำกับและพัฒนาไปพร้อมกับการสร้างรัฐทุนนิยมแบบใด ที่สำคัญคืออำนาจต้องไม่ถูกผูกขาดโดยสถาบันหรือกลุ่มคนส่วนน้อย หากแต่ต้องกระจาย แบ่งปันและถ่วงดุลระหว่างกลุ่มและชนชั้นต่างๆหลากหลายในสังคม

ส่วนแนวคิดอุดมการณ์ที่รองรับการปฏิรูป 4.0 เมื่อเปรียบเทียบกับยุคก่อนหน้าแล้ว น่าสนใจว่ากลับมีลักษณะถดถอยและอนุรักษ์นิยมอย่างมาก เน้นความเป็นเอกภาพของศูนย์กลาง การรวมศูนย์การปกครองและบริหารยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ความคิดชาตินิยมเน้นหนักไปที่การเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ และอัตลักษณ์ความเป็นไทยที่ไม่เหมือนใครและไม่ต้องฟังเสียงจากภายนอก ความคิดทางการเมืองของฝ่ายกุมอำนาจถดถอยห่างจากคตินิรัฐธรรมนุญฉบับประชาชน 2540 ที่เคยพัฒนาถึงระดับสากลที่ให้ความสำคัญแก่ศักดิ์ศรีและความเป็นมนุษย์ของประชาชนอย่างมาก ไปสู่การรักษาและสืบทอดอำนาจของผู้กุมอำนาจเป็นหลักในรัฐธรรมนูญฉบับ “ด้านโกง” 2560

ท่ามกลางแผนการและแนวทางการปฏิรูปประเทศที่สะท้อนความคิดที่สอดคล้องกับประเทศอุตสาหกรรมสมัยใหม่อย่างยิ่ง “วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์การปฏิรูปฯ” กลับมีข้อเสนอที่คับแคบและไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติจริงๆเลยในยุคดิจิทัลที่ก้าวหน้าที่สุดอันหนึ่งในโลกโลกาภิวัตน์ นั่นคือการเสนออย่างแข็งขันให้มีการจัดทำยุทธศาสตร์ชาติในการปฏิรูปประเทศใช้เวลา 20 ปี นี่คือการมาของการมี “โรดแมป” สามระยะดังได้กล่าวแล้ว แต่ที่หนักหน่วงสุดได้แก่การกำหนดและบังคับให้รัฐบาลต่อไปทุกชุดต้องดำเนินนโยบายตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีนี้อย่างไม่มีเงื่อนไข เมื่อพิจารณา “วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์การปฏิรูปฯ” นี้โดยรวมแล้วพบว่าน้ำหนักและความมุ่งมั่นในการบรรลุจุดหมายของคณะกรรมการผู้ร่างแผนนี้และของรัฐบาลรวมศูนย์ไปที่การบังคับให้ทุกรัฐบาลต่อจากนี้ต้องใช้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีในการดำเนินนโยบายการปกครองและพัฒนา

ประเทศ ไม่ให้แต่ละรัฐบาลโดยเฉพาะจากการเลือกตั้งมีโอกาสในการสร้างนโยบายบริหารประเทศตามความต้องการของประชาชนหลากหลายอาชีพและความถนัดแต่ประการใด หากแต่ทุกอย่างต้องเดินไปตามแผนและยุทธศาสตร์ที่คณะผู้ร่างได้วางไว้ให้แล้วตั้งแต่บัดนี้เท่านั้น

เหตุผลสำคัญที่คณะกรรมการฯให้ความสำคัญแก่ยุทธศาสตร์ชาติ เพราะประเทศไทยอยู่ในสภาวะการณ์ที่ไม่ปกติ จึงไม่พร้อมจะก้าวไปสู่การเป็นประเทศโลกที่หนึ่งได้ ที่ผ่านมามีปัญหาสะสมเรื้อรัง โดยเฉพาะความขัดแย้งรุนแรง ความเหลื่อมล้ำในสังคม ดังนั้นเพื่อช่วยทำให้การปฏิรูปจะสามารถเดินหน้าเคลื่อนไปได้ จึงต้องมี 2 วาระที่รัฐบาลขณะนี้ต้องทำก่อน วาระแรกคือการปฏิรูป ทำการเปลี่ยนโครงสร้างระบบ กระบวนการทำงานต่างๆ ภายใต้ 37 วาระที่คณะกรรมการปฏิรูปประเทศได้วางแผนให้แล้ว ประกอบไปด้วยวาระด้านงบประมาณ ยุติธรรม ภาษีและที่ดิน เป็นต้น จากนั้นจึงจะเข้าสู่วาระที่สองคือการปรับเปลี่ยนประเทศ เป็นการเตรียมพร้อม เพิ่มขีดความสามารถในการเปลี่ยนผ่าน ภารกิจใหญ่ต้องดำเนินการ สร้างกลไกชุดใหม่ การส่งเสริมการลงทุนในต่างประเทศ การบริหารจัดการน้ำ สู่เศรษฐกิจดิจิทัล กระทั่งเข้าสู่การเป็นประเทศโลกที่หนึ่งต่อไป

แนวคิดเชิงลบต่อความเป็นมาของประเทศไทย ทำให้คณะจัดทำแผนยุทธศาสตร์ชาติ ให้นำหนักไปที่การมียุทธศาสตร์ที่กำกับเหนือรัฐบาลต่อไป สิ่งที่เราคาดหวังคือการเลือกตั้ง เพราะหลังเลือกตั้ง ประเทศอาจเจอ “วงจรอุบาทว์ 3 ป.” ได้แก่ 1) ประชาธิปไตยเทียม 2) ประท้วงต่อต้าน 3) ปฏิวัติรัฐประหาร ทั้งหมดนี้สะท้อนการไม่ยึดหลักการประชาธิปไตยเสรีนิยมแต่ประการใด ดังเห็นได้จาก 2 ป.แรก ส่วน ป.สุดท้ายว่าไปแล้วเป็นปัจจัยทำลายระบอบประชาธิปไตยที่ผ่านมามากที่สุด แต่แผนยุทธศาสตร์ชาติมองไม่เห็นปัญหาของกองทัพในระบอบการเมืองไทย หากแต่อุทิศความผิดพลาดทั้งหลายให้แก่สอง ป.ผ่านนักการเมืองและพรรคการเมืองที่มีอายุในเวทีการเมืองจริงๆ สั้นที่สุดในบรรดาสถาบันการเมืองทั้งหลาย ทั้งหมดนี้เองคือที่มาของการออกแบบยุทธศาสตร์ที่บังคับการปฏิบัตินโยบายของรัฐบาลในอนาคตอย่างมัดมือชกที่สุด

กล่าวโดยรวม ครรลองและมรรควิธีในการสร้างนโยบายการปฏิรูปและการนำไปปฏิบัติ เมื่อเปรียบเทียบกับยุคก่อนหน้าแล้ว ถือว่าแปลกแยกกับสภาพความเป็นจริงของประเทศในส่วนของประชาชนอย่างยิ่ง อ่อนด้อยและไร้ซึ่งบุคลากรที่มีคุณภาพและมีผลงานเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชนทั้งในส่วนที่เป็นข้าราชการผู้เชี่ยวชาญงานกับเอกชนที่มีฝีมือในการบริหารจัดการระบบธุรกิจที่ใหญ่พอควร เห็นได้จากการที่เอกชนหลายคนที่มีชื่อหลังจากเข้าร่วมในคณะกรรมการปฏิรูปต่างๆมากมาย ระยะเวลาที่ย่อยลาออก เมื่อพบว่าโครงการปฏิรูปต่างๆที่เสนอกันมานั้นไม่ได้วางอยู่บนความเป็นจริงและไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ที่น่าประหลาดใจคือเมื่อมองกลับไปในประวัติศาสตร์การปฏิรูป รูปแบบและเนื้อหาหมวดหมู่ของการปฏิรูป 4.0 แล้วมีความใกล้เคียงกับแนวคิดการปฏิรูปประเทศของรัฐบาล “หอย” ธานีรินทร์ ภัยวิเชียรมากที่สุด ตอนโน้นเสนอใช้เวลาเพียง 12 ปี คราวนี้ขอเสนอเพิ่มเป็น 20 ปี

ส่วนที่ได้เปรียบว่าการปฏิรูปในอดีตคือกระบวนการปฏิบัติมีหน่วยงานราชการ สำนัก องค์กรมหาชน ไปถึงสถาบันทางนโยบายมากมาย ส่วนใหญ่เป็นสถาบันวิชาชีพและเฉพาะทาง เช่นแพทย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้เติบโตและพัฒนาไปตามเส้นทางครรลองของโลกาภิวัตน์ในทศวรรษที่ผ่านมา พร้อมกับความเติบโตและขยายบทบาทอย่างมากของระบบทุนโลกาภิวัตน์ ความคิดเฉพาะทางเหล่านี้พากันอาศัยกรอบและแนวทางของนโยบายยุทธศาสตร์ฯมาใช้ในการทำงานเฉพาะของพวกตนที่สำคัญคืองบประมาณที่เพิ่มมาก

ขึ้นตามความก้าวหน้าของวิชาชีพและรายได้จำนวนมากที่สร้างจากตลาดเศรษฐกิจ และผู้บริโภคที่ขยายใหญ่ ออกไประดับโลกแล้ว การให้ความสำคัญแก่เทคโนโลยีล้ำสมัยเป็นประเพณีการปฏิบัติของบรรดานักปฏิบัติการ ด้านวิทยาศาสตร์ต่างๆมาโดยตลอด จึงไม่เป็นเรื่องยากและลำบากในการนำเข้ามาอีก โดยเฉพาะระบบดิจิทัลที่ เน้นการพัฒนาโดยอาศัยการลงทุนจากต่างประเทศ ส่วนทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่เคยมีบทบาท เด่นชัดในยุคการพัฒนาสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แทบไม่มีพื้นที่และฐานะในแผนยุทธศาสตร์ใหม่นี้เลย ประเด็นนี้จะพูดถึงในหัวข้อว่าด้วยความคิดสำคัญในการปฏิรูปต่อไป

โจทย์ของปัญหานี้คือการก่อรูปของความคิดในการปฏิรูปว่ามาจากฐานคิดและประสบการณ์เชิง ประจักษ์อะไรบ้าง ที่ผ่านมาโดยเฉพาะหลังจากรัฐไทยผนึกอำนาจปกครองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ ค่อนข้างมั่นคง ปัญญาชนและผู้ทรงคุณวุฒิฝ่ายอนุรักษ์นิยมสามารถประกอบสร้างมนทัศน์และกรอบคิดที่วาง อยู่บนโครงสร้างอำนาจดังกล่าว ออกมาเป็นทฤษฎีของระเบียบสังคมไทยที่ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งประกอบด้วย คุณค่าและจารีตทางวัฒนธรรมของชาติไทยว่าประกอบกันขึ้นจากวัฒนธรรมสองชนชั้นและสองประสบการณ์ที่ แทบไม่เหมือนกันเลย เปรียบเสมือนกองอิฐกองทรายที่ไร้ระเบียบในเบื้องล่าง แต่เมื่อถูกคูก่อสร้างขึ้นโดยชน ชั้นนำ ซึ่งมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งในแง่ของชีวิตและความคิดความเชื่อ ได้สร้างสังคมที่มีความเป็น เอกภาพขึ้นมาที่มี “สัจฐานของเจตีย์ด้วยสัญลักษณ์คือเมื่อน้ำค้างในเบื้องบน” (นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัทธ ิยะ, 2527) กล่าวคือความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ แสดงออกในสองจุดที่สำคัญในรูปของเจตีย์คือ เมื่อน้ำค้างและฐานบัสม์ ท่ามกลางการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปของโลกและระบบการผลิตและเทคโนโลยี รัฐไทยเลือกหนทางของการรวมศูนย์อำนาจและนโยบายไว้กับส่วนกลางมาโดยตลอด นำไปสู่การสร้าง วัฒนธรรมที่มีลักษณะของศูนย์กลางและความเป็นหนึ่งเดียว มากกระทั่งถึงนโยบายปัจจุบันคือคนไทย 4.0

คำถามต่อมาคือเงื่อนไขอะไรที่นำไปสู่การกำหนดนโยบายรวมศูนย์ดังกล่าว ทางการเมือง จากความ ขัดแย้งระหว่างกลุ่ม กบปส.ที่ต่อต้านรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ในทางความคิด กระแสความคิดคัดค้านประชาธิปไตย เสรีจากการเลือกตั้ง ในทางเศรษฐกิจ ชนชั้นนายทุนในเมืองและกลุ่มพัฒนาเอกชน รวมถึงปัญญาชน นักวิชาการ เทคโนโลยี ทหารเกรงพลังของพรรคการเมืองที่มีอำนาจนำในรัฐบาล หันมาหนุนกองทัพในการ ยึดอำนาจ กระบวนการดังกล่าว เมื่อมองจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์แล้ว กลายเป็นการกลับไปรื้อฟื้นคติ ความเชื่อและการปฏิบัติในประวัติศาสตร์ของการสร้างรัฐชาติไทย ที่เน้นศูนย์กลางและจำกัดหรือกำจัดฝ่าย ตรงข้ามที่คัดค้านออกจากเวทีการเมืองกลับมาอีก

ประเด็นย่อยที่จำเป็นต้องอธิบายคั่นคว่าเพิ่มเติมคือมีความคิดทางการเมืองและสังคมอะไรที่ช่วยทำให้ พลังและน้ำหนักของความถูกต้องของระบบประชาธิปไตยเสรีเสื่อมถอยลงอย่างรวดเร็ว กระทั่งไร้พลังในการ คัดค้านฝ่ายที่ต้องการทำลายประชาธิปไตยลงไป คำตอบเท่าที่รวบรวมได้คือการเติบโตใหญ่และทรงอำนาจนำ ของความคิด “ธรรมราชา” หรือกษัตริย์มหาชนที่แสดงออกในทางรูปธรรมของบทบาทรัชกาลที่ 9 และสิ่งที่ นักวิชาการเรียกว่า “พระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy)

ประเด็นต่อมาคือในทางการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่สำคัญคือการยกระดับและสร้างความรู้ใหม่ในระบบ การผลิต พัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทยในระยะที่ผ่านมาที่ไม่อาจพัฒนาไปได้เต็มที่ ด้วยลักษณะของการ เป็นทุนพาณิชย์ที่อาศัยอำนาจรัฐและสถาบันจารีตในการดำเนินธุรกิจอย่างผูกขาดและไม่เปิดให้มีการแข่งขัน เสรี ข้อจำกัดเหล่านี้ รัฐบาลไทยรักไทยภายใต้การนำของพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรใช้วิธีการทางบริหารธุรกิจมา

จัดการบริหารรัฐและรัฐบาล อาศัยทฤษฎีอย่างเสรีนิยมใหม่ที่ส่งเสริมให้เอกชนและปัจเจกเข้าถึงทุนและโอกาสในการผลิตได้มากขึ้น แต่ก่อนที่ผลอย่างเต็มรูปแบบจะปรากฏ ก็เกิดขบวนการประชาชนออกมาต่อต้านประท้วงกระทั่งนำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาลโดยการรัฐประหารของกองทัพ แบบแผนดังกล่าวดำเนินต่อไป ภายใต้กติการัฐธรรมนูญประชาธิปไตยเสรี ที่พรรคการเมืองประชานิยมได้รับการเลือกตั้งเข้ามาอีก ในที่สุดกลุ่มประชาชนก็ออกมาประท้วงต่อต้านอีก และก็นำไปสู่การรัฐประหารอีกครั้งในทศวรรษเดียว หากมองจากเศรษฐศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์ช่วงดังกล่าวแสดงถึงความขัดแย้งระหว่าง “ทุนเสรีและอิงประชานิยม” กับ “ทุนจารีตและทุนราชูปถัมภ์” ที่อิงรัฐและระบบราชการ ว่าฝ่ายใดจะสามารถก้าวขึ้นมายึดกุมอำนาจรัฐและรัฐบาลได้

6.4 ความคิดของคนไทยในยุคการปฏิรูป 4.0

สภาพของเศรษฐกิจประเทศในระยะสองทศวรรษที่ผ่านมา (2540-60) นักเศรษฐศาสตร์เรียกว่าเป็นสองทศวรรษที่หายไป หมายความว่าความเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนเสรีที่ดำเนินมาค่อนข้างได้ผลในทศวรรษ พ.ศ. 2530 เริ่มสะดุดภายหลังการรัฐประหารปี 2549 จากนั้นตัวเลขของอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจเริ่มหยุดชะงักและนิ่งกระทั่งถดถอยภายหลังรัฐประหารปี 2557 ดังนั้นหากสภาวะทางการเมืองและรัฐบาลเป็นปกติ จุดหมายของการปฏิรูปประเทศคือการเพิ่มประสิทธิภาพและขยายสมรรถภาพในการผลิตของประเทศ ซึ่งคือการเพิ่มประสิทธิภาพและผลิตภาพในการผลิตของบุคคลากรในระบบอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมและภาคบริการทั้งหลาย อันจะมีผลทำให้คนไทยทั้งในเมืองและชนบทมีชีวิตความเป็นอยู่และการทำงานที่ดีกว่าเก่า มีรายได้มากขึ้น มีดัชนีความสุขและสุขภาพแข็งแรงมากขึ้น มากกว่าการเน้นไปที่การพัฒนากระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีเฉพาะทางเช่นดิจิทัลเป็นหลักเท่านั้น หากเอาจุดหมายของการแก้ไขให้หลุดพ้นกับดับของการเป็นประเทศรายได้ปานกลาง กล่าวได้ว่าแผนการและนโยบายการปฏิรูปประเทศ 4.0 ดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้วิเคราะห์ถึงความเป็นมาของปัญหาเศรษฐกิจและผลลัพธ์ของมันว่ามาอย่างไร หากแต่กำหนดเป้าหมายของการปฏิรูปประเทศขึ้นมาเองจากห้องประชุมของนักวางแผนกลุ่มเดียวเท่านั้น

แม้ที่ผ่านมาภาคการผลิตอุตสาหกรรมและบริการมีการเติบโตใหญ่และพัฒนาไปไม่น้อย แต่นั่นเป็นผลพวงของการดำเนินตามพัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ที่ส่วนใหญ่สร้างผลิตภัณฑ์และความก้าวหน้าโดยการอาศัยเครื่องมือในการผลิตแบบใหม่ที่มากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ มาช่วยในการขยายและเพิ่มปริมาณของการผลิตไปถึงการบริโภค แต่หากดูถึงลักษณะพื้นฐานของการมีกรรมสิทธิในปัจจัยการผลิตและความเป็นธรรมในการกระจายแจกจ่ายรายได้และกำไรของระบบเศรษฐกิจแล้ว พบว่ายังไม่มีมีการปรับปรุงและพัฒนาให้ผู้ผลิตทั้งหลายสามารถเป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิตได้อย่างแท้จริงและทั่วถึง ในภาคเกษตรกรรม ชาวนาที่ไรที่ดินทำกินและอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น คนเมืองไร้ที่อยู่อาศัยที่ถูกสุขลักษณะในตัวเมือง ที่สัมพันธ์กับค่าจ้างรายได้ของพวกเขา การคมนาคมที่ติดขัดใช้เวลามากในการเดินทางเพื่อไปทำงานและกลับบ้าน แม้มีระบบรถไฟฟ้าและใต้ดิน แต่ราคาค่าบริการที่สูงมาก ไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการสร้างระบบสาธารณะทั่วไปที่มุ่งช่วยเหลือคนระดับล่างเป็นสำคัญ ในที่สุดแม้อากาศและน้ำอันเป็นธรรมชาติที่คนไทยมีใช้มากมายไม่ขาดก็เริ่มมีปัญหาเกิดสภาพของอากาศเป็นพิษจากการพัฒนาระบบอุตสาหกรรมและการบริโภคขนานใหญ่ การจัดการน้ำทวีปัญหาและวิธีการควบคุมพลังของมันไม่ให้นำมาซึ่งวิกฤตการณ์เช่นน้ำท่วมและน้ำแล้ง

เมื่อเปรียบกับการปฏิรูปประเทศครั้งก่อนๆ ลักษณะเด่นของการเกิดและก่อรูปเป็นนโยบายปฏิรูปประเทศไทย 4.0 นั้นแตกต่างโดยสิ้นเชิง ประการแรกคือแรงจูงใจและจุดหมายของการปฏิรูป ในขณะที่สองครั้งแรกมาจากการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างของเศรษฐกิจการเมืองโลก อันจะมีผลกระทบอย่างแรงต่อสภาพการณ์ภายในประเทศในทุกด้าน จนทำให้ชนชั้นนำและข้าราชการชั้นสูงร่วมใจกันวิเคราะห์ปัญหาและหาทางออกที่ทุกภาคส่วนเห็นพ้องต้องกันระดับหนึ่งต่อการปฏิรูป แต่การปฏิรูปครั้งล่าสุดไม่มีแรงกดดันจากภายนอกประเทศแต่ประการใด กลุ่มและพลังทางการเมืองทั้งหลายยังไม่ได้มีความต้องการและจำเป็นในการ “ปฏิรูป” อะไรเป็นกรณีพิเศษ ที่หน่วยงานและสถาบันในระบบบริหารขณะนี้ไม่อาจทำงานและปรับปรุงแก้ปัญหาต่างๆได้ แม้อาจไม่มีประสิทธิภาพเต็มที่ก็ตาม สภาพการณ์ขณะทำรัฐประหารจึงไม่ได้มีโจทย์และความคิดที่ผ่านการค้นคว้าศึกษาและข้อมูลของปัญหาประเทศและทางออกที่เป็นไปได้แต่อย่างใด ดังนั้นจึงไม่เห็นการมีส่วนร่วมและเข้ามามีการจัดทำแผนการและเค้าโครงของการปฏิรูปที่จะเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและเอาจริงเอาจังจากฝ่ายข้าราชการประจำผู้รับผิดชอบหน่วยงานและการปฏิบัติของรัฐบาลเหมือนในอดีตที่ผ่านมาแต่ประการใด แผนการและโครงการปฏิรูปประเทศไทย 4.0 จึงออกมาอย่างกะปริบกะปรอยในแบบระบบคณะกรรมการ ด้วยการรวบรวมนักวิชาการและเทคโนโลยีและนายทุนเอกชนจำนวนหนึ่งที่ผู้นำรัฐบาลไว้วางใจ ไม่ใช่เลือกหรือแต่งตั้งคนที่มีคุณสมบัติและความสามารถแท้จริง มาร่วมระดมสมองแล้วร่างเค้าโครงของการปฏิรูปประเทศ ตรงกันข้ามหัวหน้ารัฐบาลใช้อำนาจเด็ดขาดในการแต่งตั้งพรรคพวกคนกลุ่มเดียวกันจากครอบครัวเดียวกัน มาร่างแผนปฏิรูปและยุทธศาสตร์ประเทศไทย 4.0 ออกมา ซึ่งกรอบโครงและหัวข้อของแผนการดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกับหัวข้อในการสัมมนาทางธุรกิจทั่วไปที่มีการกระทำกันเป็นปกติในหลายปีที่ผ่านมา ไม่ได้มีอะไรที่แสดงถึงลักษณะเด่นของปัญหาการพัฒนาประเทศไทยในทศวรรษที่ผ่านมาและทำไมถึงต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางใหม่ นอกจากการโฆษณาถึงความล้ำเลิศของเทคโนโลยีสมัยใหม่ล่าสุด เช่นดิจิทัล อุปกรณ์เครื่องมือสมัยใหม่ล้ำยุค การเติบโตใหญ่ของเศรษฐกิจบริการที่ขยายครอบคลุมถึงการผลิตแผนการวาดภาพในฝันของอนาคตเศรษฐกิจไทยว่าจะได้รับอานิสงส์นานาประการจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีเหล่านี้ หากนำเข้ามาอยู่ในกระบวนการผลิตของประเทศได้ จึงเป็นเพียงจินตนาการของผู้มีอำนาจเด็ดขาดที่ต้องการใช้อำนาจดังกล่าวตามความพอใจของพวกเขาเท่านั้น

6.5 ความขัดแย้งทางความคิดต่อการปฏิรูปประเทศ

เมื่อเปรียบเทียบกับ การปฏิรูปประเทศในอดีต การปฏิรูปประเทศไทย 4.0 ภายใต้แนวคิดยุทธศาสตร์ 20 ปี นำไปสู่การมีปฏิภพกิจและวิพากษ์วิจารณ์กระทั่งต่อต้านโดยกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วยหลากหลายกลุ่มและองค์กร แต่ที่น่าสนใจมากคือกลุ่มและขบวนการที่ออกมาวิพากษ์และต่อต้านการปฏิรูปของ คสช. และรัฐบาล ต่อมาคือบรรดากลุ่มคนที่เป็นเยาวชน ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนและนิสิตนักศึกษา เฉลี่ยอายุระหว่าง 15-25 เป็นครั้งแรกที่กลุ่มต่อต้านรัฐบาลก่อกำเนิดจากคนที่มิวญุฒิและคุณวุฒิน้อยที่สุดในประวัติศาสตร์ แต่มีน้ำหนักและข้อเรียกร้องที่หนักแน่นและบางประเด็นยังรุนแรงและท้าทายการดำรงอยู่ของสถาบันหลักของชาติมากที่สุด (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล 2564) ทั้งหมดนี้ไม่อาจคิดได้เลยภายใต้บริบทและสภาพแวดล้อมทางการเมืองในอดีตที่ผ่านมาว่าจะเกิดขึ้นมาได้ คำถามคือยุคปัจจุบันของประเทศไทย 4.0 มีเงื่อนไขและปัจจัยอะไรทั้งภายในและภายนอกประเทศที่รองรับการเกิดขึ้นของแนวคิดต่อต้านการปฏิรูปประเทศไทย 4.0

ปฏิเสธไม่ได้ว่าการก่อเกิดความคิดในการปฏิรูปประเทศ 4.0 เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายในประเทศที่ยกระดับความรุนแรงสู่ขั้นเป็นปฏิปักษ์ ระหว่างฝ่ายผู้ประท้วงกับรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พัฒนาการของความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าว ไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นในรัฐบาล คสช. หากแต่เป็นความต่อเนื่องและเพิ่มระดับความหนักหน่วงและเข้มข้นขึ้นในหลากหลายมิติและปริมณฑลของการเมืองและการปกครองซึ่งก่อตัวขึ้นอย่างเป็นระบบในกระบวนการประท้วงของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย(พธม.)ในปี 2548 ที่ยกระดับการประท้วงของกลุ่มประชาสังคมจากเพียงแค่การประท้วงในนโยบายและการปฏิบัติของรัฐบาลไปสู่การโค่นล้มเปลี่ยนแปลงรัฐบาลขณะนั้นอย่างทันที ความสำเร็จและปัจจัยที่หนุนช่วยให้กลุ่มประท้วงสามารถดำเนินไปสู่จุดหมายดังกล่าวได้ ไม่ได้มาจากจำนวนคนและพลังที่กลุ่มประท้วงมีและสร้างขึ้นม่านั้น หากที่สำคัญยังมาจากพลังหนุนภายในระบบราชการ รัฐวิสาหกิจ ภาคเอกชนและที่เด่นชัดและแหลมคมมากขึ้นได้แก่ในปริมณฑลทางกระบวนการยุติธรรมรวมถึงศาลรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกลไกล่าสุดที่จัดตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 และต่อมาโดยเฉพาะหลังจากพระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2549 มอบให้แก่ผู้พิพากษาประจำศาลและตุลาการศาลปกครองสูงสุด ในวาระถวายสัตย์ปฏิญาณก่อนเข้ารับตำแหน่ง อันเป็นการเริ่มต้นของกระบวนการตุลาการภิวัตน์

เรื่องศาลยุติธรรมสามารถช่วยคลี่คลายสถานการณ์วิกฤตทางการเมืองในประเทศได้ จนกลายเป็นศาลที่ตีความข้อขัดแย้งโดยอิงกับอำนาจรัฐมากกว่าหลักการรัฐธรรมนูญสากลไปในที่สุดเป็นพัฒนาการทางความคิดการเมืองที่สะท้อนความขัดแย้งในระดับโครงสร้างอำนาจของรัฐ พิจารณาในมิติของความคิดทางการเมือง จึงเข้าใจได้ว่าทำไมประเด็นและทิศทางของพัฒนาการทางความคิดการเมืองจึงยกระดับความเข้มข้นและแหลมคมของทั้งฝ่ายประท้วงรัฐบาลและฝ่ายปกป้องรักษารัฐ ฝ่ายแรกแสดงออกในการเคลื่อนไหวล่าสุดของกลุ่มนักศึกษาในนามคณะราษฎร 63 แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุมที่นำเสนอ 10 ข้อ เพื่อปฏิรูปสถาบันกษัตริย์โดยอธิบายว่าเป็นความพยายามให้สถาบันฯ อยู่กับระบอบประชาธิปไตยได้อย่างมีเสถียรภาพ และไม่ใช้ข้อเสนอที่ผิดกฎหมาย ข้อเสนอดังกล่าวมีรายละเอียดสำคัญครอบคลุมยกเลิกประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112 รวมถึงเปิดให้ประชาชนได้ใช้เสรีภาพแสดงความคิดเห็นต่อการปฏิรูปการจัดการทรัพย์สินของสถาบันกษัตริย์และนิรโทษกรรมผู้ถูกดำเนินคดีเพราะวิพากษ์วิจารณ์สถาบันกษัตริย์ทุกคน และไม่มีการรับรองการรัฐประหารต่อไปอีกเป็นต้น (โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายและประชาชน (iLaw) 2563)

ก่อนหน้านี้กลุ่มนักศึกษาและประชาชนได้เสนอความคิดในการปฏิรูปสามด้านคือในรัฐธรรมนูญ ในสถาบันพระมหากษัตริย์และในรัฐบาลคสช. เมื่อรัฐบาลและรัฐสภาไม่หาทางทำให้ข้อเสนอเหล่านั้นเข้าไปดำเนินการตามกระบวนการประชาธิปไตยโดยผ่านกลไกที่ชอบธรรมตามรัฐธรรมนูญโดยปกติ แต่รัฐบาลกลับอาศัยกำลังตำรวจปราบปรามอย่างรุนแรง ในการยุติการเรียกร้องทำให้การเคลื่อนไหวในบรรดาข้อเรียกร้องเหล่านี้ โดยเฉพาะเรื่องการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นประเด็นที่ร้อนแรงยิ่งขึ้น จนทำให้แกนนำของกลุ่มประท้วงต้องถูกจับกุมดำเนินคดีในข้อหาร้ายแรงถึงขั้นหมิ่นพระบรมเดชานุภาพและฯตามมาตรา 112 ที่เลื่องชื่อที่มีโทษสูงมากกว่าปกติ พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มศึกษาดำเนินไปตามตรรกและสถานการณ์ทางการเมือง ในทางอุดมการณ์อาศัยหลักการของประชาธิปไตยเสรีและสิทธิมนุษยชนสากล ในขณะที่พัฒนาการทางความคิดการเมืองของฝ่ายปกป้องและรักษารัฐและสถาบันพระมหากษัตริย์ ก็มีการยกระดับการปราบปราม ซึ่งสะท้อนเส้นทางและพัฒนาการทางความคิดที่ปกป้องรัฐและรัฐบาลอย่างเต็มที่ ในที่นี้ขอเรียกว่าพัฒนาการทางความคิดทางการเมืองว่า “อนุรักษ์เจ้านิยม”

โจทย์สำคัญคือการทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เคลื่อนย้ายจากการเป็นสถาบันทางสัญลักษณ์และเน้นหนักทางคติความเชื่อจารีตประเพณีเข้าสู่ปริมณฑลของการเป็นสถาบันทางการเมืองการปกครองมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่สำคัญคือการยกระดับจากการเป็นสัญลักษณ์ทางนามธรรมสู่การเป็นสถาบันที่เป็นรูปธรรมและปฏิบัตินโยบายได้อย่างเป็นรูปธรรม การรื้อก่อสร้างมโนทัศน์สถาบันพระมหากษัตริย์ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นในสภาพแวดล้อมของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง 5 ทศวรรษจาก พ.ศ. 2490 ถึง 2549 โดยแบ่งออกเป็นสองระยะสองมโนทัศน์คือ ระยะก่อรูปและประกอบสร้างมโนทัศน์ จาก 2492-2519 ที่ความคิดดังกล่าวนี้ค่อย ๆ ถูกรวมเข้ากับ “การสร้างรัฐ” เป็นหมุดหมายสำคัญในการกำหนดความหมายแห่งการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐ ระยะที่สอง (2520-2549) มโนทัศน์สถาบันพระมหากษัตริย์ขยายแนวคิดและการปฏิบัติไปสู่ “การสร้างชาติ” ช่วงระยะนี้การประสานจากภาคทฤษฎี(จารีตประเพณี)สู่การปฏิบัติ(การพัฒนา) มโนทัศน์สถาบันฯ คล้ายคลึงพัฒนาไปท่ามกลางการสร้างและสืบทอดโครงสร้างอำนาจรัฐที่วางอยู่บน “ฉันทมติพระมหากษัตริย์” ระหว่างกลุ่มอำนาจทางทหาร ข้าราชการชั้นสูงและธุรกิจเอกชน ซึ่งรวมเรียกว่า “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (Network Monarchy)

ในสมัยรัฐบาลคสช. และพรรคพลังประชาชน ยิ่งเมื่อฝ่ายกลุ่มนักศึกษาและประชาชนออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านมากเท่าไร ฝ่ายรัฐบาลก็ยิ่งใช้เครื่องมือและกลไกทั้งหมดโดยเฉพาะตำรวจและศาลในการยุติการเคลื่อนไหวประท้วงลงไปด้วยการจับเข้าคุก จนถึงกับมีการตั้งชื่อวิธีการดังกล่าวนี้ว่าคือ “นิติสงคราม” ของรัฐบาลต่อเยาวชน ผลสะท้อนที่ตามมาคือมีการอภิปรายและโต้เถียงกันในประเด็นเรื่องการปฏิรูปประเทศ คราวนี้ประเด็นปัญหาเรื่องฐานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยกลายเป็นประเด็นหลักสำคัญที่คนส่วนมากต้องการความกระจ่างและความถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมายและรัฐธรรมนูญ จากการที่สถาบันพระมหากษัตริย์เคยอยู่อย่างเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และนามธรรม อาศัยความเชื่อตามประเพณีและความศรัทธาในลักษณะของธรรมราชาที่ไม่อาจตั้งคำถามได้ มาสู่การเป็นสถาบันทางสังคมเช่นเดียวกับสถาบันทางการเมืองการปกครองอื่นๆ ทั้งหลายที่ต้องแสดงความโปร่งใสและความรับผิดชอบต่อส่วนรวมและประชาชนผู้เสียภาษี เป็นเส้นทางและพัฒนาการที่ไม่อาจคิดได้เลยในสภาพการณ์ปกติธรรมดาทั่วไป แต่เนื่องจากรัฐประหาร คสช. และความพยายามสร้างระบอบอำนาจนิยมที่กีดกันและจำกัดการมีส่วนร่วมของประชาชนทั่วไป แม้จะมีนโยบายการปฏิรูปประเทศ 4.0 แต่ภายใต้แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ก็ทำให้คนทั้งหลายมองเห็นธาตุแท้ของอำนาจนิยมและตระหนักถึงหนทางและการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของโลกในยุคศตวรรษที่ 21 เลย จนนำไปสู่การเกิดการเคลื่อนไหวนำโดยเยาวชนและนิสิตนักศึกษาทั่วประเทศอย่างขนานใหญ่ตั้งแต่ปี 2562 เป็นต้นมา

บทที่ 7. สรุป: บทสังเคราะห์ความคิดการปฏิรูปประเทศจากอดีตถึงปัจจุบัน

ในท้ายที่สุด หากวิเคราะห์แนวความคิดในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศจากอดีตถึงปัจจุบัน เราจะเห็นและเรียนรู้อะไรได้บ้าง ประการแรก ความจำเป็นของการปฏิรูปประเทศ ปฏิเสธไม่ได้ว่าแรงผลักดันที่สำคัญต่อการเกิดความคิดในการปฏิรูปประเทศที่เหมือนกันมาจากความต้องการรักษาความเป็นอิสระอธิปไตย และการดำรงอยู่ของประเทศไทยต่อไปในอนาคตอย่างเท่าเทียมและมีศักดิ์ศรีของประชาชนและรัฐบาลในสายตาและความสัมพันธ์กับนานาอารยะประเทศทั่วโลก การปฏิรูปใหญ่สองครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 และครั้งที่สองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สะท้อนที่มาและอิทธิพลของปัจจัยภายนอกที่เป็นมหาอำนาจและลัทธิอาณานิคม แม้ในระยะ “สงครามเย็น” จะไม่มีรูปแบบของลัทธิอาณานิคมแบบเก่าอีกต่อไป หากแต่ความจำเป็นที่ต้องเลือกข้างอย่างไม่มีความเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเอง ก็ไม่ต่างไปจากบรรยากาศและสภาพแวดล้อมภายใต้ลัทธิอาณานิคมตะวันตกในยุคก่อน ทั้งหมดนี้ทำให้การมีรัฐบาลและระบบราชการบริหารแผ่นดินในประเทศไทยมีความสำคัญและเป็นตัวชี้ขาดในความสำเร็จหรือล้มเหลวของการปฏิรูปประเทศเป็นอย่างมาก กรณีแรกความสำเร็จในการปฏิรูปการปกครองและเศรษฐกิจสยามมาจากความเป็นปีกแผ่นดินในรัฐบาลและชนชั้นนำทั้งเจ้านายและบรรดาขุนนางสำคัญทั้งหลายประการหนึ่ง กับจากพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 5 กับคณะเจ้านายที่อยู่ในรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ผลักดันนโยบายและการปฏิบัติในการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ไปได้ ข้อนี้ก็เห็นได้จากการปฏิรูปที่เรียกว่าการพัฒนาประเทศสมัย “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์เช่นเดียวกัน ที่นอกจากผู้นำมีความเชื่อมั่นในจุดหมายและแนวทางหลักของการพัฒนาแล้วยังสามารถรวบรวมและใช้ข้าราชการและผู้มีความสามารถเข้าไปกำกับและผลักดันนโยบายพัฒนาในด้านต่างๆได้อย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับความสำเร็จของการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

เมื่อมาพิจารณาถึงการปฏิรูปในยุค “คนไทย 4.0” ที่กำลังดำเนินการอยู่ขณะนี้ เห็นได้ชัดว่ามีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับสองครั้งแรกอย่างมาก ผู้นำรัฐบาล คสช. และรัฐบาลพรรคพลังประชารัฐไม่อาจแสดงถึงความเชื่อมั่นและเข้าใจในจุดหมายและวิธีการในการบรรลุการทำประเทศให้เป็นแบบ 4.0 ซึ่งหมายถึงระบบอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีล้ำยุคแบบดิจิทัลและอื่นๆ ไม่ใช่เป็นเพียงการได้มาซึ่งเครื่องมือการผลิต ไม่ใช่ระบบทั้งหมดซึ่งต้องสร้างและเกิดขึ้นมาบนพัฒนาการอันยาวนานของระบบการผลิตและการเรียนรู้ในประเทศของคนไทยเอง ที่ต้องอาศัยภูมิปัญญาและความเชี่ยวชาญของนักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยเอง ไม่ใช่การนำเข้าจากต่างประเทศอย่างที่รัฐบาลกำลังทำอยู่ ส่วนบรรดาคนที่มีความสามารถในการกำหนดรูปธรรมและการปฏิบัตินโยบายปฏิรูปก็มองไม่ค่อยเห็น หากดูจากรายชื่อคณะกรรมการและสมาชิกสภาปฏิรูปนับร้อยคนมาถึงคณะกรรมการยุทธศาสตร์ ส่วนใหญ่แต่งตั้งจากบรรดานายทหารและข้าราชการอาวุโสเป็นหลัก แทบไม่เคยได้ยินหรือเห็นผลงานของคนเหล่านั้นเลยในการทำงานเชิงปฏิรูปใดๆทั้งสิ้น ทั้งหมดจึงสร้างและจบลงในระบบราชการแบบเดิมๆเท่านั้นเอง

ในด้านความคิดว่าด้วยการปฏิรูป เห็นได้ว่าทั้งรัชกาลที่ 5 คณะราษฎร และจอมพลสฤษดิ์มีภาพลักษณ์ของคนไทยในสายตาและสร้างจุดหมายของรัฐบาลขึ้นมาเพื่อดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอน รัชกาลที่ 5 มีภาพของคนไทยที่เป็นทาสและไพร่ที่ไม่ได้รับความยุติธรรมจากระบบทาสไพร่ และขาดความสุข และความสมบูรณ์ในการทำมาหากิน จึงต้องเลิกทาสและไพร่ ปฏิรูปและปรับปรุงระบบยุติธรรมทั้งหมด จัดตั้งระบบโรงเรียนแบบใหม่ ในด้านเศรษฐกิจก็จัดตั้งระบบการคลัง ภาษีอากรที่ทำให้รัฐบาลสามารถบริหารงานได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ แม้เป็นการรวมศูนย์อำนาจและการเงินไว้กับส่วนกลางแต่ผู้เดียวอันจะเป็นปัญหาต่อไปก็ตาม ในขณะที่คณะราษฎรมองราษฎรอย่างเป็นทางการเป็นคนเสมอและเท่ากัน การปฏิบัตินโยบายจึงเน้นกระจายออกไปยังทุก ส่วนของประเทศให้มากที่สุด ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎร ดิดที่รัฐบาลไม่มีงบประมาณเพียงพอในการ ลงทุนโครงสร้างพื้นฐานได้ ส่วนจอมพลสฤษดิ์มีภาพลักษณ์ของคนชั้นกลางและคนชนบทในความคิด ที่ยากจน หมูบ้านและชนบทล้าหลังและไม่เจริญ ผู้คนส่วนใหญ่มีสภาพเหมือนเด็กที่ไร้สมรรถภาพ ต้องการผู้ใหญ่หรือ ผู้ปกครองที่มีอำนาจสิทธิ์มากดูแลบ่มเพาะขัดเกลาให้เป็นคนที่ดีเหมือนคนประเทศก้าวหน้าทั้งหลาย ด้วย อานิสงส์ของความช่วยเหลือจากสหรัฐฯทำให้นโยบายปฏิรูปจึงมุ่งไปที่การสร้างโครงสร้างประเทศในด้าน เศรษฐกิจ การศึกษา การคมนาคมและสาธารณสุข ในขอบเขตและประสิทธิภาพเท่าที่ระบบราชการไทยจะ สามารถทำได้ในตอนนั้น

ในขณะที่การปฏิรูป 4.0 รัฐบาลมีภาพลักษณ์ของคนไทยที่ส่วนใหญ่ยังติดกับรายได้ปานกลาง ไม่มี ความคิดทางการเมืองของตนเอง แม้จะมีรายได้ดีขึ้นกว่าก่อน แต่ก็ไปถึงจุดหมายที่ประเทศอุตสาหกรรมข้าม พันไปคือรายได้ระดับสูงต่อหัว ประชากรอีกไม่น้อยยังอยู่ในความยากจน ไม่อาจยกระดับเกษตรกรรมและการ ผลิตขั้นต้นเพราะขาดเทคโนโลยีและความรู้ความสามารถมากระดับการผลิตให้เป็นอุตสาหกรรม ความคิด ดังกล่าวนำไปสู่การกำหนดนโยบายเขตเศรษฐกิจภาคตะวันออก (อีอีซี) ที่มุ่งให้ทุนต่างชาติมาลงทุนและ เทคโนโลยีการผลิต โดยได้รับสิทธิพิเศษด้านภาษีและการลงทุนอื่น ๆ รวมถึงการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินได้ถึง 99 ปีเป็นต้น ในระยะยาวไม่มีนโยบายที่มุ่งไปสู่การแก้ปัญหาเงินและเงินไขของความยากจนเชิงโครงสร้าง ที่ แสดงออกในนโยบายที่ดิน การกระจายรายได้และทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นธรรมและเท่าเทียมมากขึ้น การ เปิดโอกาสให้แก่คนทั่วไปเข้าถึงทรัพยากรและแหล่งทุนทั้งที่เป็นวัตถุดิบตราและที่เป็นวัฒนธรรม ที่อำนวยความสะดวกให้พวกเขาสามารถนำไปผลิตและสร้างมูลค่าในการแลกเปลี่ยนได้อย่างกว้างขวางและเสรี อันจะนำไปสู่การ เสริมสร้างศักยภาพและความเป็นไปได้ในการพัฒนายกระดับตนเองของประชาชนได้อย่างแท้จริง อันเป็นหลัก คิดของสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์สากลที่เสนอ แจมริกได้เสนอไว้ ซึ่งทั้งหมดนี้ต้องดำเนินไปในปริมณฑลทาง การเมืองควบคู่ไปด้วย ได้แก่การเสริมสร้างระบบประชาธิปไตยให้ทำงานได้อย่างเป็นอิสระปราศจากการ แทรกแซงและบั่นทอนโดยอำนาจนอกระบบอีก นั่นจึงจะเป็นการปลดปล่อย และการพัฒนา ความเป็นคนไทย และพลเมืองที่มีศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมที่คนไทยขาดหายไปนับแต่เริ่มการปฏิรูปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

สุดท้ายนี้การศึกษาถึงความเป็นมาของการปฏิรูป ทำให้เข้าใจถึงเส้นทางและความสลับซับซ้อนของ แนวคิดในการเปลี่ยนแปลงประเทศ จากความต้องการเป็นประเทศที่ทันสมัยและเป็นเอกราช มาสู่ความหวังว่า จะเห็นประเทศมีความปรองดองและสมานฉันท์บนความหลากหลาย พัฒนาการอันหลังนี้แสดงให้เห็นถึงวิกฤต ทางการเมืองในประเทศโดยเฉพาะความขัดแย้งที่มาจาก การต่อสู้ระหว่างมวลชนต่างแนวคิดทางการเมือง เริ่ม จากกลุ่ม “เสื้อเหลือง” กับกลุ่ม “เสื้อแดง” กระทั่งนำไปสู่การโค่นล้มรัฐบาล โดยการอาศัยบริการของกองทัพ กล่าวได้ว่าหลังรัฐประหาร 2549 เป็นต้นมา ทุกรัฐบาลต้องตั้ง “คณะกรรมการสมานฉันท์เพื่อปฏิรูปการเมือง และศึกษาการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อนำไปสู่ความปรองดองของประเทศ” เป็นหนึ่งใน 5 คณะกรรมการที่ นายกรัฐมนตรีนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะแต่งตั้งเพื่อจุดหมายของความสมานฉันท์และการปฏิรูปประเทศโดยรวม แต่ทุกรัฐบาลและทุกคณะกรรมการเหล่านั้นไม่เคยประสบความสำเร็จเลย แม้จะสามารถนำเสนอรายงานและ ข้อเสนอต่างๆมากมายก็ตาม แสดงว่าเราไม่ได้ขาดแคลนความคิดเรื่องการปฏิรูป หากแต่ขาดสภาพแวดล้อม

ทางการเมืองที่ต้องการและยอมรับความแตกต่างของทุกกลุ่มและกลไกที่ไม่ถูกบงการควบคุมโดยรัฐได้ในการทำหน้าที่ขับเคลื่อนการปฏิรูปอย่างเป็นรูปธรรม ดังที่นักวิชาการได้เสนอว่า “การปฏิรูปควรมีลักษณะเป็นนวัตกรรม เพราะนวัตกรรมจะเป็นการคิดและการกระทำอย่างใหม่” (โชคชัย สุทธาเวชอ้างใน อภิญา ดิสสะมาน 2557)

บรรณานุกรมภาษาไทย

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล 2564 . *สงครามเย็น(ใน)ระหว่างโบว์ขาว* กรุงเทพฯ มติชน

กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์ 2557. “ทัศนะของสื่อหนังสือพิมพ์และปัญญาชนสาธารณะที่มีต่อสถานะและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ ระหว่าง พ.ศ.2535-2540” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เกษียร เตชะพีระ 2551. “รัฐสวัสดิการ สังคมประชาธิปไตย และนิเวศประชาธิปไตย” เรียบเรียงจากปาฐกถา “สถานการณ์การต่อสู้ของขบวนการจนภายใต้บริบทสังคมไทยในอนาคต” ในงานรำลึก 100 วันวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ 15 มีนาคม 2551 ณ ศูนย์ภูมิปัญญาไทบ้าน เชื้อนปากมูล จ.อุบลราชธานี, ค้นหาเมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2558, จาก <http://www.prachatai.com/05web/th/home/11688> เข้าถึงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2565.

กาญจณี ละอองศรี บก. 2559. *ศาสตราจารย์ ดร.อดุล วิเชียรเจริญ กับหลักสูตรวิชาพื้นฐานศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กุลดา เกษบุญชู-มีดี 2562. *ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์: วิวัฒนาการรัฐไทย* กรุงเทพฯ ฟ้าเดียวกัน.

“_____” 2550. “การเมืองไทยในยุคสฤทธิ-ถนอมภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก” กองทุนปริทัศน์ พนมยงค์ มูลนิธิ 50 ปีธนาคารแห่งประเทศไทย.

เข้มทอง ตันสกุลรุ่งเรือง, 2020. “จาก ‘ตุลาการภิวัตน์’ ถึง ‘นิติสงคราม’ : สงครามไม่มีวันแล้วเสร็จของปึกขาวไทย” เข้าถึงใน <https://www.the101.world/judicialization-of-politics-and-lawfare/20> Feb 2020

คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร 2557. *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* กรุงเทพฯ มติชน.

คำณูณ สิทธิสมาน 2549. *ปรากฏการณ์สนธิ จากเสื่อสี่เหลี่ยมถึงผ้าพันคอสีฟ้า*. กรุงเทพฯ: บ้านพระอาทิตย์

โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายและประชาชน (iLaw) 2563. “10 ข้อเสนอปฏิรูปสถาบันกษัตริย์” <https://ilaw.or.th>. เข้าถึงวันที่ 18 มกราคม 2565.

โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายและประชาชน (iLaw) 2562. “ปัญหารัฐธรรมนูญ 2560 ที่ไม่เป็นกฎหมายสูงสุดอีกต่อไป ไร้ฉันทามติและลดอำนาจประชาชน” วันที่ 8 ตุลาคม. <https://ilaw.or.th/node/5415> เข้าถึงเมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2565.

ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 4. มีนาคม ร.ศ. 123.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2516. “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสือประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย* กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จตุชัย แซ่ซื่อ ม.ป.ป. “หลวงวิจิตรวาทการในเงาเวลาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์” https://www.academia.edu/40966828/หลวงวิจิตรวาทการในเงาเวลาของจอมพลสฤษดิ์_ธนะรัชต์ เข้าถึงเมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2565.

จุลจอมเกล้า, พระบาทสมเด็จพระ. 2499. พระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยเรื่องทาสและเกษียณอายุ ใน *เรื่องเลกทาสในรัชกาลที่ 5* อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประสาน บุรณศิริ) กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.

จุลจอมเกล้า, พระบาทสมเด็จพระ. 2518 “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช ชัตติยา กรรณสูตร (รวมรวม) *เอกสารการเมืองการปกครองของไทย* กรุงเทพฯ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เดช บุณนาค 2551. *ชบถ ร.ศ. 121* กรุงเทพฯ มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ตฤณ ไอยะรา 2562. “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุครัฐบาลเปรม (2523-2531) *เศรษฐกิจสารธรรมศาสตร์* <https://Sittha San.Econ.TU.ac.th/> เข้าถึง 17 มกราคม 2565.

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ 2549. *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว* กรุงเทพฯ มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ 2535. *สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477-2511* กรุงเทพฯ ดอกหญ้า

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ชัตติยา กรรณสูตร 2518. (รวมรวม) *เอกสารการเมืองการปกครองของไทย* กรุงเทพฯ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2557. *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน* กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ทินพันธุ์ นาคะตะ 2563. “ฯพณฯ” พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ อดีตนายกรัฐมนตรีกับนโยบายและผลงานสำคัญ (พ.ศ. 2523-2531)” ใน *สถาบันพระปกเกล้า* (พฤษภาคม-สิงหาคม 2563) <https://PKPso06.thi=Thaijo.org/index.php/kpi./> เข้าถึงวันที่ 17 มกราคม 2565.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 2526. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ กรุงเทพฯ มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ธงชัย วินิจจะกุล 2544. “ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 (พฤศจิกายน), 56-65.

ธงชัย วินิจจะกุล 2555 “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน” ใน *สยามยามเปลี่ยน(ไม่)ผ่าน ชุมชนปาฐกถา ๗๐ ปีชาลววิทย เกษตรศิริ* กรุงเทพฯ: ฟ้ายเดียวกััน.

ธงชัย วินิจจะกุล 2555. *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภายของชาติ* แปลโดยพวงทอง ภวัครพันธุ์และพงษ์เลิศ พงษ์วานานต์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์อ่าน.

ธงชัย วินิจจะกุล 2560. งานทางปัญญาในสังคมจนปัญญา ปาฐกถา “ศิลปะกับสังคม” 2559 ณ สถาบันปรึดี พนมยงค์ 24 กันยายน 2559 ใน *ปรึดีศึกษาและปาฐกถาศิลปะกับสังคม*. กรุงเทพฯ มูลนิธิปรึดี พนมยงค์และสถาบันปรึดี พนมยงค์.

ธีรยทุธ บุญมี 2550. “บทวิเคราะห์การเมืองไทยในต้นทศวรรษหน้า” ใน *ความคิดสองทศวรรษธีรยทุธ บุญมี* กรุงเทพฯ: มติชน.

ธนาพล อิวสกุล 2561. “ชีวิตที่เลือกได้ 2 ทศวรรษสุดท้าย ชัยอนันต์ สมุทวณิช” ใน *The 101 World*, 21 Sept. 2018. [https://the 101 World politics /last-two-decades-of-chaianan/](https://the101world.com/politics/last-two-decades-of-chaianan/)เข้าถึงเมื่อ 25 พฤษภาคม 2564.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2552 “ระบบทาสไทย ความหมายและความเป็นจริง” ใน *รัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ 60 ปี/รัฐศาสตร์สาร 30ปี* (เล่ม 1). หน้า 78-117.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 2562. “ปัญหาความเกี่ยวพันที่กตัญระหว่างประวัติศาสตร์กับชาติ” ใน *สุภางค์ จันทวานิช บก. ประเทศไทยในความคิดของเมธีวิจัยอาวุโส* เล่ม 2 กรุงเทพฯ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) หน้า 38-67.

ทวีศักดิ์ เผือกสม 2546. *คนแปลกหน้านานาชาติของกรุงสยาม* กรุงเทพฯ มติชน.

ณัฐพล ใจจริง 2556, *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ*, กรุงเทพฯ ฟ้ายเดียวกััน

ณัฐพล ใจจริง 2552. “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา(พ.ศ. 2491-2500)” *วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต* สาขาวิชารัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2549, “แนวความคิดชาติบ้านเมือง กำเนิด พัฒนาการ และอาณาจักรเมือง” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 (2549).

นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัฒิยะ 2527. *ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยา ตอนต้น* กรุงเทพฯ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.

บวรศักดิ์ อูวรรณโณ 2542. “พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย” ใน *สารานุกรมไทย ฉบับกาญจนนาภิเษก*<http://guru.sanook.com/encyclopedia/พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย/> เข้าถึงเมื่อ 1 มิ.ย. 2556

เบน แอนเดอร์สัน 2552. *ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม* กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ประกาศและราชบัญญัติ เรื่องร่างพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม “ร่างพระราชกฤษฎีกาที่ 1 ว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 อ.2/8

ปรีดี พนมยงค์ 2489. “สุนทรพจน์แสดงในสภาผู้แทนราษฎร วันที่ 7 พฤษภาคม 2489” <https://pride.or.th/sites/default/files/pdf/2489-pridibook159.pdf> เข้าถึงวันที่ 12 มกราคม 2565

ปกป้อง จันวิทย์ 2545. *ป่วย อังภากรณ์ ทศนะว่าด้วยการศึกษา* กรุงเทพฯ มูลนิธิโกมล คีมทอง.

ป่วย อังภากรณ์ 2559. “ฟัง คิด ถาม เรื่องป่วย: รวมบทสัมภาษณ์จากสารคดี “ป่วย อังภากรณ์”: จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” (2016) กรุงเทพฯ จัดทำโดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ป่วย อังภากรณ์ 2515. “จดหมายของนายเข้ม เย็นยิ่ง เรียนนายท่านุ เกียรติก้อง ผู้ใหญ่บ้านไทยเจริญ” ใน *เศรษฐศาสตร์สาร ฉบับชาวบ้าน* ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 มีนาคม 2515.

ป่วย อังภากรณ์, 2523. *เศรษฐทรรศน์ รวมข้อคิดข้อเขียนของป่วย อังภากรณ์* กรุงเทพฯ สมาคมเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2557. *สู่สังคมไทยเสมอหน้า* กรุงเทพฯ มติชน.

พิทยลาภพฤฒิยากร 2517. พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น.. *ชุมนุมพระนิพนธ์ของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร* พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ วันที่ 15 ธันวาคม 2517. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.

ร.แลงการ์ด 2525. *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย* เล่ม 1 กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิจิตรวาทการ, หลวง, 2483. *มนุสสปฏิวัติ*, พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์.

วิจิตรวาทการ, หลวง. 2502 “การบรรยายการประชุมปลัดจังหวัดและนายอำเภอทั่วราชอาณาจักร” ใน *รัฐสภาสาร* 78 (2 เมษายน); 106-112.

วิจิตรวาทการ, หลวง. 2505. เรื่อง “การอบรมในวัด” ใน *วิจิตรวาทการอนุสรณ์* เล่ม 2.

วิทยา สุจริตนารักษ์ 2530. “ลักษณะเด่นของความคิดทางการเมืองของไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น” ใน *รัฐศาสตร์สาร* ปีที่ 12-13 (2529-30).

วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์การปฏิรูปประเทศไทยและการปรับเปลี่ยนกลไกภาครัฐ 2558. กรุงเทพฯ สำนักงานเลขาธิการ สภาผู้แทนราษฎร

“ศรีบูรพา” (กุหลาบ สายประดิษฐ์) 2495. “มองนักศึกษา ม.ธ.ก. ด้วยแว่นขาว” *วารสารธรรมจักร* สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ฉบับวันที่ 11 ตุลาคม 2495.

ศุภมิตร ปิติพัฒน์ 2563. “จุดเริ่มต้นสถาปนา ‘การปกครองประชาธิปไตยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข’ เสนอสถาบันพระปกเกล้า พฤษภาคม 2563 www.kpi.ac.th/knowledge... เข้าถึงเมื่อวันที่ 18 มกราคม 2565

ศุภวิทย์ ถาวรบุตร, 2563. “เรื่องสูญหายจากฝ่ายแพ้: การทบทวนประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาผ่านดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ มิชชันนารี และปัญญาชนสยาม ในศตวรรษที่ ๑๙” (The Loser’s Lost File: Intellectual History Revision through Astronomy, Mathematics, Missionary, and Thai Intellectuals in the 19th Century) โครงการวิจัยคณะศิลปศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล 2553. “สาร (message) จากปรีดี พนมยงค์ถึงในหลวง” *ประชาไท* วันที่ 12 พค.<https://prachatai.com/journal/2010/12/32177> เข้าถึงวันที่ 3 มีนาคม 2565.

สายชล สัตยานุรักษ์, 2561 “นักวิชาการไทยกับการต่อสู้ช่วงชิงความหมาย “ประชาธิปไตย” ในภาวะวิกฤตทางการเมือง (พ.ศ.2548-2557)” โครงการวิจัยเสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สายชล สัตยานุรักษ์ 2557. *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2 ปัญญาชนหลังการปฏิวัติ 2475* กรุงเทพฯ โอเพ่น โซไซตี้.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล 2548. *การเมืองภาคประชาชนในการพัฒนาระบบประชาธิปไตยไทย*, กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์อมรินทร์.

เสนห์ จามริก 2529. *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* กรุงเทพฯ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สฤกษ์ ธีระรัชต์ 2502, “คำปราศรัย ในวันครบรอบปีแห่งการปฏิวัติ” 20 ตุลาคม 2502, ใน *ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤกษ์ ธีระรัชต์ พ.ศ.2502-2504*. คณะรัฐมนตรีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพฯ พณฯ จอมพลสฤกษ์ ธีระรัชต์.

สฤกษ์ ธีระรัชต์ 2505., *ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤกษ์ พระนคร โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2505*, 587

สฤกษ์ ธีระรัชต์, 2503. คำปราศรัยในวันครบรอบปีที่ 2 แห่งการปฏิวัติ 20 ตุลาคม 2503 ใน *ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤกษ์ ธีระรัชต์* พระนคร, สำนักงานเลขานุการ สำนักนายกรัฐมนตรี

สุจิตต์ วงษ์เทศ 2546. คำนำเสนอ ใน ทวีศักดิ์ เผือกสม *คนแปลกหน้า นานาชาติของกรุงสยาม* กรุงเทพฯ มติชน.

สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ 2551 *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย* กรุงเทพฯ พี.เพรส.

สันติ เล็กสุขุม 2548. *ความคิดเปลี่ยนแปลง การแสดงออกก็เปลี่ยนแปลงตาม จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 3* กรุงเทพฯ เมืองโบราณ.

อภิญา ดิสสะมาน 2557. “การปฏิรูปประเทศไทยกับทางออกวิกฤตการเมืองไทย” *สถาบันพระปกเกล้า* (พฤษภาคม-สิงหาคม 2557. [https:// PKPso06.tic-Thai no.org/index.pop/KPI_journal/article/...](https://PKPso06.tic-Thai no.org/index.pop/KPI_journal/article/...)เข้าถึงวันที่ 18 มกราคม 2565

อภิชาติ สถิตนิรามัย อิศร์กุล อุณหเกตุ 2564. *ทุน วัง คลัง(ศักดิ์นา): สมรภูมิเศรษฐกิจการเมืองไทยกับประชาธิปไตยที่ไม่ลงหลักปักฐาน*. กรุงเทพฯ มติชน.

อาสา คำภา 2563 “ความเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายชนชั้นนำไทย พ.ศ. 2495-2535” *วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต* ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อิทธิเดช พระเพ็ชร 2564. “ประติมากรรมน้ำแข็ง: จาก “ขวัญใจ” สู่ “ตัวร้าย”: ภาพลักษณ์ทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก่อนการปฏิวัติ 20 ตุลาคม” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 43 ฉบับที่ 1 (พฤศจิกายน)

อัญชลี สุสายัณห์ 2546. *ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* กรุงเทพฯ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

อำนาจ วีรวรรณ 2515. “กลยุทธ์แห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ” ใน อมร รักษาสัตย์และชัตติยา กรรณสูตร, บก., *ทฤษฎีและแนวทางการพัฒนาประเทศ* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

บรรณานุกรมภาษาอังกฤษ

The Bangkok Post, 13 December 2013.

Duara, Prasanjit. 1995. *Rescuing History from the Nation: Questioning Narratives of Modern China*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Ingram, James C. 1971. *Economic Change in Thailand, 1850-1970*. Stanford, California: Stanford University Press.

Jacobs, Norman. 1971. *Modernization without Development: Thailand as an Asian case study*. New York, Praeger Publications.

Larsson, Tomas. 2017. "In search of liberalism: Ideological traditions, translations, and troubles in Thailand," *Sojourn, Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 32(3), 531-561.

Marx, Karl. 1995. *Capital Vol. I* Abridged edition. London & New York: Oxford University Press.

Montesquieu, 1750. *The Spirit of the Laws*. London: Cambridge University Press.

Rosaldo, Renato. 1993. *Culture and Truth: The Remaking of Social Analysis*. Boston: Beacon Press.

Silcock, T.H. 1967. *Thailand. Social and economic studies in development*. Canberra: Australian National University Press.

Suehiro Akira, 1989. *Capital Accumulation in Thailand, 1855-1985*. Tokyo, the Tokyo Bunko and Silkworm Books, Chiangmai, Thailand.

Said, Edward W. 1978. *Orientalism*. New York: Vintage Books.

ภาคผนวก 1

เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103

“ข้าพเจ้าผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยอำนาจความกตัญญูต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแลความรักชาติบ้านเมือง ซึ่งเป็นของไทยมาหลายร้อยปี จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าตั้งใจเอาร่างกายและชีวิตเข้าฉลองพระเดชพระคุณ ทำราชการให้บ้านเมืองเจริญได้เป็นที่พำนักร่มเย็นเป็นเอกราชในประเทศของตน และอำนาจน้ำพระพัฒน์ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าถือเอาเป็นที่หมายว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชหฤทัยเชื่อถือในความสัตย์ของข้าพระพุทธเจ้า แลตั้งพระราชหฤทัยที่จะทำนุบำรุงข้าราชการแลราษฎรทั้งหลายในพระราชอาณาเขต ให้มีความสุขความเจริญทั่วไป ทั้งสัญญาซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้แสดงทูลเกล้าฯ ถวายว่า ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีใจเชื่อสัตย์กตัญญู คิดทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลัง และปัญญาข้าพระพุทธเจ้า จึงได้สามารถกราบบังคมทูลพระกรุณาในสมัยกาลปีตยุบัน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเป็นเวลาอันตรายจะมาถึงกรุงสยามได้ด้วยเหตุภัยต่างๆ และข้าพระพุทธเจ้าถือเอาว่า ถ้ามิได้กราบบังคมทูลพระกรุณาความรู้เห็นแล้วก็จะเป็นการขาดจากความกตัญญูและน้ำพระพัฒน์ ทั้งความรักใคร่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แลทั้งพระราชอาณาเขต ซึ่งเป็นของข้าพระพุทธเจ้าชาวสยามทั่วกันหมด”

ความซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้มีอยู่สามข้อเป็นประธาน

1. คือภัยอันตรายซึ่งจะมาถึงกรุงสยามได้ เนื่องจากการปกครองในขณะนั้น
2. คือการที่จะรักษาบ้านเมืองให้พ้นอันตราย ต้องอาศัยความเปลี่ยนแปลงบำรุงรักษาบ้านเมืองแนวดียวกับที่ญี่ปุ่นได้ทำตามแนวการปกครองของประเทศในยุโรป
3. ที่จะจัดการตามข้อสอง ให้สำเร็จได้จริงนั้น อาจเป็นไปได้อย่างเดียว แต่จะตั้งพระราชหฤทัย ว่าสรรพสิ่งทั้งปวงต้องจัดให้เป็นไปโดยจริงอย่างอุกฤษฏ์ทุกสิ่งทุกประการ ไม่เว้นว่าง

อันตราย

ภัยอันตราย ที่จะมาถึงกรุงสยามนั้น... ต้องมีมาแต่ข้างนอกพระราชอาณาเขต แลจะมาจากประเทศที่มีอำนาจมากกว่ากรุงสยามมีประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปเป็นต้น... จะต้องประสงค์เมืองหนึ่งเมืองใดแล้ว... ต้องมีทางที่เขาเรียกว่ายุติธรรมที่จะเอาเมืองนั้นๆ ได้ทางธรรมดาที่ชาติยุโรปใช้อยู่เป็นต้น

1. อ้างว่าเป็นธรรมดา ผู้มีความกรุณาต่อมนุษย์ด้วยกันทั่วไป ต้องประสงค์ที่จะให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ แลได้รับความยุติธรรมเสมอทั่วกัน
2. อ้างเอาความเจริญความศิวิไลซ์ของชาวยุโรปแลความไม่เจริญของประเทศเอเซีย แล้วจึงเห็นต่อไปว่า ไซ้แต่เป็นการกีดขวางความเจริญของเอเซียเท่านั้นไม่ แต่ยังเป็นกีดขวางความเจริญ

แห่งประเทศซึ่งเดินทางศิวิไลซ์ด้วย จึงเป็นช่องให้ประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปคิดเข้าเป็น
ผู้ปกครองจัดการบ้านเมืองนั้นให้เจริญเพื่อจะได้ประโยชน์ร่วมกัน

3. ยกว่าเคาเวอนเมนต์นั้นๆ จัดการบ้านเมืองไม่เรียบร้อย จึงมีโจรผู้ร้ายทำอันตรายต่อชีวิต แลทรัพย์สิน
สมบัติทั้งปวง แลอันตรายนั้นมาถึงชาวยุโรปซึ่งทำผลประโยชน์อยู่ในประเทศนั้นๆ ด้วย จึงเป็นช่อง
อันหนึ่งของชาวยุโรปที่จะเข้าจัดการบ้านเมืองนั้นได้ เพื่อประโยชน์ที่จะได้ให้ความสุขทั่วไปทั้งชาว
ยุโรปแลคนในชาตินั้นๆ แลทั้งจะทำจัดคนพาลด้วย
4. ชาติใดๆในประเทศยุโรป ซึ่งมีความเจริญใหญ่โตมาแล้ว และจะตั้งอยู่ได้ต่อไปก็ดี ต้องอาศัย
การค้าขายเป็นกำลัง เหตุฉะนั้นบ้านเมืองใดซึ่งมีสินค้าแลทรัพย์สินแผ่นดิน แต่หาได้เปิดแลคิดให้เป็น
ทางค้าขาย เพื่อเป็นกำลังแลประโยชน์ต่อตนแลท่านไม่ ก็เป็นช่องที่ชาวยุโรปจะมาเปิดบ้านเมือง
ให้เป็นทางค้าขาย แลทำบ่อแร่บ่อทองให้เป็นประโยชน์ขึ้น

การแก้ไข

[1. ทางอ่อนหวาน 2. ทางจะต่อสู้ด้วยกำลังทหาร 3. ในทางอาศัยภูมิประเทศของกรุงสยาม
เป็นที่ป้องกัน 4. เลี่ยงว่าไทยได้จัดแจงบำรุงบ้านเมืองแล้ว 5. ถือสัญญาทางไมตรีเป็นที่
ป้องกันอันตรายนั้นผิด 6. ผลประโยชน์ต่างประเทศในกรุงสยามไม่กีดกันการเบียดเบียนของ
ต่างประเทศได้ด้วยเหตุใด 7. ถือว่าแต่ก่อนรักษามาได้ตั้งนี้คงรักษาต่อไปได้ตั้งทุกวันนี้ไม่ได้
ด้วยเหตุใด 8. ถือความป้องกันด้วยยุติธรรมตามกฎหมายอินเตอร์เนชแนลนั้นผิดไปด้วยเหตุ
ใด]

“.....เพราะฉะนั้นจึงจะต้องจัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณี
ฤคคอนสตีติวชันใหม่ตามทางชาวยุโรป ฤคใกล้ทางยุโรปที่สุดที่จะเป็นไปได้ เหมือนดั่งเมืองญี่ปุ่นซึ่ง
ประเทศเดียวในตะวันออกที่ได้เดินในทางยุโรปมาแล้วทางที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูล
พระกรุณาว่า เป็นคอนสตีติวชันยุโรปนั้น หาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลานี้ไม่ แต่ทางนั้น
คือ

1. ต้องเปลี่ยนแปลงประเพณีปดจุบันนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระราช
วินิจฉัยราชการบ้านเมืองทุกสิ่งไปในพระองค์ ซึ่งมีประเพณีที่อังกฤษเรียกว่า แอฟโซลูดโม
นากิ ให้เป็นประเพณีซึ่งเรียกว่า คอนสตีติวชันแนลโมนากิ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เป็นมหาประธานของบ้านเมืองที่จะทรงพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิ์ขาด
แก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกๆ พระองค์ในยุโรป ที่มี
ต้องทรงราชการด้วยพระองค์เองทั่วไปทุกอย่าง
2. การป้องกันรักษา แลทะนุบำรุงบ้านเมืองทุกอย่างนั้นต้องอยู่ในความคิดความตัดสินใจของ
ข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นไว้ในที่เป็นพวกคาบิเนต แลที่จะ
จัดการไปได้โดยพระบรมราชานุญาตก่อนทุกอย่าง ข้าราชการเหล่านี้เป็นหัวหน้าของกรมหรือ
อธิบดีบาเมนต์ทุกๆ กรม แลมีอำนาจตัดสินใจบังคับการรับผิดชอบในกรมนั้นๆ ด้วยตนเอง ใน

การที่ได้ทำไปทุกอย่าง กรมเหล่านั้นต้องสามารถที่จะทำการในกรมได้เอง ดุจเครื่องจักรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีต้องทรงเป็นพระราชกัณฑ์อีกต่อไป ต้องมีพระราชประเพณีแน่นอนที่จะสืบสันตติวงศ์ ที่มีต้องให้พระสงฆ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเลือกเมื่อเวลาถึงแก่กาล แต่ให้รู้เป็นแน่นอนทั่วกัน เพื่อในเวลาถึงคราวเปลี่ยนแผ่นดิน การบ้านเมืองก็จะไม่เป็นที่ระส่ำระสาย แลเป็นทางป้องกันเสนาบดีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะคิดเอาอำนาจเข้าใส่ตัวเองได้ด้วย

3. ต้องปิดทางสินบนให้หมดทุกทางที่จะมีขึ้นได้ แลต้องให้ผู้ทำราชการได้ผลประโยชน์ตรงๆ เงินเดือนให้พอใช้ตามฐานานุรูปจริง
4. ต้องให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน แลถือกฎหมายอันเดียว แลในเรื่องเก็บภาษีแลสักเลข ต้องให้ความยุติธรรมที่จะไม่เป็นที่ลำเอียงหรือติเตียนได้ทั้งไทยแลฝรั่ง
5. ขนบธรรมเนียมแลกฎหมายแผ่นดินซึ่งเป็นการที่ยุโรปียนติเตียนแลจะเป็นข้อกีดขวางความเจริญของบ้านเมืองแล้ว ฤที่ไม่เป็นประโยชน์แท้ ถึงธรรมเนียมนี้จะมาแต่โบราณกาลครั้งใดๆ ก็ดี ต้องเปลี่ยนแปลงไปให้สมควรแก่การ
6. ข้าราชการองธุลีพระบาท แลราษฎรทั่วพระราชอาณาเขต ต้องมีโสดในถ้อยคำแลความคิดความเห็นของตน ที่เป็นประโยชน์ แลมีอำนาจที่จะแสดงออกมาให้ปรากฏออกมาในท่ามกลางที่ประชุมก็ดี ฤในหนังสือพิมพ์ก็ดี แต่การใส่ถ้อยความที่ไม่จริงนั้น จึงจะมีโทษานุโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย
7. ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งมีตำแหน่ง หรือหาตำแหน่งมิได้ก็ดี ต้องเลือกเอาคนที่มีความรู้ตั้งแต่หนังสือ เลข แลภาษาไทยขึ้นไป 1 ต้องมีชื่อเสียงแลความประพฤติที่เป็นหลักฐาน 1 แลมีอายุพ้น 20 ขึ้นไป 1 จึงจะรับราชการได้ แลคนที่ได้ทำชั่วจนถึงถอดจากยศศักดิ์ด้วยความชั่ว แลผิดต่อกฎหมายแผ่นดินแล้วนั้น จะรับราชการต่อไปในกรมหนึ่งกรมใดอีกไม่ได้ เพื่อจะให้เป็นความยุติธรรม แลได้คนที่สมควรรับราชการได้ตามขนบธรรมเนียมยุโรปให้ได้จริงทุกอย่าง

ที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วดังนี้ เป็นความประสงค์ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เรียกว่าจัดการ

บ้านเมืองตามแบบยุโรป ทั้ง 7 ข้อนั้นแลจัดการเหล่านี้ให้มีผลประโยชน์ทั่วไปในพระราชอาณาเขต ให้ราษฎรมีความคิดรู้สึกตัว ว่าการกตขี่แลอยู่ดีธรรมต่างๆ ไม่มีอีกต่อไปแล้ว จึงจะมีความรักบ้านเมือง จนเห็นชัดว่ากรุงสยามนั้น เป็นเมืองของราษฎร แลจะต้องช่วยกันบำรุงรักษา เพื่อได้ความสุข ความเจริญ ความยุติธรรมเป็นโสดเสมอทั่วหน้ากันหมด แลเมื่อราษฎรมีความเชื่อถือมั่นแล้วว่า ความสุขแลความยุติธรรมซึ่งราษฎรได้รับอยู่นั้นมากกว่าฤเพียงเสมอกับชาติใดๆที่จะให้ราษฎรของกรุงสยามได้แล้ว ราษฎรทั้งปวงก็จักจะมีความรักแลบังเกิดความประสงค์ที่จะก่อภูถ้ำสร้างทรัพย์สมบัติทำมาหากินโดยทางชอบธรรม แลเมื่อถึงเวลาศัตรูฤภัยอันตรายจะมาถึงตนเข้าแล้ว ก็จักคิดช่วยป้องกันช่วยเจ็บร้อน แลเมื่อราษฎรมีความรักบ้านเมืองอย่างนี้แล้ว ก็นับได้ว่าเป็นทหารอันใหญ่ ซึ่งจะป้องกันได้จริง ยิ่งกว่าที่จะคิดจัดสะสมขึ้นเป็นคราวๆ เป็นพวกหนึ่งต่างหากอีก

ชาวยุโรปได้แปลคำจัดแจงบ้านเมืองของเขา คือ คอนสติติวชันว่าเป็นเหมือนดังเครื่องจักร ที่เมื่อเวลาติดไฟเข้าแล้ว ก็อาจสามารถที่จะเดินไปได้เอง ไม่ต้องไปช่วยหมุนจักรโน้นจักรนี้ที่จะให้เดินสะดวกขึ้นอีก การที่จะคิดจัดบ้านเมืองครั้งนี้ก็เหมือนกัน ต้องจัดให้เจ้าพนักงานหัวหน้าของกรมต่างๆ ได้รับผิดชอบดีชั่วในกรมของตัวเองทุกอย่าง จึงจะเป็นเครื่องจักรที่ไม่ต้องให้เป็นที่ขุนเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทในกิจการของกรมต่างๆ อีกต่อไป

.....
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายกราบบังคมทูลพระกรุณามานี้จะผิดชอบประการใดพระราชอาญาไม่พินเกล้าๆ ขอพระบารมีปกเกล้าๆ เป็นที่พึ่ง ครวมิครแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าๆ ขอเดชะ

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา มาแต่ ณ วันพฤหัสบดี แรม 8 ค่ำ เดือน 2 ปีวอก ฉศอ คักราช 1246 ตรงกับวันที่ 8 เดือนมกราคม คริสต์ศักราช 1885

1. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์)
2. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา)
3. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์)
4. พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์)
5. นายนกแก้ว คชเสนี (พระยามหาโยธา)
6. หลวงเดชนายเวร(สุน สาทราภัย ยศครั้งหลังสุดเป็นพระยาอภัยพิพิธ)
7. บุศย์ เพ็ญกุล (ยศครั้งหลังสุดเป็นจมีนไวยวรนาถ)
8. ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรั่น)
9. หลวงวิเสศสาลี (นาค)
10. นายเปลี่ยน
11. สัปเลฟเตอร์แนนสะอาด

(เอกสาร รัชกาลที่ 5 บ. 2/16 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร)

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2510 ในงานฉาปนกิจศพ หม่อมสนธิ กฤดากร

ภาคผนวก 2

คำประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1

ราษฎรทั้งหลาย

เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระเชษฐานั้น ในชั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้จะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การณ์ก็หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังกันไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจ อยู่เหนือกฎหมายเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอพลอไร้คุณความรู้ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปลดปล่อยข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้างและการซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนเงิน ผลาญเงินของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชา ปลดปล่อยบ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังที่จะเห็นได้จากความ ตกต่ำในทางเศรษฐกิจและความผิดเคืองในการทำมาหากินซึ่งพวกราษฎรได้รู้กันอยู่โดยทั่วไปแล้ว รัฐบาลของ กษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้ฟื้นขึ้นได้

การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์มิได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่นๆ ได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เหตุฉะนั้น แทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่า ภาษีอากรที่บีบคั้นเอาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าหาได้แม้แต่เล็กน้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึงคราวเสียเงินราชการหรือภาษีใดๆ ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่ พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้า ไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นก็โค่นราชบัลลังก์ลงเสียแล้ว

รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อตรงต่อราษฎร มีเป็นต้นว่าหลอกว่าจะบำรุงการทำให้มาหากินอย่างโน้นอย่างนี้ แต่ครั้นค่อยๆ ก็เหลวไป หาได้ทำจริงจึงไม่ มีหน้าซ้ำกล่าวหมิ่นประมาทราษฎรผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเขาได้กิน ว่าราษฎรยังมีเสียงทางการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรโง่ คำพูดของรัฐบาลเช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถ้าราษฎรโง่ เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้ไม่ถึงเจ้านั้นเป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเขาปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าเมื่อราษฎรได้มีการศึกษา ก็จะรู้ความชั่วร้ายที่พวกเขาทำไว้ และคงจะไม่ยอมให้เจ้าทำนาบนหลังคนอีกต่อไป

ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกันกู้ให้ประเทศเป็นอิสระภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่ชู้มือเปิบและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง บ้านเมืองกำลังอืดคัดผิดเคือง ชาวนาและพ่อแม่ทหารต้องทิ้งนา เพราะทำนาไม่ได้ผล รัฐบาลไม่บำรุงรัฐบาลไล่คนงานออกอย่างเกลื่อนกลาด นักเรียนที่เรียนสำเร็จแล้วและทหารที่ปลดกองหนุนแล้วก็ไม่มียานทำ จะต้องอดอยากไปตามยถากรรม เหล่านี้เป็นผลของกษัตริย์เหนือกฎหมาย บีบคั้นข้าราชการชั้นผู้น้อย นายสิบและเสมียน เมื่อให้ออกจากงานแล้วก็ไม่ให้เบี้ยบำนาญ ความจริงควรเอาเงินที่พวกเขากวาดรวบรวมไว้มาจัดบำรุงบ้านเมืองให้คนมีงานทำ จึงจะสมควรที่สนองคุณราษฎรซึ่งได้เสียภาษีอากรให้พวกเขาได้ร่ำรวยมานาน

แต่พวกเจ้าก็หาได้ทำอย่างใดไม่ คงสูบลือดกันเรื่อยไป เงินเหลือเท่าไรก็เอาไปฝากต่างประเทศ คอยเตรียมหนีเมื่อบ้านเมืองทรุดโทรม ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก การเหล่านี้ย่อมชั่วร้าย

เหตุฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการ ทหาร และพลเรือน ที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว จึงรวมกำลังตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของกษัตริย์ไว้ได้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลายๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้น จึงได้อัญเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์นี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมากจะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองแบบอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้น อยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด ทุกๆ คนจะมีงานทำ เพราะประเทศของเราเป็นประเทศที่อุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องเฟื่องฟูขึ้นเป็นแน่นอน การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จำต้องวางโครงการอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเหมือนคนตาบอด เช่น รัฐบาลที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายมาแล้ว เป็นหลักใหญ่ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้ มีอยู่ว่า

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

๓. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่ในเวลานี้)

๕. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการดังกล่าวข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลายจงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วดินฟ้านี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายพึงตั้งตนอยู่ในความสงบและตั้งหน้าทำมาหากิน อย่าทำการใดๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎร การที่ราษฎรช่วยคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน หลาน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบริบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่งทีทุกคนพึง

ปรารถนาคือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอาริยะ” นั้น ก็พึงบังเกิดขึ้นแก่
ราษฎรถ้วนหน้า

คณะราษฎร

๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

จาก สถาบันปรีดี พนมยงค์ <https://pridi.or.th/th/libraries/1583202126> เข้าถึงเมื่อวันที่ 19
มีนาคม 2565.